

ИВАН ВАЗОВ
ПЪСТЪР СВЯТ

chitanka.info

КАПЯТ ЛИСТАТА ЕСЕННА ЕЛЕГИЯ

Шумата на акациите, пожълтяла и посърнала, тъжно висеше по клоните, тихо полюшвана от диханието на есенния ветрец; тополите, ошмулени вече, бялокорите брези, пламнали в златна премяна, къдравите туи с повяхнала зеленина, тъмнозелените ели, чеда на усоите, върховете и студовете, стърчаха мълчаливо на излинелите моравки; редки птици в листака фърляха къси и звънливи нотки в тишината на самотията, сякаш казваха сбогом на нещо си, което е било и го няма вече, на изчезналия шумак и сенки, на сладкия шепот на зефирите, на топлите лучи, които съгривали крилата им и любовта им.

Аз минах замислен из криволите на безмълвните алеи, между позлатения и прореден листак, който пропускаше сега погледа в дълбочините на градината, също така пожълтели и прозрачни, осиротели от дриадите си, отгатвани по-преди от въображението в зелената таинственост на шубрачките, и дойдох до езерцето, окръжено с венец тъмнозелени ели и бели брези със златни листа.

Няколко жаби, подплашени от стъпките ми, наскочаха от брега във водата; шум от остър плясък се чу; металическите костенурки от бигорните си островчета изригнаха дъговидни сребристи струи в бистрия вир при очуденото виране на белия елински полубог от гипс, изправен в гъстата тръстика, увяхнала и заключнала сега. Наоколо столчетата, поръсени със златни листа от брежите, стояха сиротно и не очакваха никого. Шумът от шуртенето на шадраванчетата, монотонен и скърбен, един оживяваше тишината и разливаше сладка тъга в замисления въздух.

Седнах на едно столче близу до белия елински полубог, под златните листи на брежите. Пред мене градината се продължаваше, тиха и глуха надалеко, обагрена се в тоя увяхнало-златист тон на есента. Тревистите алеи пусти. Безмълвие и безлюдност пълна. Някъде далеко из самотата на дърветата се мярна човек и се изгуби: вардачът

на градината. На оня ѝ край подаваше се из гората шутият свод на обсерваторията. Тя приличаше на мавзолей...

В кръгозора-Витоша. Тя дигаше високо в небесата своя грамаден снеговит гръб, премазан, приплеснат, сякаш на него тежеше товарът на един невидим свят. Един път кацнал на нея, взорът ми дълго не можа да се освободи от съзерцанието на тоя символ на величието, пълнотата и вечността. Стремителните скалисти урви, сивите сипеи, вапсаните в тъмножълт, почти бозяв цвят гори по плещите ѝ, дълбоките пазви на доловете, зъберите, глогините, валозите личаха, открояваха се с чудесна ясност под тихите лучи на есенното слънце, плувнало сред подвижни архипелази бели вълнисти облаци, с посребрени краища. Колко е хубаво!

Аз седях и гледах.

Металическите костенурки изригнаха кристални звънливи струи в езерцето, в което стоеше изправен белият елински полубог сред увяхналата тръстика. Това шуртене приличаше на песен, и тая песен звучеше много меланхолна:

„Отива, отива, отива — казваше тя, — отиват цветята, отива премяната, славата, любовта... Творението въздиша и листата, позлатени, плачат за своите прежни песни и за зефирите вечерни. Отлетя яркостта на шаровете, сладостта на ароматите, хармонията на живите съзвучия и радостта, и поезията на младото...“

И тази песен звучеше много меланхолна.

„Небето праща хладни цалувки и хладни лучи — казваше тя; — слънцето не може да пробуди нито едно зрънце в заспалата земя, не може да роди нито една песница, да порони нито една радостчица в битието на природата. И шумът на вятъра, който развява окапалите листа, не е весел. Отива, отива всичко...“

И тая песен звучеше много меланхолна.

„Увяхнало, посърнало всичко — казваше тя; — отиват хубостите и идат снеговете. Тайните трепети на любовта всемирна де са? Сладостните химни на живота де са? Мечтите сега са тъжни и зарите безжизнени.“

И тая песен звучеше много меланхолна.

И аз я слушах мълчаливо и внимателно като глас, който излизаше из някои тайни гълбини. И белият елински полубог мълчаливо слушаше из високата увиснала тръстика.

София, ноемврий 1899

ЕДНА БЪЛГАРКА ИСТОРИЧЕСКИ ЕПИЗОД

Аферим, бабо, машаллах

Народна песен

I

След обяд на 20 май 1876 г. ден, в който Ботевата чета беше разбита при „Волът“ във Врачанския балкан и сам Ботев падна пронизан от куршума на черкезката потеря, командувана от свирепия черкезки първенец Джамбалазът, на левия бряг на Искъра, срещу Лютиброд, стояха куп жени лютибродчанки. Те чакаха ред да преминат реката с ладията. Повечето слабо знаеха какво става сега, някои и нехаеха. Сноването на шумни потери от два дена насам оттатък Враца не се косваше до тях и те продължаваха да си ходят пак по кърските работи. Истина, че тука бяха само жени: мъжете не смееха да излязат. Макар че театърът на битките между четата и потерите беше сравнително далеко от Лютиброд, но мълната беше донесла и тука безпокойствия и турила нащрек мъжкото население.

Същия тоя ден няколко турски войника дойдоха в селото, за да извардват подозрителни лица; при брега, дето работеше ладията, пак няколко войника наглеждаха кого отнася и донася тя. На тоя час ладията беше на оня бряг и селянките чакаха нетърпеливо да се повърне, за да ги вземе. Най-последе тя се повърна. Ладиарят — лютибродчанин, главен от селото за тая работа — опрягреблото в реката, за да укрепи ладията о брега, и извика към жените:

— Хайде мари, по-скоро!

В същия миг зададох се из пътя откъм Челопек две конни заптиета. Те бързо слязнаха и разтикаха жените, които се готвеха да нахълтат в ладията. Едното заптие, стар и дебел турчин, плесна с бича си и ги изпсува.

— Назад, свини гявурски! Бягайте!

Жените се отстраниха, за да чакат пак.

— Бягайте оттука, хънзъри! — извика другото заптие и се спусна да ги бие с камшика си. Жените с писък се разбяраха нататък.

В това време ладиарят вкарваше конете в ладията. Влязоха и заптиетата, па дебелият, като се обърна към ладиаря, каза му гневно:

— Някоя кучка вече да не приемаш. Махайте се! — И той им махна свирепо.

Подир това жените, посърнали, хванаха да се връщат назад покрай нивята.

— Аго, чекай, чекай, молим те! — извика една селянка, която тичешката идеше откъм Челопек.

Заптиетата я изгледаха.

— Какво искаш мари? — попита дебелият по български.

Тя беше жена около шейсетгодишна, висока, кокалеста — мъжка на вид. На ръце държеше едно дете, увито в скъсано чердже.

— Дай да минем, аго! Пусни ме! Бог да ти даде здраве, на тебе и на децата!

— Ти ли си, Илийце! Ах, гиди, гявурко... — Той я позна, понеже беше му готвила баница в Челопек.

— Аз съм, хаджи Хасан ага. Пусни ме за това дете.

— Къде носиш тоя червей?

— Унучето ми, хаджи. Майка му е умряла, то болно е... отивам на манастира.

— Какво ще чиниш там?

— Да му четем, хаджи, за здраве — говореше умолително селянката с голяма тревога в погледа.

Хаджи Хасан ага и другарят му се наместиха в ладията. Ладиарят взе лопатата.

— Аго, за бога, направи това добро, помисли, че и ти имаш деца!... Ще се помолим и за тебе!

Турчинът помисли, па каза презрително:

— Хай влазйй, магарице!

Селянката чевръсто скочи в ладията и седна до ладиаря. Той обърна ладията и тя заплува по мътния Искър, сега при-дошел голям от дъждовете и къдравосребрен от вечерните лучи на слънцето, което през облаци отиваше да се закрие зад канарите на бърдото.

II

Бедната челопеченка действително бързаше да стигне по-скоро на манастира. На гърдите ѝ стоеше полуживо двегодишното и унуче, сираче, болно от две недели насам. От две недели то се топеше и ставаше все по-зле; не помогнаха бабешки лекове, ни баянета, ни хекиминът във Враца. Чете му и попът селски: не помогна нищо. Остана ѝ най-последно надеждата на света Богородица. „Да му се чете на детето в манастира, да му се чете!“ Тъй ѝ казваха и селянките. Когато го видя следобед, тя се уплаши: то приличаше на мъртво. По-скоро! Дано света Богородичка даде помощ... При всичко, че лошо време беше сега, тя тръгна днес за черепишкия манастир „Просвета Богородица“. Но когато минуваше из церовата гора, та да слезе към Искъра, из нея излезе някакъв момък в чудати опнати дрехи, с ширити по гърдите и с пушка; лицето му беше измахнато и бледно.

„Бабо, хляб! Умирам от глад!“ — каза той, като и препречи пътя. Тя веднага се сети: „От ония е, дето ги гонят сега!... Боже господи!“ — пошушна си Илийца уплашена. Тя потърси в торбата и видя, че е забравила да вземе хляб: само сухи корички, останали на дъното. Даде му ги. „Бабо, в това село може ли да се скрия?“ Как ще се скрие в Челопек! Там е огън сега — ще го предадат на турците. Па и с тия дрехи! „Не може, синко, не може“ — каза му тя, гледайки милостиво измъченото му лице, по което сега се изобрази отчаяние. Тя помисли малко, па каза: „Скрий се, синко, сега в гората, може да те види някой. Тая нощ, чакай ме, навъртай се, тука пак да те намеря. И хляб ще ти донеса, и някоя друга дреха... с тия не бива. Ние сме християни.“ Изпитото лице на момъка светна от надежда. „Ще те чакам, бабо; върви, бабо, благодаря!“ — И тя го видя как той се изгуби в гората, като куцаше. Очите и се наляха със сълзи. Тя се спусна тичешката надолу. Тя си мислеше: „Да направя това добро... Клетнику! Какъв беше!... Беки и бог се умилистави и поживи детето. Света Богородичке, помогни ми само да стигна до манастира, божичко,

закрили го, българин е, тръгнало е за християнска вяра курбан да става.“

Тя реши всичко да обади на игумена, старец милостив и добър българин, да вземе хляб и селски дрехи и щом чете на болното, веднага да тръгне насам, та още по мрак да наиде бежанеца.

И тя бързаше сега с утроена сила, за да спаси, ако даде бог, два живота.

III

Ноцта вече покриваше с тъмното си було Черепишкия манастир. Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе; реката монотонно и жаловито шумтеше в дола и се губеше с глух тътен в завоя между високо надвесени скали. Насреща се тъмнееха канаристите стени „Бабините плазове“; те стояха мрачни и намусени със своите невидими сега черни дупки и самостояни обелиски, със задрямалите орли на върховете им. Спеше и манастирът, глух и пустинен.

Ненадейно манастирската вратня се похлопа.

Кучетата лавнаха. Хлопането се повтори дважд, трижд.

Излезе на двора един ратай; в същия миг и един калугер излезе из килията си по потури, без калимявка.

— Иване, кой тропа бе? — каза калугерът безпокойно, като стоеше до одровия пармаклък, дето се чернееха прострени дрехи.

Блъсканията следваха.

— Някои от „ония“ трябва да бъдат? Какво ще се прави сега? Не пуцам! Няма и игумена сега... Чакай, питай по-на-пред!

— Кой е там? — попита високо ратаят и се послуша. После каза: — Жена гаче вика.

— Каква жена те е намерила по тоя час? Ония са или турци... Турци трябва да са... Тая ноц ще ни изколят... Те идат тук да дирят...

Нищо тука няма, нищо тук не оставям да припари... Господи, помилуй!

Гласът пак се чу отвън.

— Жена вика — повтори ратаят. — Коя си ти?

— Стрина ти Илийца, Иване, от Челопек, отвори... Ох! Жив да си, отвори!

— Сама ли си? — попита ратаят.

— Самичка, с унучето, Иване.

— Виж да не е измама! — обърна се отец Евтимий към ратая.

Иван, поободрен, приближи до портата и погледна през пролуката. Като се увери и калугерът, доколкото позволяваше това мрачината, че вън е жена и че е сама, той поръча Ивану да отключи. Портата отзина и пропусна селянката и веднага пак се заключи.

— Да те вземат рогатите! Какво търсиш тука, Илийце? — попита направо калугерът.

— Унучето болно, зле е... Дека е дядо игумен?

— В Берковица е. Защо ти е?

— Да му почете... Ами сега?... Почети му ти.

— И посред ноц?... Какво ще му правя аз, ако е болно? — бърбореше сърдито калугерът.

— Ти няма нищо да направиш, но господ може всичко.

— Сега иди спи, утре...

Но селянката молеше, настояваше упорито. До утре кой знае какво ще стане. Детето е зле, болест не чака. Само господ може да помогне. Тя ще си плати, каквото прилича.

— Луда си ти, караш ни да отваряме манастира посред ноц, да влязат бунтаджиите, да ни дойдат турците, да изпати манастирът!

Като бърбореше тъй, той влезе в килията си и след две минути излезе с расото, но обут на босо, гологлав.

— Върви!

Тя го последва в черквата. Тоя запали вощеница, метна епитрахила и взе молитвената книга.

— Дай тук болното!

Илийца приближи детето до светлината. Лицето беше жълто като восък.

— Та то е умряло! — забележи калугерът. Очиците, силно потънали навътре, се поотвориха, като да опровергават тия думи, и светнаха като звездици от отражението на свещта.

Калугерът дигна епитрахила над главата му, нетърпеливо изчете молитвата за здраве, прекръсти болното дете, па закри книгата.

Селянката му целуна ръка, като остави в нея два гроша.

— Ако му е писано да оживее, ще оживее... Сега иди спи на чардака. — И калугерът тръгна със свещта да излезе.

— Чакай, дядо Евтимер... — каза селянката с нерешителен вид.

Той се извърна.

— Какво има още?

Тя понижи глас и продума:

— Има едно нещо да ти обадя... Нали сме християни...

Калугерът се разсърди.

— Какво ще обаждаш и какви християни? Хай върви да спиш, да не свети свещ, че може да видят отгоре някои и да ни дойдат на гости...

Под „някои“ калугерът разбираше „бунтовници“, и селянката разбра тъй. Лицето и се угрижи и гласът и затрепера:

— Не се плаши, няма никой да дойде... — И тя доби още по-тайнствен вид: Като идех от село, там; в нашата гора...

Страх и гняв се изобразиха по лицето на намръщения монах. Той разбра, че тая жена иска да му говори нещо опасно, и извика:

— Не искам нищо да чувам, ни да ми обаждаш. Каквото знаеш, за себе си го знай. Или си дошла тук да запалиш манастира?

Селянката щеше да каже нещо, но думата се задъни в гърлото и при тоя отговор; тя тръгна безнадеждно подир сърдития калугер и излезе на двора.

— Ами аз няма да ношувам тука! — рече селянката.

Калугерът я изгледа учуден.

— Ами?

— Ще си ида, още сега ей...

— Ти си луда!

— Луда не луда, ще вървя. Утре рано, по зори, работа ме чака. Дайте ми хляб, гладна съм...

— Хляб, колкото щеш... Дай и бре, Иване! Но аз пак вратата не отварям.

Но селянката се претръшка да върви. Отец Евтимий пръждосваше. Да отвори пак портата? Това беше опасно. Може да нахълтат лоши човеци... Кой знае какво може да се случи... После му дойде на ума, че тая жена, която вече ги е видяла и се е срещала с тях, може да донесе някаква беда на манастира, ако турците подушат. Не, по-добре да се очисти оттука, да я няма тука...

— Хай върви си — каза той.

Селянката сложи детето до пармакълка, тури в торбата си половината пита, която и донесе Иван, взе пак детето на ръце и излезе. Портата се хлопна зад нея и заключи.

IV

Баба Илийца тръгна из нощта за към Искъра, зад който я чакаше сега бунтовникът. Тя беше много смутена, тя не посмея и не можа да се посъветва със сприхавия калугер, който я посрещна в отсъствието на игумена. Тя се покачи на яра зад манастира и тръгна из пътя, който пълзи над Искъра. Дрезгавата нощ допускаше да се видят доста ясно очертанятията на чуките и бърдата отсреща — дене намусени, а сега зловещи... Та и всичко имаше зловещ вид за Илийчината душа, изпълнена с тревога и безпокойство. Когато стигна на върха до големия бряст, Илийца поседна на студената земя да си почине. Планинските самотии спяха, диватишина царуваше в природата; само реката все си шумеше долу нейде в бездната, дето се гушеха под карпи манастирските кубета и чардаци без ни една светлинка. Отдясно стигаха кучешки лаеве из Лютиброд. Тя стана пак, но не хвана през селото, дето я беше страх да мине, ами тръгна наляво от него по брега на урвата и бежешката слезна през нивята.

Скоро се намери долу при самия Искър. Ладията стоеше до брега. Илийца отиде в колибата, дето спеше ладиярят, за да го извика да я прекара. В колибата нямаше никой: види се, ладиярят го е било страх да нощува тук. Тя се зачуди какво да прави сега. Отиде там, дето стоеше ладията. Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъка на тъмните му талози и мравки я попъплиха. Що да чини? Да чака до сутринта? Тя нито иска да мисли за подобно нещо, макар че ранни петли пропяха в Лютиброд за съмване. Що да чини? Освен сама да се опита да мине отвъд; тя беше видяла как гребат... Това и се видя опасно, но друг избор не и оставаше, ако искаше да завари момъка, който я чака сега в гората, примрял от глад, от безпокойство и страх. Тогавя тя остави детето на пясъка — тя бе съвсем забравила детето! — и се наведе да отвърже синджира на лодката от големия кол, дето го връзваха. Но тя изтръпна: синджирът не беше вързан сега, а заключен за кола с катанец; турците бяха сторили това, за да попречат на минуване реката през нощта. Тя се изправи втрещена. Петлите все

повече пропяваха в Лютиброд, на изток небето слабо се зазрачаваше, след час или два ще съмне. Тя изохка в безсилно отчаяние и напрегна всичките си сили да скъса синджира или да счупи катанеца. Скоро се убеди, че това беше невъзможно. Тя се изправи запъхтяна и въздъхна безнадеждно. Внезапно тя се наведе трети път, хвана кола с двете си ръце, като че има намерение да го извади. Колът, дълбоко забит от години там, стоеше като закован. Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мишците и сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите и изпращяха от напрегане и горещ пот рукна от лицето и. Запъхтяна, уморена, като че е изсякла кола дърва, тя се изправи, отдъхна малко и пак го хвана. И пак с нови сили и с нова ярост взе да се върти около него, превита одве от напъна си да го изкърти. Старешките и гърди дишаха гръмовно, краката и се забиваха до прасците в пясъка и след тая страховита половинчасова борба колът се позаклати, дупката се поизхалтави и тя го измъкна най-после из почвата. Синджирът глухо издрънка в тишината.

Илийца изпъшка тоя път победоносно и се тръшна на пясъка премаляла... След няколко минути ладията с Илийца, детето и кола вътре плувна по мътните вълни.

V

Тука Искърът, излязъл от скалисто гърло, разлива се широко и тече между ниски полегати брегове. Ладията плуваше по течението му, непокорна на лопатата, неумело управлявана от селянката. По тая причина ладията се отдалечи нататък и отмина мястото, дето обикновено заставаше. Илийца с безпокойство следеше само да не би да наближи оставения бряг. Най-после един бързей я откара близо до срещния бряг и селянката с много мъка допря ладията до земята. Тя излезе с детето на ръце и тръгна незабавно нагоре към гората. Когато влезе в нея и наближи мястото, дето срещна бунтовника, тя видя човешка сянка, че мръдна между стволите, и позна, че е той. Бунтовникът я пресрещна.

— Добър ти вечер, момче. На̀.

И тя извади хляба и му го подаде, знаейки, че преди всичко хляб беше потребен за бунтовника.

— Благодаря, бабо — отговори покъртен той.

— Чекай, облечи това отгоре! — и тя му подаде връхна дреха, с която бе покрила детето. — Взех манастирско скришом, боже, прощавай, грях сторих...

Илийца бе смъкнала на тръгване от пармакълъка тая дреха за бежанеца, мислейки, че е на ратай. Но когато момъкът я облече, тя учудена видя, че е калугерско расо!

— Все едно, ще се постопля! — рече той, като увиваше измръзналото си тяло със сухата шаячна дреха.

И те тръгнаха. Бунтовникът вървеше и ядеше мълком; той трепереше от студ и силно куцаше. Той беше два̀сетгодишно голобрадо момче, тънко-високо. Бабата, за да го остави да яде, не го запитваше кой е и отде е, а само му приказваше ниско; но нейното любопитство най-подир надви и тя го запита отде иде. Той ѝ разправи, че не слазя от Балкана, а иде от полето. Изгубил четата оная нощ в лозята на Веслец и от там до тука е дошел с големи страхове и

премеждия, не ял два дена и две ноци, съсипан от ход, с убити крака, трескав, исега бяга в Балкана да намери другарите си или да се потули.

— Синко, ти не можеш да вървиш — каза му тя, — дай си пушката да ти олекне.

И тя му пое пушката в лявата си ръка, като стискаше с дясната детето.

— Върви, върви, стягай се, момче.

— Къде ще се дяна, бабо, сега?

— Как къде? Ами у дома!

— Истина ли? Бабо, благодаря ти, ти си добра жена! — отговори умиленият до сълзи момък и се наклони, па и целуна напуканата ръка, която стискаше детето.

— Хората са наплашени сега и ме изгарят жива, ако усетят — продължаваше селянката, — но как да те оставя тука: не можеш да бягаш и ще те намерят черкезите — поразил ги господ — и в село ги има. Защо ви трябваше вам, момчета? Тая пуста царщина тъй ли се лесно разсипва!... Изтрепаха ви като пилци. Но ти не можеш да вървиш нагоре! — И тя пое и пушката в дясна ръка, а с лява го хвана под мишница. Вдълбочаваха в церовата гора. През дърветата небето на изток повече побеляваше, челопешките петли пееха раздирателно, звездите бледнееха. Разсъмването започваше, те бяха още на половина час разстояние от Челопек, ако напреки се идеше, но както вър веше момъкът, и за два часа нямаше да достигнат. Селянката се окахъри, да имаше крила, щеше да го вземе и да хвъркне с него. Той се озърна.

— Съмва се, стрино — каза той.

— Лошо, няма да стигнем навреме — изпъшка тя. Повървяха още малко. Отсреща се чува човешки гласове. Селянката се спря.

— Тъй не бива, момче, да направим друго...

— Какво, стрино? — попита момъкът, който виждаше в тая непозната жена своя майка, свой спасител, свое провидение.

— Скрый се в гората, стой до довечера. Като мръкне, ще те намеря — на, тука пак — и те скрия у дома.

И момъкът намери, че това беше най-умното. Селянката му повърна пушката.

— Сбогом!

Илийца в това време пипаше детето. Тя изплака:

— О, мамке! Та то е умряло, ръчиците му лед!

Бунтовникът се спря поразен. Тая скръб на селянката го смая; той поиска да каже нещо да я утеши, но не можа нищо да каже. Сега той виждаше, че нямаше право да очаква по-нататъшна помощ от великодушната жена, чието сърце беше разбито от едно голямо лично нещастие.

— О, мамке, гълъбчето ми... — вайкаше отчаяно тя, като се вгледваше в лицето на детето.

Бунтовникът тръгна из гората, цял потресен, безнадежден. Но разплаканият глас на бабата му извика:

— Момче, крий се хубаво днес. Довечера — пак тук, та да те намеря...

И тя се изгуби между тъмните дънери.

VI

Тая сутрин майското слънце се показва радостно от чистото небе, няколко дена все облачно и дъждовно. Разкошната дългнеста долина, която се отваря от Шишмановата скала, имаше омайна хубост, пременена в пролетна зеленина, прорязвана от сребристия пояс на реката, лъснала от лъчите на слънцето. Дотук, до Шишманова скала, се свършва нейната одисея из тесни клисури и безконечни планински завои, ту между стръмни урви, покрити с дъб и бук, ту под високи навъсени скали, на пробити с пещери, настръхнали със замъкообразни изваяния и странни обелиски, своенравна игра на стихииите и времето.

Току-що слънцето излезе над кръгозора, из пътя откъм Враца се подаде турска конница, а след нея из ръжовете се зачерня голяма тълга пеши хора, на която краят не се видеше. Конницата и пехотата скоро доближиха Искъра и се спряха. Пехотата състоеше от около триста души; отпреде и вървяха турцибашибозуци, въоръжени с всякакъв род оръжия, а останото, грамадната част, бяха черкези, също въоръжени. Подир няколко минути бавене конницата пусна да минат напред черкезите, а тя остана настрана. Тая шумна сган се предвождаше от прочутия тогава черкезки големец Джамбалазът, свиреп и кръвожаден кавказки разбойник, от тайфата на когото беше пукнала пушката, що простря мъртъв Ботева вчера.

Джамбалазът, на кон, се спря срещу челопешката гора, недалече от старовремската развалена черква. Отляво на гората се вдигаха непристъпни зъбери и ярове, а отдясно се откриваха челопешките ниви и бостани, дори до другия гол рът. По стръмнината на гората виждаше се през дърветата уединена кошара, парясана сега от стопана си.

Всички очи бяха обърнати към гората, дълбока, пуста и спокойна, дето сега се криеше бунтовникът. Но потерята не идеше за него. Тая нощ бе пристигнало известие във Враца, че един час преди съзоряване една чета комити била се спуснала от Балкана в тоя шумак, вероятно с намерение да мине Искъра и да се спаси в голямата Стара планина.

Потерята, наежена, ободрена от вчерашната си победа, очакваше заповедта, когато Джамбалазът, слязал от коня, с неколцина по-предни башибозуци обсъждаше положението и начина на нападението. Той беше мургав, висок, чернобрад четирийсетгодишен човек с бляскаво черкезко облекло, набучен с оръжие; погледът му, зверски и лют, светеше под високата му космата черкезка гугла.

В това време изгърмя пушка от кошарата и планинските екове повториха и продължиха гърмежа.

— Комитите! Комитите! — извикаха гласове.

Всички погледнаха към кошарата, но видяха само кълбото дим на входа и, което се разнасяше от утринния ветрец по клоните. Подир първото късо смайване и сбутване потерята даде един страшен залп, последван от гороломен продължителен ехтеж. Но сред дима раздадоха се гласове:

— Джамбалаза убиха!

Джамбалазът наистина беше се повалил на земята, пронизан тъкмо в гушата от куршум, и из устата му шуртеше струя кръв. Той беше ударен от куршума, който дойде от кошарата.

При тая вест мигновена паника обхвана потерята и тя се дръпна и изпокри — кой де намери. Тялото на предводителя бързо беше отнесено. Изчезна и конницата. Но друга пушка не гръмна вече от гората.

След доста време, като разбраха по мълчанието, че комитите са избягали из гората, една дружина от по-сърдени черкези се престраши и навлезе откъм челопешкия път в нея и я разтършува. Тя намери убит до дънера на един дъб само един бунтовник, мъж, трийсетгодишен, с лице, обрасло с черна брада, и с единия крак ранен, превързан с дрипи. Черкезите разбраха, че четата е избягала в планината.

(Действително подир падането на Ботева при Вола част от дружината му, около четирийсет момчета, под воеводството на ранения в крака герой Пера бе хванала планината, скитала се бе цяла нощ из пущинаците и, уморена, гладна, премаляла за сън, се спуснала към съмване в челопешката гора, дето заспала като мъртва, не знаейки, че е издебната.)

Един от черкезките куршуми беше случайно убил Пера. Никоя друга жертва не се намери. Но когато черкезите посетиха и кошарата, те съгледаха там още един труп.

— Един папаз-комита! — извикаха те учудени.

Там лежеше прострян един момък без мустаки, с продупчена глава. Той беше облечен с калугерско расо, разгънатата предница на което даваше възможност да се види хъшовска носия, обагрена с кръв. По почернелите му от барут уста се познаваше, че той се беше самоубил с пушката, след като беше свалил Джамбалаза. Видял ли се беше ноцеска с четата — неизвестно. Въпреки обичая си в подобни случаи, башибозуците не отрязаха главата на разбойника, за да я разнесят на прът като трофей от победата: смъртта на предводителя им я даваше не тям... задоволиха се само да запалят кошарата, дето остана трупът. Тя все димеше и до вечерта, когато две потери избиваха до един, долу при Искъра, до канарите, тринайсет бунтовника, слезнали следобед от Балкана с цел да прегазят реката.

Илийца е умряла отдавна. Но полуумрялото дете оживя и сега е здрав левент и се нарича майор П. Покойната му баба, като му е разказвала тия събития, говорила му, че вярва, че дължи оздравяването му не толкова на небрежната молитва на сърдития калугер, колкото на добрината, която не можла да направи, но искала от сърце да направи.

Октомври 1899

ПАВЛЕ ФЕРТИГЪТ

Всички го познаваха на Хисаря. Той срещаше гостите още при южната врата на крепостния зид, при „Камилите“, с радостни поздравления, с подскачания и с весели смешки. Той ги веселеше и по-после, както си знаеше. И всички познаваха Павля Фертигът и го обичаха, и му даваха бакшиши.

Павле Фертигът беше 18-20-годишно момче, полугламаво, полулудо, незлобиво, пернато, често духовито, винаги весело под своите дрипави дрехи и жалка външност. По неумитото му дългнесто, лунесто лице играеха две големи черни очи, дето светеше изражение на постоянна, безпричинна радост. Без причина весел, шеговит, винаги готов да каже нещо оригинално, неочаквано, глупаво, дълбоко; винаги готов да послужи, да извърши, каквото му кажат, да обади, каквото му не искат, да изненада и да засмее; той беше станал любимец на гостите на хисарските бани; неговите хлапашки дърдорения, неговите несмислени плещения, често криещи язвителни иронии, забавляваха, обикаляха от уста на уста и доставяха разтуха в събранията и беседите...

Особен предмет на неговите подмятания бяха жените, младичките и хубавите, а за ветренните Павле беше особено опасен... Той душеше, издебваше всички нежни идили в Хисаря, които трябваше да останат тайни и които неговата простодушноклокарска, прозрачна реч правеше достояние на догадливите умове...

Павле Фертигът беше от градеца С., дето имаше само една майка, последна сиромахкиня, която го бе оставила на произвола на съдбата; имаше и брат, който се бе дянал някъде. Павле Фертигът, прочее, се поминуваше от подаръци, получавани за шътане, за развеселяване хисарските гости: носеше бохчите им до баните, ходеше с разни поръчки пеш до Карлово, срещаше новите гости при „Камилите“ с поздравления и ги изпращаше с благословии, тичаше, слушаше, пееше, обръщаше котки, правеше перендета (премятания на

ръце, с краката, вдигнати нагоре) и гологаните, половината франкове, често франковете падаха в шапката му.

Павле Фертигът обладаваше особено изкуството да изобразява вървежа на железницата. Извикваше: „Фертиг!“^[1] — па със свити ръце захващаше да тича и се тръска, най-напред бавно, после все по-бързо и по-бързо, издавайки с устата звукове: „пу, пу, пу, пу!“, за да представи и шума на паравоза. После постепенно бяг и шум намаляваха и железницата стигаше на станция... Никой файтон с гости не тръгваше от Хисаря, без да се наиде там Павле и в минутата, когато конете да потеглят, да поднесе шапката си за прощално сбогом и да даде любимата си команда: „Фертиг!“

Ето защо го бяха нарекли Павле Фертигът.

Но при всички тия постоянни бакшиши Павле ходеше все дрипав, бос, недоял и за нищо пара не харчеше. Скъсаните дрешки на гърба му бяха харизма, а глада си насищаше от скудните остатки на чуждите трапези; спеше край селото, до „Камилите“, в една которка, съградена от колове, газени тенекии и папурвина, а понякога — пред праговете на дюкяните, завит с парцаливото си сетре, без потребности, без грижи, мършав, кирлив, доволен като цинически философ. Учудвах се на тая пестеливост и на това цигануване. Мислеха някои, че той зашива парите си в някоя дреха или ги копае в земята; но това бяха само предположения и за всички остаяше загадка къде се дяват приходите му.

Закачаха го често и го питаха за това.

— Фертиг, ти готвиш парите за булка, дяволо; де ги криеш?

— Там, при господата, при господата пращам жълтиците!... Хей, да живеят Швейцарското царство. Фертиг!

Името Швейцария съставяше и изчерпваше запаса на всичките му познания по всемирната география. Това име в главата му се свързваше с понятието за всичко хубаво, благородно и учено, каквото има на света.

— Тая е цяла швейцарка! Ах, ах, каква хубава... — викаше той възхитено, когато минаваше някоя угледна мома или госпожа, цяла почервеняла от комплимента на Фертига.

Аз имах честта да бъда добре поставен в мнението на Павля и затова минавах за „швейцарец“. Той ме награждаваше с тая титла всякогаж, когато шапката му минаваше край мене... Но често, при

зрелището на лудориите и глупавините, които ни забавляваха, неволна тъга се пораждаше у мене. Тоя почти двайсетгодишен момък, полуумен, духовно обиден от природата, гаврило на празните и слободните, се изпречваше пред мене като зла загадка, която нямаше обяснение, като един укор на веселостта, извикана от едно велико нещастие, каквото само може да постигне човешката душа. А тая бедна, болна душа у Павля, изгубила безвъзвратно равновесието, лишена от здравата опора на разума, без лучи, тънеща в облаци, беше свободна да се смее и да буди смях, който оттикваше назад чувството на съжаление... Щастлив ли беше той, или нещастен? Освен несъзнателните склонности за груби шегобийства, освен унизителните проявления на дребнава, животинска користност имаше ли в гънките на тая душа да се таят някакви по-високи и човешки чувства! Това беше неизвестно. Вероятно нямаше. Страдаше ли от съзнанието за положението си — защото това съзнание съществуваше? Но той беше винаги весел! Той беше винаги весел и обречен вечно с глупости и палячовщини, давайки храна на хорския смях и разтуха, да печели бакшиши, от които се не ползуваше...

Случи се обаче едно нещо, което хвърли силна светлина въз тая загадъчна душа и което повдигна Павля високо пред моите очи.

Еднаж стоях в кафенето на гостилницата си и пушех, като се вирах в старовремските стени, що рисуваха в небето оръфаните си от времето върхове, отдето ми вееше дъхът на миналите векове и на побелялата старина.

Озова се ненадейно Павле, весел и засмян, и се озърташе.

— Кого дириш, Павле?

— Тебе, ама гледам за някои други — отговори той.

— Защо?

— Да не би тука да има някоя просташка глава...

— Няма, няма, тук са само двама швейцарци: ти и аз — казах му усмихнато.

Павле забърка в пазвата на скъсаната си жилетка.

— Ти знайш да писуваш алафранга, нали? — и той извади един син плик без надпис.

— Какво е това писмо?

— За швейцарското царство. Арш! — И той подскокна.

Па ми подаде плика.

— Напиши го алафранга тука името на брата ми.

— Добре. За дека ще иде писмото?

— За швейцарското царство. Калеко Матьо написа извътре, но за отвънка — не знае... просташка глава и половина...

— А! В Швейцария? Там ли е брат ти? — казах аз и веднага ми стана ясно защо Швейцария стоеше тъй високо в Павлевия беден мозък. — А в кой град?

— Пиши Фрибург!

Аз изпълних желанието му и написах на френски адреса, позачуден как може Павле да помни и да произнася правилно това име.

— Ах, швейцарец, браво! — похвали ме той.

— Какво прави там брат ти?

— Акъл се учи на школото.

— Какво се учитам?

— Докторлук.

— Много добре.

— Ама тая година ще свърши докторлука и ще дойде тук да цери хората. Който е болен, ще го цери...

И Павле, като обърна в кафенето две котки, грабна писмото, за да излезе.

— Чакай, къде бързаш, Павле?

Той ми посочи срещната гостилница. Пред нея на столове под сенника седяха куп мъже и жени.

— Отивам там да подкарам железницата за Пловдив. Фертиг!...

— И неговото бяло, лунесто лице се усмихваше щастливо, а в очите му бликаше радостна нетърпеливост.

— Какво си писал на брата си? Много здраве?

— Много здраве, но само много здраве не струва...

— А кой поддържа брата ти?

— А?

— Имаше ли си пари брат ти?

— Той ли? Вятър.

— Стипендия ли получи?

— Що?

— Царщината ли му плаща пари?

— Господ.

— Как господ?

— Не господ, ами тиквата!...

Аз го изгледах в недоумение.

— Павле, защо не отговаряш човешки, що се правиш на глупав!

— изгълчах го.

— Нали ти казвам? Фертиг, Фертиг, Фертиг!... Пу, пу, пу, пу!...

— И с тоя шум той припна към дружината.

Надвечер видях бакалина Матя, Павлев сродник. Поисках да узная вярно ли съм разбрал Павлевите мътни загатвания. На Матя никак се не щеше да разправа, но най-после ми каза:

— Той ми се кара и ми е заръчал да не обаждам, за да не срами брата си; но на ваша милост нека кажа. Истина, от две години, кажи, той поддържа бача си с просия, както видиш... Бачо му имал свои парици най-напред, ама като се свършили, поиска да зареже учението си... Но Павле, като се научи, рече: „Не бива! Там да се доучи!“ Пара не харчи, всичко там праща. Мори се, трепи се от заран до вечер все за това, да направи брата си човек... Братска любов, господине. Лудо, ама по-свястно от много свестни...

Матъвата реч се заглуши от гръмливи смехове при ближното кафене, дето сега Павле Фертигът правеше бързи и гигантски премятания на ръце, с боси крака нагоре...

1899

[1] Немска дума (готово!), употребявана в румелийско време от кондукторите при Източните железници. ↑

ОТ ОРАЛОТО ДО УРАТА

I

Известният столичен доктор М., изряден хирург и ловец, и добър разказвач, ми разказа следното:

„Един ден по лов за патици, като се скитах из софийските околности, замръкнах при село Горни Богров и нощувах там. Пренощувах в къщата на дядо Мине, селянин заможничък, умен и добър. Същата вечер се завърна от оран и син му Стоичко. За тоя Стоичка искам да ви разкажа. Пъргав и работлив момък, весел по характер, як, здравеняк. Един на баща, той вършеше всичките полски работи. Ония ти черни очи, умни у него, светят; онова ти лице, блика здраве и сила от него. Стоичко разправяше за домакинските си занятия, за нивята, за воловете, за плодородието нея година... Само тия интереси съществуваха за него на света. Беше и грамотничък. Дядо Мине се радваше, че е отгледал такъв добър син, да му поеме работата на старини. Не знам как и аз обикнах това момче, усещах една радост в това щастливо и трудолюбиво селско семейство... На заранта, когато излязох из село, по изгрев слънце, аз пак видях на нивата Стоичка, че ореше юнашки. Като стъпил на плъзицата на ралото, прокаряше ония ти бразди, дълбоки и прави, и земята весело пращеше, и ми се чинеше, като че думаше: «Ори ме, момче, и аз ще ти дам богата жътва!» Стоичко ме позна, махна ми весело с ръка в знак на поздрав и пак си продължи работата. Дълго време се извъръщах назад и гледах с наслаждение силуета на воловете и на Стоичка като един жив символ на труда и божията благословия.“

II

Подир три години нещо един разсилен ми донесе едно служебно писмо. Той ми направи добро впечатление: не защото на вид беше представителен в своята форма с жълти копчета, но защото появяването му събуди у мене някакъв приятен спомен, спомен за нещо добро и хубаво, което съм някога виждал и почувствувал. Лицето му ми се стори познато, та и той ме изгледа усмихнато, без да смее да се сприкаже. Свенуваше се.

— А бе, момче, тебе гаче те познавам?

— Познавате ме, господин докторе, виждали сме се — отговори той все свенливо усмихнат.

— Дека?

— У Горни Богров. Преспяхте у нас. Сетих се. Заразпитвах го. Той ми разправи, че от година насам е разсилен в министерството. Щях да го попитам какво прави дядо Мине, па и да го посъдя, дето е зарязал своята работа, нивята на баща си и честния труд на орача и се е облякъл в унизителната форма на лакей, но ме повикаха при един болен и излязох. Сякаш куршум имаше на сърцето ми подир тая среща. Аз не можех да си представя този Стоичко в разсилнишко облекло и все го виждах умствено първия: в спретнато и ожуленичко шопско облекло, в чешири и цървулца, с ръка на ралото, на благородното и честно рало, сред черните бразди на нивата, която неговите силни мишци и пот оплодотворяват, и как той ми маха за поздрав, просто и засмяно, като равен с равен и като свободен човек. Кой враг го е помамил и довел тука и му е турил в ръката разсилната книга, когато тая ръка трябваше на баща му, на България и на българския производителен труд! Дявол го взел!

III

Срещнах Стоичка аз трети път. Обикаляше из улиците на София в граждански дрехи, вехтък, окъсан и омърлушен. Приблжих го и го попитах. Каза ми — извадили го от служба. Моли ме да го препоръчам нейде пак за разсилен.

— Няма нищо да сторя за тебе, върви при баща си!... Жив ли е баща ти?

— Жив — отговори той с виновен вид.

— Кой му помага?

Той не отговори.

— Защо не идеш да гледаш имота на баща си и да си работиш своята работа, ами търсиш служба?

Той вдигна рамене, наведе глава, па си замина. Не съществуваше вече съмнение: той клетник беше засладил от ленивия живот и не му се работеше вече... Когато тръгваше, той ме изгледа тъй безочливо и значително, като че искаше да каже: „Ами ти що не ореш?“ Не, разбрах, че това момче не беше вече Стоичко, но съвсем друг човек, безполезен и развален. Питах се кой ще е виновникът? Питах се кой ще го е отвлякъл от селото, за да увеличи в столицата броя на безделниците, тълпата на гладниците, които подсмърчат около държавната трапеза като забръмчели мухи над една мърша? Много тежки мисли ме налегнаха. Мислех и за дядо Мине: какъв му е сега халът, старец на преклонна възраст и изнемощял, без едничкия си син. Кой сега гледа нивите му?

Бедният дядо Мине!

IV

Минаха, не помня, две или три години и Стоичка не срещнах в София. Мислех, че се е завърнал в село, уморен и разочарован от скитнишкия живот и заловил пак бащиния си занаят. Тая мисъл ме радваше. Аз исках нарочно да ида на лов пак къде Горни Богров, за да навестя стареца и да се уверя лично, че блудният му син се е завърнал към дълга си и към честния и благороден труд на селянина. И щях да се радвам като за мое чедо. Но като се връщах от един болен, на площада при „Свети Крал“ видях, че беше се събрал шумен митинг против правителството. Викове, крясъци: „горе“, „долу“, „ура!“ Навалицата се затласка и потегли като един поток из улицата, с викове. Една пияна тълпа ме блъсна и насмалко щях да падна. Обърнах се и видях между другите Стоичка. Озверил се, погрознял и неузнаваем! Той реवेशе най-високо от всичките. Ама дрипав!... Позна ли ме, или не, но аз се престорих, че го не познах... Скотът! Той бил тука пак! И сега прави политика! Наскърбих се, изпълних се с възмущение. Ах, нашата столица е лют минотавър и когото глътне, той е загубен вече. Чак до дома ми пицеше на ухото Стоичковото реване.

V

„А случи ми се, та след време минах покрай Горни Богров. Първата ми длъжност беше да ида у дядови Миневи. Узнах, че той вече не е на тоя свят. Тежки години прекарал след избягването Стоичково и умрял преди една година. Найдох само баба Миневица, болна: разплака се, като ме видя. Завайка се за Стоичка като за умрял. Не знаех какво да й кажа: той наистина беше умрял за родителите си и за себе си... Патици не можах да убия и заранта се пак завърнах в София. Кога излязох из село, аз се сетих и погледнах наляво: видях нивата на дяда Мине. Тя беше запустяла, от години парясана. Буренак и тръне по нея. Приличаше на умрял човек и ми дойде да заплача... И пак възкръсна в ума ми оня хубав спомен, когато пъргавият и жив Стоичко ми правеше с ръка знак за поздрав, весел и независим, като пореше дълги бразди с ралото, с благородното и честно българско рало. Де бе сега Стоичко? Никога няма вече да изкара от тая нива своя насъщен хляб. Той ще го изкарва чрез викане «ура» и «долу», додето е жив.“

София, 1899

СЛЕД ДВАЙСЕТ ГОДИНИ

„Защо са тъй сладки възпоминанията от младостта, даже тежките, даже скръбните възпоминания? Защо е така умилителна въздишката, която изпускаме при виждането, след многогодишно отсъствие, мястото, дето са изтекли няколко светли часове от нашата юност, дето животът ти се е усмихнал в най-драгата си прелест, каквато е способна да му придаде магията на младостта! О, възпоминания, като надеждата, и вие сте сладостни, мили, благодатно успокоителни! Но вие сте по-горни от надеждата, защото никога не излъгвате, никога не ни отравяте с измама и разочарование... Животът и бурите му, и зъбът на времето, и всепобеждаващата сила на житейското зло, и самото благополучие, не могат да отнемат нищо от прелестта ви. Нищо, нищо!“

Горе-долу такива едни мисли се въртяха из ума на Пенча Дебрянски, човек на средня възраст, когато файтонът му приближаваше към село П., в подножието на голи и диви върхове, там, дето река Струма си разсича дълбок проход през канарите.

Той пак видя с трепет стръмнорувястата плоскогоръха могила, с исторически остатки там от стара славна крепост, и срещните високи скали срещу нея през реката, мрачно надвиснали над пропастта; и дрипавите селски хижи и дворища, пръснати безредно надлъж по Струма и високите клонести върби край нея, които едни фърлят със зеленината си веселост в затънтеното, голо и сиромашко село, и безброй още предмети, познати и мили нему, и сърцето му се сви сладостно, болезнено в гърдите.

Рой спомени се разбудиха още по-живо в душата му.

Тъкмо преди двацет години Дебрянски беше прекарал в това село една година, именно 1873. Него време турците правеха по стопански начин между София и Кюстендил железница. Дебрянски беше тука турски чиновник-драгоманин при чужденците инженери. Длъжността му бе оставяла много свободно време. Той го бе прекарал

повече в бродене и лутане по околните ридове и пущинаци, в усамотени мечтания сред природата и унасяне в старовременното минало, за което му говореха преданията на тая историческа местност, в поетически разходки покрай тихо ръмолящата под върбите си Струма. Тихи и незабравими дни!

Под ония върби, там при извора, около който всяка вечер ехтяха лудешки смехове на палави моми, колко пъти и той късно беше дочакал с разиграно сърце най-късната мома, която идеше за последен път да си налее съдовете. Колко сладки любовни срещи в тъмната долина, при вечерните шумове на реката и зефиря! Струмка! Черноока и чернокоса, хубавица, горделива на ход, като Диана — о, тоз момински образ не е изщукнал из ума му и из душата му, той и сега го види в цялата му дръзка и дива хубост. Той си я спомняше, кога заран, боса, напета, луда, румена като триндафил, тя изкарваше телците през поляната сред селото и нейният звънлив смях, като гълчеше с другите моми, се издигаше най-високо... И той очакваше нетърпеливо да се смрачи, да настане късна вечер, когато изворът опустее, и тая свободна и жизнерадостна дивачка да дойде при него с менците си... Свързка мимолетна, любов чиста и беззловна, идилия ясна, която той сега не вярваше, че наистина е съществувала...

Двайсет години оттогава! Боже, как далеко е това!

И сега, когато колата се спущаха по широкото шосе към селото, сърцето му по-силно и по-силно тупаше и погледът му поглъщаше с жажда и тия върхове, и това село, които такива скъпи спомени свързаха с едни от най-светливите дни на миналото му.

— Ние ще се побавим тука — каза Дебрянски, когато кочияшът спря конете пред една кръчма, па си зе пардесюто и тоягата с намерение да се запъти нанякъде.

— Ще се бавим ли много? — попита кочияшът.

— Доста.

— Тогава барем да назобим конете, обед е — каза кочияшът.

Печеше доста. Дебрянски разтвори чадъра и като помисли няколко време, тръгна към моста, мина реката, повървя оттатък нея между някакви си бедни къщици, в полите на стръмната плосковърха могила, и се закатери по нейната гладка върлина нагоре.

След малко, отдолу при кръчмата, неколцина шопи любопитно гледаха пътника на върха, там, дето още личат основите на старата крепост, как крачеше полека там или се спираше неподвижен и се открояваше в ясения небосклон. След половина час видяха го на срещния по-висок връх, който отсам спуща канарата си като една шеметна стена във вълните на Струма. На тая далека височина Дебрянски се мяркаше неясен и уединен, като един призрак. Още два часа той се лута и навести всички кътове, остали мили на душата му. Той се завърна през дълбокия речен пролом, като се промушва между огромните балвани, натръкаляни край брега.

— Инжинерин е — мълвяха селяните.

— Друго нещо ще е — казаха други.

А един каза, като да допълни предположението на тия последните:

— Изглежда позициите за топовете... Види се, сърбите пак ровят нещо си...

— Имане търси тоя син! — издума натъртено един побелял, с грозно и зверско лице старец, с исполински кривак в ръка.

Дебрянски се върна пак в селото и възви в една тясна улица; ниски колиби с буренясали дворове, заградени с повалени плетища или съвсем незаградени, се редяха от двете му страни. Няколко едри псета го налетяха, но той, като се бранеше с тоягата си, отмина и се спря пред един широк двор със стари върби край вадата, що протичаше през него. В дъното на двора, който беше съвсем пуст, няколко ниски селски постройки — жилища на хора и на добитък; до тях тулеше се през клоните на върбите просто двукратно здание, грубо измазано с глина, разпукана и окапала, с прозорци без стъкла, обвесени живописно с гангали царевица, връзки червени пиперки, сплитки чеснов лук и други необходими орнаментации на всяка селска къща у нас.

В едната стаичка на това здание, което сега изглеждаше необитаемо, Дебрянски беше имал жилището си през времето, когато живееше в селото. Това беше дворът на чича Стоя, първи чорбаджия по онова време. Колко спомени и тука се пробудиха! Той влезе в двора. Две грамадни псета лавнаха и са фърлиха на него. При тоя лаеж един момък селянин излезе.

— Какво дирите, господине? — попита той, като махна на псетата.

— Дойдох да погледна тук къщата па чичо Стоя... Преди двайсет години тъкмо съм живял в оная стаичка... Не помните ли „терджуманина“?

— А, ние сме били малки тогава, чакай да повикам мама!

— Не трябва, не трябва!

Но момъкът вече отиде.

В това време Дебрянски се приближи до вадата. Тая вада тогава беше дълбока и стремителна и отиваше да кара четири воденични камъка. Над нея имаще къошче и там, под сянката на върбите, той често бе седял на хлад или прочитал. Сега къошчето го нямаше, и тя беше пресъхнала. Само зелениясали от жабуняк локви стояха на дъното. Тоя вид на мрътвило и запустялост в някогашния весел и многолюден двор на чорбаджи Стоя натъжи душата на Дебрянски. И върбите как тъжни и осърнали спущаха остарелите си и изпосъхнали клонове над вонящото легло на изчезналата вода! И всичко тука беше някак овехтяло, грозно, западнало. Двайсет години, и каква промяна!... Види се, времето застарява не само хората...

Дойде момъкът с майка си. Една спарушена, бръчкава, пожълтяла жена, вече бабичка, с нападали по лицето висулки от побеляла раздърпана коса. — Младена! — пошушна си Дебрянски в изумление. — Боже, тази ли е оная великолепна, с нежни черти, двайсет и пет годишна невяста, дядовата Стоева снаха?... Времето, животът, кърският труд — ето какво бяха направили това създание. Дебрянски биде покъртен; жалост и скръб и негодувание против съдбата, против жестокия закон на природата раздвижиха дълбините на душата му.

Бабичката го приближи и едно очудване се изобрази по разрушеното й лице. Тя поздрави Дебрянски и го попита кой е. Той й обади. Тя се замисли малко, па каза:

— Сетих се; но тебе не мога да позная.

— А аз те познах, бабо Младено.

„Бабо Младено!“ Той не вярваше ушите си, като произнасяше тая фраза; той не вярваше, че наистина имаше пред себе оная хубавица, милолика Младена, която знаеше, с глава на Мурильова мадона. Той се чудеше по какво я позна, че е тя: ни вид, ни чърти, ни

очи, ни изражение, ни цвят — нищо не напомняше първата Младена. А между това баба Младена беше някогашната *невяста* Младена! Страшни иронии има животът.

— Да видя ли и *нея* или не? Страх ме е. Страх ме е от тая ужасна действителност. Защо да размесям в светлите си възпоминания един нов скръбен образ, който ще остане там петно? Но да дойда тук и да я не видя?

Така си шушнеша Дебрянски, като вървеше из друга една махала, оттатък реката. Той диреше с поглед двора на Пенча Дулев, мъжът на Струмка (Струмка се беше оженила още през пребиваванието на Дебрянски в П.). Имаше промяна доста там, нови хижи имаше построени, а други махнати, та Дебрянски не можеше да налучи Дулевата къща. Най-последно попита. Той се спря при един повален плет, който заграждаше разфърлян и нечист двор. Никой не се мяркаше там. В ъгъла, под изсъхналите сливи, купище тор, сухи връхари, бурен, коприва. Грозно, парясано, лошо. На Дебрянски сърцето се стисна и заболя, като че ли го туриха в клещи. Де е градинката, скромната селашка градинка, голяма два разкрача, в тоя ъгъл, отдето тя му късаша големите морави божури и жълт крокон, който блещеше ярко като звезда, на темето ѝ, въз черната ѝ коса? Де са двата диви триндафилеви храсти? Градинката е под туй купище сега. Градинката е умряла!

Едно момиче се зададе със стомна и влезе в двора.

— Девойче — извика го Дебрянски.

Момичето се извърна.

— Тука ли си е баба... Тука ли си е Струмка?

О, той не можеше да каже „баба“ за онова създание!

Момичето го изглеждаше очудено-глупаво.

— Стрина Струмка! — реши се да каже Дебрянски, за да бъде разбран.

В същия миг притърча друго момиче, по-възрастно от първото. Те се сшушукаха нещо.

— Ти мама ли търсиш? — попита новото момиче.

— Да, майка ви, пиленце, стрина Струмка.

Девойченцата се спогледнаха зачудени, па се изкискаха. На Дебрянски стана досадно. Гаврят ли се с него?

— Мама я няма — отговориха и двете.

— Дека е?

— Умряла е.

И момичетата с нов смях хукнаха нататък.

Очевидно, беше им много смешно, дето тоя господарин питаше за майка им, умряла преди много години...

Дебрянски остана като втрещен от тая неочаквана вест, па и изпълнен с негодувание за тоя светотатски, неуместен смях на безчувствените селянчета.

— Умряла, умряла! — повтаряше си той, — не можах да я видя. Моята първа... възхитителна любов!... Не, по-добре, по-добре, че е умряла, най-добре, че я няма... Нека да я знам само такава, каквато беше тогава, в разцвета на младостта и красотата, щастлива, там при извора!

„При извора!“ Внезапно му хрумна да иде да посети извора, поетическия извор. Той се чудеше как най-първото му поклонение не беше там. Той побърза да иде да помечтае при извора, както някога, уви, без да чака вече някого там, на големия балван, под клоните, дето са седели късно двама сред упойната омая на тихата лунна вечер, при мелодичното фъфлене на зефира в клоните. И той бързаше.

Подир малко Дебрянски се озова на източния край на селото, при пролома, дето Струма, шумна, минува под високата стена, страховито надникнала над нея. Той с неудоволствие забележи, че тясната сенчеста полянка, през която се отиваше до извора, беше загрозена от присъствието на няколко нови опърпани колиби, които стояха като отвратителни закръпки на нея. Кичастите някога върби, сега с изпокършени клонища, с обелени и безжалостно изпокълцани от сечива дънери, висяха безнадеждно скръбни, сякаш тайно тъжеха за нещо си... Беше и нататък изтъпкана, обезобразена, тая друг път цветуща местност, кът на момински срещи и любов. Няколко тъсми от пясък, оставени от порои, просичаха и заличаваха скудната зеленина на тая обезчестена полянка.

Дебрянски отиде при извора, но го завари пресъхнал. Чучурчето не съществуваше. Празното му вирче беше натъпкано с пясък: гъстият наоколо бурен и пустали треви и коприва свидетелствуваха, че от години вече никой крак не е пристъпал тук за вода; заедно с

животворната струя беше пресушен и изворът на живота, на смеха, на звънливите крясъци на младостта.

Изворът беше умрял. Тъжно, тъжно. На Дебрянски неволно овлажняха очите.

— Умрял и той, умрял и той! Смърт навсякъде, и пустош, и разрушение! Времето е турнало страшната си ръка на всичко онова, което преди двайсет години радваше очите, услаждаше душата. — Де се крие радостта и животът тука? Всичко вехто, западнало, посърнало. Сякаш че заедно с хората си и самото село е остарало... Ами аз?...

Дебрянски се качи на колата си, наскърбен, помазан от тежки чувства и с бледно чело, като човек, който излязъл от гробища, дето са погребани най-милите на сърцето му.

Той продължи пътя си из живописната Струмска долина, но нищо там не привлече вече вниманието му.

1894

НАУМ

Херкулесбад е сгушен в един зелен планински дол на Карпатите. Високи гористи върхове забикалят живописно отвред хубавия и богат маджарски градец, през който се вие река *Черна*, лазейки в полите на чуката *Домоглед*.

Но освен тия две славянски имена всичко друго тука е чуждо: немско, маджарско и влашко.

На 189... година аз преживях тука около месец — ползувах се от лечебните води. Но повече се ползувах от чудната природа на тоя планински кът: самотните скитанета из алеите в горите, през шумата на които проникваха звуковете на оркестъра из градината при „Курзала“, бяха моите ежедневни разтухи и наслада.

Най-после и тия разходки, и тая музика, и красотата на тия видове ми омръзнаха: домиля ми за България. Домиля ми да чуя български език, да видя български лица, да дишам български въздух. Тъгата за отечеството растеше у мене, колкото приближавах към срока на стоенето си в Херкулесбад. Никога родната земя не е ни тъй скъпа, както когато сме далеч от нея. Колко по-тежко ще се чувствава изгнаникът! Мицкевич в чужбина е казал: „О, отечество, ти си като здравето: ценим те, когато те изгубим!“ А аз не бях изгнаник и при сè това мъката ми приличаше на изгнаниковата. Най-после, когато влакът ме понесе към Дунава, аз си отдъхнах с радост.

В Оршова трябваше да чакам около два часа парахода, който идеше от Белград, за да ме отнесе в Лом. Оршова е градец с твърде красиво разположение на левия бряг на Дунава, който лее бистри и тъмни талози в подножието на срещните стръмни гористи рътове на Сърбия. Но половина час ми стигна да се нагледам на тях и да ми се стори, че параходът се твърде много бави... Аз нетърпеливо се разхождах по брежието край ред кръчми, бакалници, локанти, дето се мяркаха грубите лица на бедни рибари, на пристанищни хамали и на

селяни, като се вслушвах в смесения говор на маджарския и румънския езици, господстващи тук наравно.

От една кръчма-локанта замириса ми твърде приятно на пържена дунавска риба, към която, като толкова грешни хора, и аз имам слабост. Сетих се, че съм гладен, и вместо да чакам половин час, додето дойде часът за обед на ближния ресторант, аз влязох в кръчмата, седнах на една пейка и поисках да ям. Какво беше моето очудване, когато локантаджият, човек дебел, мургав, извика по български на един слуга да ми сложи риба!

— Имате ли и добро винце? — попитах по български.

Локантаджият ме погледна очуден, като чу тия думи, веднага остави тезгаха си, дето сипваше ястие на другите гости, и дойде при мен със светнал поглед.

— А! българин ли си, господине?

И ръкуване, и здрависване, и сърдечни приказки, като че сме стари приятели. Аз бях възхитен, като чух след толкова време пак български език и приказвах със съотечественик. По-покъртен беше локантаджият, зарадван като дете от тая среща. Той се възчуди как да ми угоди, как да ме угости по-добре. Заповяда да ми дадат друга риба, не която аз исках, по-добра, да извадят от избата вино, назначено само за отбрани гости, да сложат и друго ястие, и сам седна при мене да ми налива, да ми приказва и да ме пита? Забрави другите гости.

В няколко минути аз знаех вече цялата биография на гостоприемния локантаджия. Бай Наум беше от Охрида, от турско време дошъл тука, зафанал тая работа, която го пообогатила, не се връщал още в отечеството си, но не го забравил никога и тъкмел тая година да прескокне до Охрида да види роднини и пътьом, през София да се порадва на „слободна Бугария“. В София имал брат майстор-дюлгерин, за когото ме пита познавам ли го (не го познавах), и ме моли да му нося много здраве. Подир това нагазихме в политиката: приказвахме за турските тирании, за освобождението на Македония, за силите на България... Мисълта за отечеството, напуснато от четвърт век, оживяваше лицето му, очите му бяха пълни от щастие и детска радост, че може да подели с мене скъпи мисли и чувства за измилели работи сред тая чужда страна и чужди хора.

Не усетих как измина времето и дойде часът за тръгване. Аз станах и извадих да платя. Бай Наум не даде да се изрече! Не! По

никой начин! Той счита за срамота да зема пари... Благодарих му сърдечно. Той ме изпрати до пътя пак с много здраве до брата му и с добро видение в София, дето се сговорихме да ми се обади при минаването си.

Параходът на пристанището вече изпущаше стълбове пара за път. Побързах да си купя пътен билет в параходната канцелария на брежието. Там ме сполетя една голяма неприятност: излезе, че парите не ми стигат. Сметката, направена в Херкулесбад, че средствата ми ще стигнат до Лом, излезе крива: трябваша ми още осем фиоринта (около един наполеон). Смутен силно от това откритие, аз се чудех какво да правя. Параходът след малко тръгваше, а аз оставах на брежието! Осърнах при мисълта, че трябва да се бавя в тоя градец два-три дена, додето чакам пари от София. Да ги поискам на заем от Наума, нито помислих. Такава постъпка ми се виждаше много неприлична и тежка, тя би направила лошо впечатление на добрия македонец и би фърлила неприятна сянка върху мене. Може би се лъжех, но така мислех и не намирах смелост в себе си да прибягна до услугата му.

Ето го, че се зададе сам той, усмихнат и добър. Идеше право към мене да ме изпрати.

— Варкайте, варкайте! — каза ми той и посочи парахода.

Случаят ме принуждаваше да му открия положението си. Щом чу, зема фиорините, с които разполагам, влезе в канцеларията и веднага ми донесе билета. Тая добрина ме покърти, аз го поблагодарих горещо и обещах веднага да му върна заема от осем фиоринта.

— Дай ги на брата ми там — каза той, — хай варкай!

Параходът засече черните вълни, и аз дълго време гледах на Наума, който стоеше на брега и често ми правеше с ръка прощални знакове. Аз чак тогава сетих, че той нито ме беше попитал за името ми — доста му бе, че съм българин...

Добрият Наум.

В София не без мъка наидох брата му. Петко се и зарадва, и не, за Наумовото решение да си подойде; даже лицето му се позагрижи... От разговора аз получих някои сведения още за Наум, които попълниха

биографията на тоя крайно симпатичен човек. Наум поддържал в Охрид челядта на умрелия им брат и всяка година пращал за черквата Свети Наум по петдесет фиоринта, и толкова за училището. Само при тоя случай приемали писмо и го разбирали.

Покрай Наума ние станахме добри приятели и с него. Колчим го здрависвах при среща, аз му наумявах да доведе брата си у дома, за да му се отплатя на гощавката с гощавка. За жалост, аз нямах това удоволствие: Наум минал през София в мое отсъствие. Остана да се видим на връщането му, по Гергьовден.

През страстната неделя повиках Петка за някои поправки в къщата ми. Той ми се видя осърнал някак и мълчалив. Първата ми дума беше да попитам, има ли известие от брата си.

— Имаме — каза той сухо, като плещеше с вар по изкъртеното място на стената.

— Ще замине по Гергьовден, нали?

— Той замина веке, господине.

— Как? — извиках аз очудено.

Петко спря работата и пофана си машинално шапката:

— Замина за другия свят.

— Умря бай Наум! — извиках в страх.

— Убиха го.

И той ми разказа просто, че преди месец, като се връщал от Битоля, дето имал някаква работа, бил опушнат от арнаути на пътя.

— Защо му беше да дохожда в нашата проклета земя — довърши той и сълзи измокриха очите му. Па се пак извърна да работи.

Аз не можах да кажа нищо, аз само гледах прехласнат в няма скръб Петка, като лепеше, и чак сега забележих ивицата креп около шапката му.

София, април 1900

ПЪРВИТЕ ДНИ НА СВОБОДАТА СПОМЕНИ

На 15 юни 1877 год. руските войски преминаха победоносно Дунава при Свищов. Десетина дена подир това княз Черкаски повика членовете на разтурения букурещки комитет в квартирата си. Той квартируваше в една проста къща, затънтена в един отдалечен край на румънската столица. Беше ужасна жега. Князът излезе на пруста по жилетка и с разгърдена риза. Той беше пълен човек с червендалесто, здраво, хубаво лице, с енергически поглед и нервна реч. Приемът беше студен, даже суров. Черкаски ни обяви, че ни вика да ни проводи като „преводчици“ при разните руски корпуси в България, и натъртено ни внуши, че за нашето поведение там ще се следи...

Стефан Стамболов се обади обиден:

— Аз не ща служба!

— Добре, вие ще бъдете под надзор!

— Аз се записах в опълчението — обади се Олимпий Панов.

Князът климна и си влезе в стаята.

На другия ден аз тръгнах за Свищов, преводчик не при корпус, а при губернатора на „Свищовския санджак“. Види се, князът ме намери много миролюбив и хрисим човек, та ме тури по-далеко от писъка на куршумите... В Зимниче стигнахме при една нетърпима жега и на сутринта минахме Дунава с лодка. Между другарите ми беше и Олимпий Панов, който отиваше да стигне опълченците. Помня с какъв възторг приближавахме освобождения Свищов; ние пиехме с кривачи мътна вода от Дунава, „свободната вода“ на Дунава, както казвахме.

Найден Геров, новоназначеният губернатор на „Свищовски санджак“, пристигна след няколко дена и аз с другите съслуживци му се представихме. Запознат вече с руската литература още от шестнайсетата си година, аз се мислех предопределен от самата съдба за службата преводчик. Но Геров се хвана за косите, когато при опита видя моя руски език, който се не срещаше в никоя руска граматика, и

ме направи писец. Така аз имах чест да образувам последното стъпало на канцеларската лестница (Г. Др. Цанков беше вицегубернаторът).

Аз имах чест да бъда и един от първите българи, които образуваха канцеларски персонал, и първото зърно на българското чиновничество. Бог благослови зърното и цяла България е покрита днес с разкошно бликналата нива на бюджетни храненици.

Честито беше нашето начало.

Ала да мина на предмета си: първите дни на нашата свобода.

Какви дни тревожни, необикновени, чудни!

Виждам в ума си хубаво тогавашния Свищов, Свищовът през първите два месеца след освобождението си. Шумен, гръмлив, прашен, пълен с кипящ живот, с бурния отглас на великите събития на войната, в гръмотевиците на която се раждаше прясна и кървава нашата свобода. Свищов беше тогава едничкото работещо пристанище на Дунава в ръцете на русите. През Свищов минуваха руските полкове, които отиваха да се стопят под рева на урата в епическите юруши при Плевен. Свищов, преобърнат на военен център, на главен интендантски склад на плевенската армия и на Гурковата, глава на друма между Дунава и бойните полета, стана тесен за многохилядните си гости. Всичките български къщи се преобърнаха на квартири за руските военни; училищата и черквите — на болници. Избликнаха, като из земята, увеселителни градини, шантани, дето полуголите нимфи от целия свят се стекоха и продаваха песните си и прелестите си... Цената на всичко поскъпна до баснословни размери; стократно увеличените потреби извикаха нечуван разгар на спекулацията. Редки полуимпериали и рубли потекоха... Практичните свищовци още въздишат при тоя спомен...

Пуста и безмълвна оставаше само турската махала. Жилищата на избягалите още на 15 юни турци зееха разграбени, без врати, без прозорци, поръсени от вътрешността на изтърбушените шелтета и възглавници. Българите и власите свищовски правеха с турските жилища онова, което турците биха направили и направиха с българските при обратен случай. Трябваше да запазим славата си на източен народ...

През първите още дни аз посетих дола при Стъклен, славния оня кът на дунавския бряг, дето минаха на лодки руските войски с Драгомирова и Скобелева под град куршуми и гранати. Цял Свищов, още под омаята на великото събитие, което му донесе свободата, разказваше за геройската неустрашимост и самопожертвуване на руските войници по вълните на Дунава и на бреговете му, на които е бил трепетен зрител. На 15 юни ни един турски войник, ни един турчин не останали вече в Свищов и в укрепленията. Него ден самите свищовци не са вярвали, че ще се озоват свободни. Завчас по всички български врати се появили кръстове, а фесовете изчезнали. Всеки наложил на главата си каквото свърнал: шапка, капела, гугла. Много българи, които нямали ни едното от тях, вързали си главите с женски кърпи. Аз заварих още такива. Когато се появил Скобелев, главният герой на деня, свищовският аптекар Велизар Яковов му държал разпалена реч на немски. Скобелев му отговорил на руски: „Спасибо вам!“ — и попитал де има локанта, за да яде. Локанта нямало в Свищов и го нагостили в една къща.

На другия ден Свищов бил честит да дочака и императора Александра — една година нещо след смъртта на Ботева! — минал с лодка. Царят бил придружен от главнокомандуващия Николая Николаевича, наследника, Горчакова, Игнатиева. Възторгът бил неописуем. Викове, китки, сълзи от радост. Иконом поп Христо го поздравил с реч. Царят минал през улици, поръсени с цветя, и отишъл към черквата, яхнал на чер кон, за да благодари богу за великата победа. Разказвах ми за степента на ентузиазма тоя ден. Едни му целували стремената, майки му подавали децата си да ги помилва, момиченца, с риск да ги стъпчат конете, му поднасяли китки. Осемдесетгодишният уважаем старец Иваница Алексов застанал пред императора и извикал: „Нине отпущаеши раба твоего, владико...!“ — и същия ден умира от радост. Подир благодарствения молебен в черквата царят прегърнал и целунал брата си Николая Николаевича, а народът в полуда завикал „ура“, всичките лица били измокрени от сълзи. Царят извадил кърпата си и отрил очите си: и той заплакал! Божествени царски сълзи!... После целувал ръка на иконом поп Христа и му представил наследника!

Под впечатлението на тия разкази аз написах и пръснах в летещи листове стихотворението *Царят в Свищов*^[1] със следващото начало:

*Лей се, Дунаве славянски,
в тия прелестни хълми,
лей се Дунаве гигантски,
лей се, радостно шуми.*

*Ти от векове тук стенеш,
с кръв и сълзи сè залян,
шумиш, пляскаш и се пениш
като свързан великан...*

*Но падна тиранът бесен.
Шуми, Дунаве, шуми
и подобно мойта песен
тон по-ясен приеми!*

*Лей се, влачи под небето
триумфални си вълни!
Бързай, кажи на морето
що си видял в тия дни!*

Моля великодушното снизхождение на читателя, че привеждам тия стихове, тъй наивни по чувство и слаби по форма, но скъпи на душата ми заради спомена, с който са свързани.

Аз не бях честит да видя императора тогава; но го видях вече в Букурещ на 14 май, когато влазяше, посрещнат от стохиладен народ, из който аз, скрит, плачех от лудо възхищение, и за да дам отдишка на бурния накип на чувствата си, написах същия ден *Одата на императора Александра*, дето в изстъпление на патриотически възторг и обоготворение казвах:

*В епохите няма момент по-умилен,
в историята няма по-доблестен лик:*

*от Цезаря ти си по-славен и силен
и от Александра ти си по-велик!*

*Какво те сториха? Превзеха царствата.
Царю! Ти сто пъти по-горе стоиш:
ти ведно с царствата владейш и сърцата,
те туряха ига, а ти ги трошиш!*

.....

Няма никога да се изличи из паметта ми ликът на императора Александра. Облечен в бял кител, с лице хубаво, бледно, уморено, с прошарена коса и бакембарди, засипани с прах; с поглед орлов, повелителен, но пълен с благодост и неизразимо величие, по-едър от всичката блестяща свита велики князе и генерали, той седеше в колесницата с румънската княгиня под дъжд китки и гръмотевиците на урата...

Наистина честито е със съдържателен живот онова поколение. То преживя тежки борби и ужаси, каквито рядко народ е познавал; но изпита и възхищения, които никога няма да изпита никое наше поколение. Всичките велики събития подир Освобождението бледнеят по отношение на дълбокото значение пред оня чуден час, когато руският император, като въплъщение на лъчезарния блян на цяла върволица поколения, стъпи на българския бряг, обиколен с обаянието и славата на едно божество, и изрече думите:

Да бъде свободна тая земя!

Натякват на новото поколение известна хладина на чувството, дори равнодушие, при спомените на неотдавнашното велико минало. Виновно ли е то? То ги не познава, то ги не е видяло, те за него са студена история. За него българската история се захваща от Освобождението, през което то се е родило или е расло в детинство, гряно и топлено от лъчите на свободата, без да е познало, изстрадало, преживяло онова, което е предшествувало и довело тая свобода и придружило раждането ѝ. Ужасните и величайши моменти на това минало то не може да ги разбере и прочувствува във всичката им пълнота и сила по мъртвата книга, както по-прежното, което ги е възприело от живота и носи в душата си неумиращи и свежи

виденията им. И само това ли е? Малко ли спомогнаха за възпитанието в душите на младежта това небрежно отношение, този скептичен дух — и тесногърдият шовинизъм, често в съюз с политическото невежество и глупостта?

Не в далечно бъдеще величавият бронзов образ на Царя Освободителя пред Народното събрание ще откроява благородния си облик в небето и ще говори на бъдещите поколения и на света по-силно от всяка история.

Честита мисъл — да се даде видим образ на паметника, изправен навеки в сърцето на България!

А между това Свищов живееше своя обикновен, кипящ живот, наводняван от талазите на постоянно идещи и отходящи войски. Най-напред ние живеехме като в едно опиянение от бързите победи на русите, които ни туряха във възторг неизразим. Превзети бяха вече Търново, Дряново, Елена, Трявна, Габрово; Гурко бе взел Шипка и минал с нашите соколи-опълченци през Стара планина, освободил долините на Стрема и на Тунджа и хвърлил панически страх у турците до Пловдив и Одрин; генерал Криденер превзе Никопол — и ние видяхме прекарването на пленения му шестхиляден гарнизон с началника му Кел-Хасан паша, скрил главата си във вдигнатата яка на шинела, за да го не видят раите. Руските войски напредваха със стремителността и силата на ураган. Светът в захлас гледаше на тия непрекъснати триумфи.

България свободна, свободна вече!

Ние ликувахме.

Ненадейно узнахме за първото плевенско поражение на 8 юли, което измени хода на войната. Захванаха после другите несполуки през юли и август.

Слухът за втората страшна несполука на 18 юли причини една паника. Аз я помня добре.

Разнесе се из града страшната вест: „Турците идат!“ Казаха, че руските войски са разбити при Плевен и Осман паша (това име малко беше известно дотогава) иде по дирята им и приближава Свищов. Тоя слух хвърли в безумен уплах населението. Всичко изгуби глава, мъже,

жени, деца тичаха към Дунава, за да минат по понтонния мост. Погонски кола в бягането се претуриха, хора се стъпкаха. Настана невъобразима бъркотия из улиците, препълнени с търчащи хора с плахи погледи и прижълтели лица. Напусто пъргавият градоначалник майор Подгурски, поляк, един от първите, които минаха Дунава, с превързана ръка от раната в боя, препускаше из улиците, за да спре безредицата. Руските солдати припкаха в противоположна посока, към южните висоти извън града, за да се опитат да задържат неприятеля. А на брега сганта се мачкаше и потискаше, стремяща се към спасителния мост, дето солдати с голи саби се мъчеха да ѝ попречат да се не струпа и потопа моста под тежестта си. Никой нямаше време да размисли, да съобрази дали е действително тъй близка и възможна бедата, от която всички се бояха, а никой не виждаше. Това страшно смущение трая само един час. Скоро успокоителни известия, че слухът е лъжлив, намалиха уплаха. Но тая случка дълго време още вълнува всички умове, а свищовци и сега разправят с трепет за нея.

Плевенските кървави несполуки спряха победителното движение на освободителните войски. Дълбока тъга лежеше на всички лица. Идеха рядко телеграми от бойното поле, но съдържанието им се криеше от нас: ние го четяхме по лицата на русите. Ценин, началникът на канцеларията, млад русин, с благородна душа и сърце, само ни казваше с въздишка:

— Плохо, плохо, братци!

Ние от високия бряг гледахме нетърпеливо как идеха по моста все нови полкове, все нови войски със знамена, с песни, опрашени, морни...

Идеха, идеха, идеха, нямаха край.

Между това взеха да дохождат на купове бежанци от Тракия, подгонени от Сюлейманпашовите орди и от башибозуците подир отдръпването на генерала Гурка. Те идеха голи, окъсани, нещастни, носейки в душите си скръбта за изгубените огнища и изгубените ближни. Тези бедни хора не чувствуваха, не можеха да чувствуват радост от освободителната война; тя за тях се изразяваше в най-ужасното разорение и нещастия. Те съставяха поразителна противоположност с веселите и охолни свищовци, отървани без

никаква жертва от тяхна страна, с притурка на материалните облаги, които техният практичен ум умееше да извлече от новото положение...

Научих се за съдбата на Сопот. Башибозуците го изгорили, както и Калофер, както и Стара Загора и други паланки и села в южните поли на Стара планина, в долините на Стрема и Тунджа. Всеки ден известията бяха по-мрачни. Узнах скоро, че баща ми бил съсечен в Балкана, настигнат от башибозуците в Долна Леевица; а майка ми с няколко от братята ми, също застигнати в Балкана, били откарани заедно с други предни сопотски семейства пленници при Пловдив, а после в молдавския манастир при Родопите. Всеки ден нови бежанци идеха да ми потвърдят ужасната истина с нови подробности за мъченическия край на баща ми... Когато Ценин видя моя убит вид и узна скръбта ми, той ми каза тъжно:

— Батюшка, помислете, че сега хиляди руси гинат там, при Плевен. Цяла Русия е в траур...

Но никой не се съмняваше, нито за миг, за възтържествуването на руските войски въпреки злорадството и злокобните предвещания на неприятелите на славянството. Помня, че помежду русите се носеше глух ропот против генерала Игнатиева: кривяха него, че представил много слаба Турция, та войната се почнала с недостатъчно сили. Други набеждаваха генералите Криденера и Шилдер-Шулднера, които имаха греха да носят немски имена. Имаше ропот и срещу Скобелева, с легендарна вече слава, че трошил много войска от военно славолубие, като забравяха, че той пръв винаги излагаше гърдите си срещу куршумите. Но в несполука някой винаги трябва да се намери крив...

А нови сили пристигаха. Очакваше се императорската гвардия.

Един поток от войници, обози непрестанно се точеше по моста, гърмяха по калдъръмните железните колела на артилерията, каруците на Червения кръст, конници, казашки ескадрони с дълги сулици и накривени шапки; скърцаха интендантски кола, викове, камшици по гърба на уморените одръглавели коне сред невъобразимия натиск по улиците.

А административният механизъм на новите учреждения, завъртян от нас, криво-ляво работеше, скърбуцаше. Имаше в Свищов градски съвет, съдебен съвет, търговски съвет, съгласно с предписанията на Временните наредби на Черкаски. Новото положение породило нови интереси и охоти. Българите, хора съобразителни, които така радостно посрещнаха освобождението си, знаеха и да го използват, като се нахвърляха във всевъзможни користни спекулации. Наотвориха се особено много „менялни лавки“.

Дъхът на свободата даде нов облик на обществения живот. Руските нрави и руските обичаи се възприеха във всичките си проявления. Запиха чай и заходиха в черква — повече от срам пред русите — с коленопреклонение, по техния обичай. Влязоха в обращение руските песни: Стрелок, Вниз по матушке по Волге, Мадам Анго стирает, донесена от шантанките... а момите пееха новата песен на Петка Славейков „Руский цар е на земята...“, в която има тоя хубав куплет:

*Кат' Русия няма втора,
тѣй велика на света;
тя е нашата подпора,
тя е наш'та висота.*

Нека спомена, че в това време се разнасяше и една ода от г. А. Франгя, на която помня първите два стиха:

*В хилядо осемстотин седемдесет и седем
цар Александър избави наший народ беден.*

Бедният велик цар! Ние си представяхме с тъга дългото агонизиране на любещото му сърце най-напред в Богота, после в Бяла, после в Горни Студен. Той преживяваше ужасните дни, ронейки сълзи над страшните жертви, които даваше Русия, готова да дава още, за да се спаси руското име. Разказваха ни как просто и добродушно се разговарял с беленските селяни, със запалени чибучки пред него, като

го наричали „Ваше благородие“, как, за да му доставят разтуха, заръчвали хора от пременени моми пред жилището му, а той, седнал на кръчмарско трикрако столче, с тъжна усмивка се любувал на пасторалната сцена.

Всеки ден пристигаха нови познайници, дошли от Влашко, от Русия, избягали през Цариград и Триест, с които се намирахме в хана на Наста Захаралият, дето се хранехме. Там се видях с Любена Каравелов, все сладкодумник и шегобиец, който пренасяше печатницата си в Търново; с професора Дринов, готвен от русите за български министър на просвещението, с Константина Величков, болен и с Ламартина в ръце. Озовал се бе и дядо Богоров: той, сред трескавиците на войната, беше твърде обезпокоен — не от лошия й обрат, а от порусването на българския език, и пръскаше своите брошурки за пречистването му. А тогава действително езикът ни беше много омосковял. Всички българи говореха руски, т.е. някакъв руско-българско-черковен език. Говоримата реч и канцеларската гъмжаха от русизми. Дори турските думи приемаха руска форма. Предавах думите на оня българин към един руски офицер: „Ваше благородие, турки не кабулят теслимятса!...“ „Добър ден“ замени го „здравствуй“ — то преобладава и днес; българските псувни замениха руските (нам ни беше мило всичко руско!), „сайбия“ стана „хазяин“, „чорбаждия“ — „барин“, често „баран“. Произлизаха неприятни езикови недоразумения между освободители и освободени, които взаимно се титулуваха „братушка“, дума, която в устата на русите не звучеше тогава обидно за нас... Много се смееха за оная свищовчанка, която, като й поискал един офицерин, на квартира в къщата й, мляко (*малако*), снела от потона един стар, покрит с паяжина малакоф, учудена за какво е нужна на русина тая антика. Особено срамеше почтените свищовски дами катерът (малко военно параходче) *Шутка* в пристанището; то ги правеше да се червят, когато излизаха на разходка на брега, със своя безочлив надпис... А *булка*? (пита бял хляб). Колко недоразумения причиняваше навред! Аз се случих на едно такова в Настоявия хан. Когато един майор, обядвайки, искаше „свежую булку“, добрият Насто, доста напреднал в знанието езика на Пушкина, знаеше що е „свежо“, но втората дума го смути и той решително отказа да удовлетвори русина.

— А зачѐм? — попита сърдито той.

— Полиция не позволяет! — отговори срамливо Насто.

Офицерът се смя от все сърце, когато му разправихме как го е разбрал ханджият.

А по моста руски войски идеха, идеха, идеха!

София, 1 ноември 1900

[1] Влязло в издадената на следващата година сбирка *Избавление*. ↑

ЗВЕЗДАТА ИЗТОЧНА ЛЕГЕНДА

Зад широките месопотамски равнини, на изток от Ливан, в една ясна нощ, когато небесата бяха засипани с лъскави звезди, които трептяха като живи брилянти, въз тишината на заспалия свят изгря ненадейно една нова звезда.

Тая звезда, която дотогава никое човеческо око не беше виждало, беше звезда велика, ясна и лучезарна, като едно малко слънце, с нейния силен блясък правеше да бледнеят околните звезди, що трептяха по високото небе.

И тая звезда се показваше на запад.

Человеците, които я видяха, се удивиха. И разнесе се скоро мълга за появляването ѝ по всичките градове и села на царството. И чудеца се всички и се питаха какво означава това небесно знамение.

И никой не знаеше.

И на петата нощ слухът за чудесната звезда достигна до ушите на тримата знаменити славни мъдреци на Халдея, чловеци вещи в писанията, които умееха да гледат в бъдащето и да четат в съкровенията му тайни.

И като видяха и те звездата, въздивиха се твърде и се смутиха. Защото никой от тях не можеше, въпреки дълбоката си мъдрост, да отгатне какво явява на вселената това ново небесно светило. И си рекоха един на други:

— Да прегледаме старите пророчески книги. Може би в тях да е писано нещо за това знамение.

И завзеха се с велико усърдие да преглеждат старата мъдрост, написана на зайчи кожи и папируси.

Три дена и три нощи мъдреците ровиха писанията на пророците, четеха ги, тълкуваха ги, за да найдет ясният отговор на тайната.

И в края на третата нощ мъдреците възкликнаха в голяма радост, понеже намериха в книгите предвещанието за тая чудна звезда.

И това старо предвещание разправяше, че ще дойдат нови времена, когато на запад, в юдейската земя, ще се роди един цар. И знак за неговото раждане ще бъде една нова, сияйна звезда, която ще изгрее на запад, тъкмо над мястото, дето се е родил новият цар.

И зафанаха тогава да се разговарят мъдреците помежду си. И първият рече:

— Никой цар между човеците до днес не е бил обаждан от подобна звезда. Велики царе на земята са владели и повелявали, без да бъде отбелязано появението им с такова славно знамение. Навярно новият цар ще бъде по-велик от великия Сезостриса, чиято слава грееше от стовратата Тива, при благословения Нил, до върховете на Ливан, с високите кедри; той ще е по-могъществен от всесилния Кира, който простря ръката си над всички земи и царства, що се намират между западното море и вълните на топлия океан от изток; и от Македонския Александра, който с победоносен меч разпространи властта си от снежните тракийски планини дори до изворите на свещения Ганг.

А вторият мъдрец изрече угрижено:

— Трепери, бедна земльо, защото страшен завоевател днес се ражда! Твоите полета ще бъдат изново покрити с човешки трупове и твоите реки и бистри потоци ще видят почервенели вълните си от човешка кръв, и никога толкова плач и ридание не ще са се издигвали към небесата!

Третият мъдрец каза:

— Благословени да бъдат нашите бели власи, защото те са нам радостен знак и упование, че няма да доживеем до ония страшни дни, когато новороденият силен цар отрасне и възмъжее, и със замаха на сабята си направи да покрият земята пожари, развалини, трупове окървавени, сълзи и отчаяние. Защото всяка царска слава се гради над разрушението и всяка победа се купува с мерзостта на запустението.

Тогава и троицата мъдреци казаха.

— Честити сме, че няма да доживеем до тоя чер ден.

И после стана дума за името на новия цар. И поискаха да узнаят името на новия завоевател на земята, който ще я покрие с кръв и съсипни.

И търсиха пак, и намериха тайнствени белези в мъдрата книга. И се трудиха много, додето да разгадаят скрития смисъл на тия белези.

И откриха, смаяни, че името на новия цар беше:

Любов!

И удивиха се твърде вълхвите и възликуваха сърцата им, понеже всичките им страхове за човечеството изчезнаха.

Тогава рекоха:

— Блажени ние, триждблажени, че дочакахме раждането на царя на Любовта. Да идем да му се поклоним, звездата ще ни заведе при него.

И тримата белобради вълхви зеха със себе си най-благонните аромати, ливан, смирна и злато, за да ги поднесат пред люлката на благия цар, и ягнаха за към Ливанските планини.

А звездата вървеше пред тях и им показваше пътя.

1901

ЕДИН КЪТ НА ПОКОЙ И ЗАБРАВА

Не можах да задържа едно трепване на сърцето си, когато видях, че приятелят ми Б., с когото се връщахме от едно пътуване до Биримерци, като наближихме циганската махала, ненадейно заповяда на возача да отбие колата си в шосето, което води в оградата на Орландовските гробища. Защо бе това? Един каприз!

Конете с пръхане и с разширени ноздри минаха през големия вход на гробищата.

Тоя вход, тъй голям, тъй широк, тъй достъпен, обърнат с всичкия си корпус право към столицата, сякаш зинал алчно към нея, сякаш че ѝ казваше:

— Чакам твоите обитатели, всички при мен ще дойдат, цяла през мен ти ще минеш и ще наидеш вечното упокоение на твоята суета, борби и страдания.

Вътре в оградата царуваше пълна гробна тишина.

Печално стърчат хилядите гробове, едни скромни, други богати — според каквито са били състоянията в тоя свят на техните сегашни и всегашни жители.

Изпълнени с чувство на необорима тъга и неволно благоговение, ние гледахме мълком на тоя град на смъртта.

По надписите ние често узнавахме близки нам или известни нам лица.

Каква меланхолия вее от всяко едно име, от всеки един куностас, от всяка една тревица, израсла из усопшия.

Ето една великолепна и горда гробница от скъп карарски мрамор: тя е на Стамболова.

Тихо почива, спи в безметежен сън бившият диктатор на България, загинал ужасно от зверския ханджар на отмъщението. Заспа той тук, след като завеща на живите едно море от гнєвовє, умрази и ненавист.

Тя обаче тука не се събужда.

Видът на гроба действа на душата омиротворяващо, тя оставя след себе пустотата и злото на тоя тесен свят и се влива в необозримите предели на вечността. Враждата е обезоръжена. Мир, забрава, всепощение заменят другите зли чувства, получени на улицата и в живота.

По-нататък, наляво — срещаме гробницата на бедния Белчев.

Тоя обичен и кротък човек в живота, тоя хуманен обществен деятел можеше смело да каже за себе си онова, което папа Пий VII съжеляваше, че не може да каже в предсмъртния си час:

— В живота си ни една сълза не съм направил да протече!

Уви, те текоха изобилно, когато той падна невинна жертва от куршума на политическата вражда!

Политиката, тя напомня за себе си и в това мирно място, тя е пратила тука своите жертви; политиката — тоя свиреп демон, тоя извор на толкова озлобление, жестокост и умопомрачение, държи сега под студената земя толкова млади сили, толкова буйни енергии и горещи глави, отнети безжално на отечеството!

Аз я виждам и по-нататък или по-добре, аз виждам написан с гробове един жесток период на нашата новейша история. На източния край на гробищата тихо, глухо заслонени от бурена, мълчат четири други гроба, наредени надлъж, с прогнили пармакльци и килнати металически кръстове.

Това са гробовете на Константина Попов, Александра Карагюлев, Тома Георгиев и Светослава Миларов, издъхнали в клупа на възето в Черната джамия.

Аз познавам само Миларова и се спирам пред неговия гроб.

Клетият тоз Миларов, клетият идеалист, вечно безкористен, вечно страдащ, клетият безгрижен поет и песнопоец.

Именно песнопоец, защото от Миларова писателя, бореца, изгнаника, страдалеца, политика, в душата ми остава и е незабравим само Миларов песнопоецът. Тая блага, любвеобилна, жизнерадостна натура, случайно попаднала в мътилката на политическите вихрове, беше назначена за песни, а не за груби борби на световната арена — те искат мишци по-закалени, души по-упорни и жестоки в решителността си. А той беше роден за песни, за живот, за радости... И малко ли ги е той внасял в нашите осърнали души, малко ли пъти е прояснявал

челата ни със своята живоструйна веселост и е фърлял въз нас една атмосфера от жизнелюбивост и успокояващо доверие в света и в доброто!... Кой го не обичаше? Тоя весел другар и събеседник, тоя мил и сладкодумен разказвач, колкото и сладък песнопоец, тоя ясен философ знаеше да обича и които мразеше, и които го мразеха, правеше да го обичат.

Бог да го прости! Ние го всички обичахме...

Ето там, в един заглъхнал кът, без плоча и без заграда, затулен под натиска на дива трева, покои се един друг гроб, въз кръста на който едвам може да се чете това име: *Александър Тюфекчиев*.

Аз съм виждал портрета само на това момче. Каква благородна физиономия, какъв хубав и проникателен поглед на юноша, който иска да живее и да върви радостно към бъдащето!

Знаем всички ужасния конец на това момче: горено с газ в един участък от свиреп пристав, пребито с тояги в други участък, то сега почива тука, като остави на потомството и на времената един кървав спомен за човешката жестокост, за зверските инстинкти, които се крият в потайните дипли на българската душа. Лека пръст и успокоение на младия мъченик!

С притеснени гърди оставям оградата и излизам на чист въздух. Бързо изчезва зловещият спомен пред живия дух на живота, пред божията светлина. В циганската махала голямо хоро от разноцветни гащи, от шарени дрипи въз пустали корми, от голи черни крака се залюляло из буницето под звука на прегракнала цигулка. Но колко радост има тука!... Далече Витоша се белее, а зад нея в кръгозора аз виждам царственото теме на Мусала и на най-предния план на тая картина — София, в шумния кипеж на която се измътва бъдащето на България...

О, нека това бъдаще поне бъде пощадено и неосквернено от повторението на страховити сцени на братоубийствен бяс, тъжните паметници на които току-що оставих.

В ГРАДИНАТА НА МУЗИТЕ ДРАСКА

Фъртуната навън вееше, фучеше злоещо.

Сегиз-тогиз тя блъскаше стъклата и някои лъхове от студа, минали през отзевките на прозорците, правеха да клима пламъкът на ламбата със счупена в долната част стъклена тръба.

Младият поет, наметнат с античното си палто, на което зееха сърцераздирателни рани по лактите, пишеше усърдно под играещия пламък на ламбата. Често свиваше зиморливо рамена с бръчки по лицето, защото мразът в стаята му се усилваше от нов прилив хладина из отзевките.

Той свърши стихотворението си посред нощ и когато вдъхновението престана да го сгрыва изкуствено, той усети тръпките си с всичката им прозаична неприятност.

Но той прочете творението си още дважд-трижд и остана доволен.

— Утре ще го пратя на *Месечник* — каза си той — и с радост ще бъде напечатано от редакцията... Шест месеца пиша стихове за това списание, ни едно не ми е върнато... Ама за какво работя? Разумява се, не за пари... Аз бих желал обаче да си купя едни нови панталони за Коледа... Заплатата чиновнишка ми стига толкова, колкото да не умра от глад тъй скоро... Тоя стар приятел — той погледна палтото си — тая зима няма да ме остави съвсем. Тоест, той ме е оставил, но аз не му давам оставката.

Фъртуната вееше навън злоещо.

Младият поет прочете пак стихотворението си. Той остана доволен.

— Утре аз сам ще го занеса на редактора на *Месечник* — помисли си той. — Ще се възползувам от случая да му загатна по някой деликатен начин, че имам нужда от малко пари пред празниците. Истина, той ми е обещал да ми подари цял Некрасова, от когото аз се възхищавам. Но сега пари ми трябва... Много не ща — колкото едни

панталони да си зема. Той не може да откаже най-последно... Шест месеца му пиша стихотворения за списанието. Той знае, че поетите, ако и да живеят във висшите сфери с боговете, сè пак имат нужда от панталони...

Прочете пак стихотворението, па си легна.

Дълго той слуша студения вой на фъртуната, свил коленете си до брадата, под прохладното одеяло...

Сутринта младият поет почука с трепетно сърце на редакторската врата.

В стаята беше сам редакторът на *Месечник*. Той седеше при една маса, препълнена с книжа. Той остави коректурата, с която се занимаваше, и фана да слуша внимателно стихотворението, което младият поет му четеше с въодушевление.

— Прекрасно, прекрасно! — каза той, когато поетът свърши; — ще го туря на първата страница...

Поетът пламна до ушите от удоволствие.

Редакторът му подаде папироска и продължи:

— Трябва да ви искам извинение. Вие досега, може да се каже, ми сътрудничите безплатно... Знам, че вие и няма да приемете да ви плащам, защото вдъхновението се не продава... Но представете си положението, в което е нашата книжовна търговия: четат — не плащат... Аз правя дългове, до шия съм потънал в тях! И да иска редакторът, може ли да се отсрами пред сътрудниците?

— О, това е вярно... Аз бих ви молил само... — подзе младият поет, като се изчерви...

— О, зная, зная — прекъсна го редакторът, — вие ще ми кажете за печатните грешки? У нас е ужас! Безграмотни словослагатели... На, и последното ви стихотворение... Там... „Почтените колиби“ напечатано: „Почтените кобили“! Може ли да бъдат кобили почтени или не — почтени? Глупците!...

— Вие ще ме извините — подзе младият поет свенливо, като не смееше да гледа право в очите на редактора, а гледаше закачените му дрехи при вратата, — аз... собствено, вие знаете — през коледните празници, дето идат...

— Разбрах, разбрах: вие желаете да ви дам Некрасовите съчинения, които ви бях обещал, за да прекарате ваканцията?... Аз с удоволствие ви ги подарявам; още не съм ги разрязал, от много работа. За вас поетите, душевната храна е всичко, знам... Вие еднички не сте заразени от грубия материализъм на нашето време... Ако да не бяха поетите, ние трябва да се отчаем за нашето бъдаще, ще останем чужди на всякакви възвишени идеали. Тъй ли? Утре ще ви пратя Некрасова, за да имате през празниците приятен прочит.

Младият поет излезе от кабинета на редактора съвсем зашеметен. Когато изтрезня от упоя на пофалите, той се ядоса на себе си:

— Хапльо съм, не смеех да му кажа за какво дойдох! — помисли си той сърдито. — По-добре да му напиша писмо, а то с тия ужасно оръфани в крачолите панталони как ще се прекарат празниците? Трябва да се сгуша у дома, и да не мога да ида на кафенетата, поне на топло. Хартията не се срамува!

Вечерта редакторът прие следното писмо:

„Уважаеми господин И-в! Считаю за длъжност да ви поблагодаря пак за Некрасова, който обещахте великодушно да ми подарите... Аз мислих, обаче и намерих, че тоя велик руски поет, ако и да заслужава най-голямото уважение на идеалните хора, може да бъде прочетен от мене лятно време, без да изгуби нещо. Ще си позволя да ви кажа откровенено нуждата си: за празниците нямам панталони, извинявайте. Не искам да ви затруднявам с просене пари, знаейки, че вие хонорар нямате възможност да плащате; само ще ви кажа, че когато бях у вас, съгледах на стената няколко чифта панталони със здрави крачоли, които не вярвам да носите всичките през празниците. Не ще ли бъдете любезни да ми пратите едни панталони, по-дебелшки? Ще ви бъда крайно признателен и няма да престана да обогатявам списанието ви с умствените си трудове. Ваш предан Л.

«Post scriptum». Ако имате и някое непотребно палто
— няма да откажа. Същият.“

.....
.....

Редакторът дълго се усмихва, като прочете това писмо. Па
приблѝжи окачените дрехи, простря ръка към тях, но му стана
съвестно и изпрати двайсет лева на поета да си купи нови панталони...

1900

ДЪЩЕРЯТА НА ПИЛАТА ИЗТОЧНО СКАЗАНИЕ

В ония дни управителят на Дамаск, Клавдий Рикс, беше много опечален: прекрасната му съпруга Поппея, щерка на Понтийски Пилата, който заповядваше от името на цезаря в Ерусалим, беше постигната от зла болест — разслабление. Нейните красиви членове се бяха сфанали, чудното ѝ тяло бе изгубило своята гъвкавост и подвижност и само на носилка, увита в багряно кадифе, под атлазен покрив, болната можеше да излазя извън града и да гледа разкошните градини, що го заобикаляха като един красен венец.

Две години откак Поппея беше я слетяла тая напаст, а надежда за изцеление нямаше. На халос мъжът ѝ привикваше от далечни страни най-вещи лекари и чутни чародейци, и учени, да гледат жена му и да ѝ помогнат със силата на изкуството си. Техните знания, усилия и опитност оставаха немощни пред упоритостта на болката, която приковаваше прекрасната млада римлянка на едно място.

Най-после един пътник, пристигнал от Ерусалим, се яви при болната и ѝ обади, че в юдейската земя се е появил някакъв си магесник, именуем Исус Назарянин. Той вършел чудеса над болните: разслабените дига на крака и им повръща прежното здраве и сила, на слепите — зрението и даже умрелите възкръсява.

И възрадва се от тая вест Поппея и извика:

— Ще ида, ще ида при тоя магесник! Ще му заплатя щедро с безценните си камъни, ще му оставя скъпата си огърлица от зелените елмази, която струва пет града юдейски, само нека ме изцери.

Но странникът ѝ каза:

— Прелестна Поппейо! Нищо от това няма да ти помогне пред Назарянина: той сам ходи дрипав и бос, живее със сиромасите, мрази всичките световни суети, и ако му занесеш още толкова съкровища, пак няма да спечелиш благоволениято му.

— Но какво трябва да сторя, за да получа изцеление от ръката му? — извика безпокойно болната.

— Той иска от ония, които прибягват до неговата помощ, само едно нещо: да вярват в него.

И удиви се Поппея от тия думи на пътника, помисли няколко време, като си допря до челото белоснежната ръка, която блещеше от светлика на драгоценни украшения, и пак запита:

— Да вярвам в него? А какво да вярвам?

— Да вярваш, че той е син божий.

— Син божий? Ето едно нещо, което не разбирам.

И дълго още разпитва странника.

Много дни и нощи Поппея прекара в размишления. И като гледаше своите вцепенени членове, в разцвета на младостта ѝ, тя проливаше сълзи и плачеше като дете. Но в душата ѝ се повече и по-ясно израстваше образът на тайнствения непознат магесник, който се наричаше син божий и който можеше да извършва чудеса, надминаващи границите на човеческия ум и сила, и заедно с това желанието ѝ да придобие предишното си здраве и млада пъргавина усилише в сърцето ѝ нетърпението да се срещне с тоя чуден човек, готова дори да повярва в неговата божественост.

„Щом той стои по дух и по сила така далеко от човеците, трябва да е близо до божествата: само боговете са толкова всемогъщи, та с един поглед, с една помисъл да изцеряват безнадеждно болните. Нашите богове не щяха да ми помогнат — да изпитам силата на бога, на когото тоя Назарянин обявява, че е син.“

И вярата растеше в душата ѝ.

Поппея реши да иде в Ерусалим, дето ѝ се каза, че най-лесно може да срещне Исуса. Но като знаеше, че мъж ѝ няма да склони, щото една горда и високородна римлянка да се унижава с молба пред един презрян еврейски магесник, тя обяви на Клавдия, че горещо желае да посети баща си. Тая прищявка, изпълнението на която беше свързано с толкова труд и умора за една жена в положението на Поппея, слиса Клавдия.

Но нейните молби и настоявания бяха тъй неотстъпни, щото той най-после не можа да откаже на любимата си страдаща жена, положи я в богата колесница с пухови копринени възглавници и я изпрати с най-верните си слуги към юдейската земя.

И след като пътува три дни по друма, който лъкатуши по източните поли на Ливанските планини с високите кедри, Поппея

пристигна в юдейската земя и къде обяд на четвъртия ден, като мина на север от Йосафатовата долина, приближи с колесницата си до Ерусалим.

Това се случи току-що преди еврейската пасха.

И когато да се запъти към северната врата на града, видя, че из нея беше излязло множество народ, сред което светеха шлемове на римски конници. И това множество се запътваше по посока на запад, към ближния гол хълм.

Поппея гледа шествието, без да знае значението му, и продължи пътя си.

Пред самата порта тя срещна един римски центурион на кон, който беше също тръгнал с няколко войника по дирята на множеството. Заповяда да спрат и попита центуриона къде отива тоя народ.

— Ще бъде разпнат на оня рът осъденият на смърт развратител на народа, Исус Назарянинът! — отговори той, като се поклони на светлата щерка Пилатова.

— Не бива! Не бива! — извика уплашена Поппея. — Нека да спрат наказанието! Искам това!

Но офицеринът обяви, че само Пилат може да отмени заповедта си. Но че додето се получи това отменяване, ще мине време, и престъпникът ще е вече разпнат.

И той се чудеше за участието Поппеино към един жалък лъжец и смутител, обречен на смърт от самия еврейски народ.

А Поппея, смутена и отчаяна, обърна поглед към Голгота, дето се беше спряло вече множеството и дето се готвеше нещо страшно...

— Занесете ме по-скоро там! Той не трябва да умре! — извика тя на хората си. И намериха набързо носилка, понеже до върха Голгота колесница не можеше да иде, и понесоха прекрасната Поппея по каменливия хълм.

Когато се изкачиха на върха, Поппея в ужас видя изправени вече там три кръста и на всеки от тия кръстове висеше по един човек. Съдбата се беше изпълнила!

По заповед на Поппея разтикаха тълпата, която обикаляше с глъч и груби ръмжения кръстовете, и й сложиха носилката близо до тях. Под средния кръст беше паднала прималяла една жена еврейка, а две други, с лица облени със сълзи, със счепкани от скръб и отчаяние ръце,

гледаха мъченика, комуто из раните на ръцете и нозете течаха червени кървави струи.

Поппея, безмълвна и неподвижна, впи скръбни погледи към страдалното лице на Христа, по чиито благи черти се четяха ужасните мъки на разпятието.

И с бузи, облени със сълзи, заедно с другите жени, гледаше разпетия. Бедната Поппея се силеше да срещне поне веднаж погледа му, в който, въпреки неописуемите телесни страдания, светеха през мрежата на скръбта зари от благодост и кротост. Но очите на Христа, устремени тихо в плачещата му майка, нито веднаж не погледнаха към Поппея.

— Спаси ме! — шепнеше тя и не сваляше погледа си от лицето на Христа.

Внезапно тихият поглед на Христа се вдигна от майка му и се спря върху римлянката. И очите на римлянката и на Исуса се срещнаха. И няколко мига той я гледа с такова добро, скръбно, дълбоко изражение!... И веднага от силата на тоя поглед, който прониза като небесна искра цялото й същество, тя почувствува едно дълбоко и общо сътресение и нещо ново, сладко, бодро изпълни душата й и тялото...

.....
.....

Пилат чакаше върху горното стъпало на мраморните стълби на палата си своята разслабена дъщеря, предизвестен вече за нея, изпълнен с тревога и очудване, защото целта на посещението й му беше непозната.

Когато я видя, че тя се зададе в колесницата си с лице нажалено, той й простря ръце, като очакваше да му я изнесат догоре и да я прегърне нежно.

Но Пилат видя в изумление как Поппея слезна сама от колесницата, отстрани с един повелителен знак слугите му, като й подлагаха златообшитата носилка, и сама се запокачва чевръсто и леко по мраморните стъпала, с пъргавина на ливанска газела...

И като се метна на врата на смаяния си баща, разплакана, тя извика:

— Татко! вие убихте днес един бог!

И всичките гледаха това чудо, зяпнали.

София, 21 март 1902

ИЗПЪДЕНИЯТ МАРШ ВЪЗПОМИНАНИЕ ОТ РУСИЯ

Току-що влязнахме във външния коридор на театъра, г. Кривцов ни посрещна и каза бързо:

— Господа, едно неприятно нещо!

— Какво? — попитаха неколцина заедно.

— Но това трябва да е някакво недоразумение! — каза той. По лицето му, осветлено от стенните ламби, се четеше безпокойство и недоумение.

— Как, отлагат концерта може би?

— Не, идете вижте! — каза Кривцов и ни посочи червената афиша на стената.

Приближихме и взехме да четем афишата. Там беше програмата на музикалната вечеринка. Тя състоеше от маршове и химни на всички славянски народи, които щеше да пее капелата на Славянски. Най-напред беше руският химн „Боже, царя храни“, а после идеха останалите. Нашата „Шуми Марица“ стоеше по средата им.

Но една дебела черта със син молив беше теглена въз словата, тя беше заличена.

Ние останахме втрещени.

Тая сценка произлизаше вечерта на 18 юли 1888 година в коридора на „Русский театър“ в Киев. Него ден се сключваха седмодневните празненства в Киев в памет на деветстотната годишнина (15 юли) от покръщението на руския народ в тоя град. Този юбилей беше събрал голямо множество народ; бяха надошли представители от цяла Русия, от страна на официалния свят, висшето духовенство и интелигенцията; бяха се явили депутации от цял славянски мир, представени в лицето на отборните си граждани, публицисти, политически деятели, писатели, поети; народите или правителствата на славянските земи бяха поискали да вземат живо

участие в братския празник и по тоя случай да засвидетелствуват още по-тържествено своята кръвна и духовна връзка с велика Русия, да я почетат и да подигнат блясъка на юбилея на едно от величайшите събития в живота на руския народ. Имаше депутации и от православните неславянски страни: Румъния, Гърция, Абисиния.

Имаше от Англия — от страна на англиканската църква.

Имаше от Япония — от православните японци.

Само от България, от православната и освободена с руска кръв България, не се очакваше никой.

Увлечено от антируската си политика, тогавашното българско правителство не беше сторило нищо. Нито то взе почин да бъде представена България тука, нито допусна да се вземе. Отсъствието само на България от това братско, всеруско, почти всеславянско тържество беше едно грозно нещо, една съблазън за другите славяни, един срам за нас.

Обтегнатите отношения с Русия не трябваше да попречат на България да изпълни един дълг на вежливост и на човещина; политиката на минутата не можеше да послужи за извинение на това невнимание, което в случая добиваше вид на едно ново, дръзко и ненужно оскръбление, прибавено при другите...

Когато в самото надвечерие на юбилея емиграцията в Цариград и в Одеса се научи, че от България нищо няма да има, че тя ще се умълчи, че и Екзархията няма да изпрати представители, то реши тя да изпълни тоя дълг. Веднага една депутация, съставена от по-видните емигранти в горните два града, тръгна начело с дядо Цанкова за Киев. Тая депутация, в която имах чест да бъда и аз^[1], неупълномощена ни от правителството българско, ни от народа, се яви като българска депутация на руския юбилей. Скандалът бе избягнат.

С неописуем блясък и великолепие, с небивала тържественост се отпразнува юбилеят. Киев, окичен със знамена, а вечер илюминован, беше добил необикновено празничен вид; в улиците гъмжеше гъсто множество народ, сред което групите на славянските депутации, отличени със златни жетони на гърдите, минаваха, поздравявани с почит и умиление от добрия руски народ. Богослужения, водосвети, шествия до Днепър, до мястото, дето се е бил кръстил светият княз Владимир с народа си, военни паради, обеда, речи, тържества, разходки с музики на параходи по реката, гърмеж на топове и камбани,

посещение на манастири и скитове, скрити в гористите околности на Киев, приеми официални изпълниха тая знаменита юбилейна неделя. Нас ни посрещаха с любов навсякъде. Руското пословично гостолубие се надмина в усилията си да задоволи милите славянски братя, да ги изгали с внимание и топло съчувствие, да им изкаже уважение, да остави в душите им неизгладимо впечатление за кратковременното им гостуване в стените на „майката на руските градове“ и за тържеството, що ги бе привлякло в нея.

Аз няма да забравя никога тия дни.

Имаше обаче за нас, българската депутация, мигове на малки огорчения. Една струйка от хладина се забелязваше към България, особено в средата на влиятелните руски кръгове. При всичката изключителност и извънредност на часа очевидно беше, че в душата на русите не може да се спотаи съвсем горчивото чувство на обида и мъка, които те изпитваха от поведението на България, от „неблагодарността“ на освободения народ към освободителите му; в ума на русите непобедимо се сливаха понятията за народ и правителство, те отождествяваха едното с другото, пристигнали да се усъмнят подир върволицата прискръбни събития и разочарования в предаността на българския народ. Нам се даваше особено да почувствуваме това при отношението им спрямо нас и сръбската депутация, състояща се от двајсетина души сърби, повечето дошли от Белград, имайки в редовете си митрополита Михаила, генерала Груича и Пашича, отношения, запечатани към последните с особена топлина и благоразположение. Това беше отражение на новото течение в руското общество. В това време симпатиите към Сърбия растяха, колкото повече България ги губеше; това личеше и в печата, и в руската политика, и в интеллигентните среди, та и в народа... Охлаждането беше проникнало навсякъде и разклатило съвестта на най-убедените ни приятели. България беше престанала да бъде галеното дете на Русия — такава изглеждаше да става сега Сърбия.

Прочее вечерта на 18 юли се даваше в Киев музикална вечеринка, епилогът на празнуванията. Тая вечеринка се даваше в чест на славянските гости, поканени всички на нея. Знаменитият Славянски щеше да пее националните химни на всички славянски народи.

Славянската душа тука щеше да се излее в мелодията на музиката и всичките ѝ жици щяха хармонично да треперят в едно общо упойно чувство на любов, на братство, на взаимност, на идеали: исторически под чаровната сила на славянския звук...

Сега лесно се обяснява нашето сливане, когато видяхме, че българският исторически марш — „Шуми Марица“ — един се изгонва из концерта, счита се недостоеен да стои при другите славянски песни в тоя всеславянски концерт.

Обидата беше тежка, тя приличаше на презрение, хвърлено въз лицето на България, пред очите на целия славянски свят; ние се гледахме смаяни и се питахме достолепно ли е за нас да присъствуваме на концерта подир това.

Бедният наш Кривцов беше засрамен и от челото му капеше пот. Тоя истински русин, член на Славянското благотворително общество в Одеса, беше пламенен българолюбец и провидение за емигрантите там. Член на руската депутация от тоя град, той се беше самоволно нагърбил със задачата да ни дава всякакво съдействие тук.

Наближаваше да се почне концертът; последните посетители влазяха, поздравявайки ни, и минаваха в залата. Някои се спираха да прочетат афишата и после нам се виждаше — или ни се струваше така, — че по лицата им се изобразяваше някакво недоумение...

Ние стояхме в нерешителност и се разговаряхме тихо.

Дядо Цанков гълчеше сърдит:

— Да не бяха туряли хич тая пущина в програмата, тогава друго... Но туриха „Шуми Марица“, па я задраскаха. Това е цял маскарлък!

— Та они нас, бугарщината, ни чинюет резил на светот — казваше обиденият дебърчанин.

— Разпоредителите, разпоредителите трябва да намеря — извика Кривцов, — трябва да се обясни това... недоразумение. Това е невъзможно.

Не знам дали ние или той беше по-поражен от тая ненадейна случка; неговото пълно, хубаво и открито лице се беше изменило от скръб и негодувание.

— Господа, не мърдайте оттука, моля, чакайте, докато се върна... да видя кому дължим това неприличие. С това се плюе не на вас, а на руското гостоприемство.

И той ни остави.

Ние очаквахме в коридора с нетърпение.

След малко Кривцов се върна.

— Батюшки, — каза той, като си изтриваше пота от лицето, — влезте, влезте, за вас са определени две от първите ложи.

— А „Шуми Марица“?

Той махна с ръка.

Па като сниши гласа си, обясни ни, че махването на българския марш от програмата не станало с цел да ни докачат, а по съображения от друго, деликатно естество, и ни предаде извиненията на разпоредителния комитет. Той ни успокоява доста, но не ни разправи ясно кои бяха тия съображения, очевидно беше му трудно да ни обади истината. Ние настоявахме. Принуди се най-после да ни обясни, че махването на „Шуми Марица“ е станало да се не наранят някои чувства, някои самолюбия тая вечер. Чии бяха тия самолюбия и тия чувства, ние нито за миг не се подвоумихме да се догадим; всички разбрахме, че това се прави в угода на сърбите. Сами ли бяха изявили притезания, виждайки може би в нашия марш, под звуковете на който преди две години и половина българските знамена бяха се развели победоносно на сръбска земя, един наранителен за тяхната чест спомен, разпоредителите ли по свой почин, от чувство на прекалена деликатност към сръбските гости, бяха решили това — не можахме да узнаем. Кривцов ни даде да разберем, че се е намесило и друго влияние, от по-високо място. Нам не ни бе мъчно да повярваме това, като имахме пред вид признаците на хладина и на сръдня към България, за което се спомена по-горе.

Кривцов залягаше по всеки начин да ни успокои и придума да влезем вътре. Той ни представяше на вид лошото впечатление, скандала, който би произвело отсъствието на българската депутация, и че това би турило в трудно положение самите руси, а най-вече него. Той ни заклинаше да се не обиждаме, да влезем в положението молеше, ободряваше.

Подир всичко това ние намерихме, че е най-благоразумно да го послушаеме и да влезем.

Едва се настанихме — всички с камък в гърдите — в ложите си, завесата се вдигна и най-напред излезе един русин, професор, мисля, та чете сказка по великото историческо значение за Русия на събитието, що се празнуваше днес. Сказката се свърши сред дружни ръкопляскания от целия театър, чиито три реда ложи и партер бяха препълнени от славяни и руси. Между последните се забелязваха граф Игнатиев, председател на славянското благотворително общество в Петербург, г. Победоносцев, оберпрокурор на Светейшия Синод, г. Саблер, помощникът му г. Витте, проф. Ламански, проф. Антонович, абисинският герой Ашинов, който беше довел на юбилея един абисински владика и една черна абисинска принцеса, девойка, внука на Менелика, като представители на империята му, и други лица с гръмливи или известни имена.

Силни и задушевени ръкопляскания поздравиха появяването на Славянски, облечен в богати староруски болярски одежди, както и жена му, както и дъщеря му.

Най-напред се изпя руският химн, изслушан от публиката на крака. Въодушевени ръкопляскания поздравиха хора, когато свърши. Подир четвъртчасова почивка Славянски пак излезе и изпя чешкия марш, поздравен пак от бурни ръкопляскания; а след това — почивка и нов славянски химн или марш. По тоя начин се изредиха всичките песни, означени в програмата, освен осъдения български марш.

Това обстоятелство ни бъркаше да можем да се присъединим към общия ентузиазъм, да се издигнат чувствата ни до диапазона на възторга на останалите гости, силно потресени от вълнение при слушането родни славянски звукове в това интимно, почти семейно славянско събрание. Заедно с другите и ние пляскахме, но в душите ни беше тежко, скръб и мъка имаше там, ние се чувствувахме като убити.

Току-що Славянски се кланяше за последен път, награждаван сега с още по-продължителни и горещи ръкопляскания от публиката, която се размърдваше, за да стане, на предните редове на партера се изправи ненадейно Ашинов, със своята странна, руса, женствена физиономия, с голяма свилена руса брада, облечен в богата черкезка носия, каквато имаше право да носи като кубански казак, с абисински орден на гърдите, и извика на Славянски със своя тънък и писклив глас:

— *Шумит Марица!*

Всички очи се обърнаха към него.

Шумът утихна.

Славянски остана на сцената в недоумение.

Един стар генерал от средните чинове на партера извика:

— *Шумит Марица!*

Викът „Шумит Марица“ се подзе и от други присъстващи; повтори се доста гъсто и от местата, дето седяха депутациите; особено силно завикаха чехите и руските офицери. Па загърмя и цялата зала:

— *Шумит Марица!*

При това общо желание, изразено тъй неочаквано и тъй дружно, Славянски се обърна към хора си, даде му бърз знак с ръка и българският марш се запя сред пълната въдворена тишина.

Всеки може да си представи чувството, което ни облада. Станали прави, разтреперани от неописуемо вълнение и щастие, порасли до небето от гордост, ние слушахме с очи, обърнати към хора, нашия мил и славен марш, като усещахме, че към нашите ложи — особено ложата, дето беше дядо Цанков — бяха устремени множество съчувствени погледи. Хорът пееше стройно, с увлечение; потресающата сила на тая песен въз блудкаво игрив немски мотив, без войнствени удари, но пълна със спомени за дни на славни борби и събития, ехтяла в димовете на битките, в урата на победите и триумфите, покърти до дълбочините нашите изтерзани в изгнанието и унижението български души. Сякаш тая чудна песен беше един силен протест против посягането въз българската чест; сякаш тя сбра в себе, кристализува в звукове всичко високо и добро, каквото имаше у нас, всичките слави на българския народ. При днешните обстоятелства особено, в днешния час, на това място тя имаше страшно за нас обаяние.

Когато хорът свърши първия куплет с припева:

Марш, марш, генералю наш!

— публиката се дигна: един ураган от ръкопляскания. Залата се потресе. Заехтяха „браво!“ и „ура!“... А Кривцов? Пляска и реве като луд... Славянски многократно и ниско се кланяше развълнуван и уморен. Нова гръмовна буря, театърът зафуча цял от стотина „бис“!

Очевидно магията на тая песен обхващаше душата и на публиката, чрез други психологически процес вероятно, но със същата сила.

Хорът повтори пак първия куплет:

*Шуми Марица
окървавена,
плаче вдовица,
люто ранена,
марш, марш, генералю наш!*

Нови ръкопляскания удавиха последните думн на припева, пак гърмовни и безчетни бис. И хорът захващаше трети път — а всички предишни песни се пяха един път! Що беше това! Ние не разбирахме. Сякаш публиката ни даваше едно бляскаво удовлетворение чрез това горещо съчувствие за горчивините, изпитани преди малко, като че е знаела... Това приличаше на един триумф! До мене стоеше Кривцов неподвижен. Аз го погледнах пак. Бедният, бършеше очите си! Всички очи гледаха към нас. Славянски свърши сред ръкопляскания, залата и ложите ни поздравляваха с топли усмивки в погледа. Граф Игнатиев, сияещ, ни поздравляваше с ръка; много руси дойдоха под ложата ни и простряха ръце, като да искаха да хванат нашите; генералът, който беше извикал подир Ашинова *Шумит Марица*, се втурна при нас и с горещи ръкувания и със сълзи, незасъхнали още на сбръчканите бузи, ни казваше:

— Господа, господа! Това е скъпо за нас, руските люде. Аз чувах тия звукове, когато водех българска дружина под огъня при Стара Загора, и сега оживяха в старешкото сърце могуци спомени...

Но най-радостен, най-щастлив, най-разтъгуван от умиление беше Кривцов. С тържество в погледа, с разтреперан от душевно вълнение глас той ни каза:

— Разбирате ли какво значи всичко това, господа? Това значи: любов. Избухна тя, не се удържа. Сърцата, които бяха затворени за България, се разтвориха, запалиха се при първата психологическа искра. Ние искаме да ви се сърдим, да ви ненавидим, но не можем... И когато имаме вид, че ви мразим, знайте, че ние пак ви обичаме, против волята си... Във ваша полза говори сърцето ни, говори кръвта на

руския човек, проляна за вас... Връзката между нас и вас е неразривна, симпатията безсмъртна... Помнете го винаги, кажете го у вас, когато идете!

И тоя русин, който тъй много страда с нас заедно преди вечеринката, сега се радваше повече от нас на нечувания триумф на махнатата из програмата „Шуми Марица“, за победата на изгнаницата.

Истина, той беше направил нещо за тая победа; той беше пошушнал няколко думи на неустрашимия казак, който пръв даде тона. Кривцов познаваше добре руската душа — добра, любеща, лирическа, каквато беше и неговата.

Той се помина преди няколко години. Бог да прости тоя добър русин!

София, 19 декември 1890

[1] Бяха още: г. г. М. Маджаров, С. Бобчев, А. Людцканов, Светослав Миларов; по-старият брат на дядо Цанкова, дядо Константин (дошъл с друг един българин от Румъния като делегати от българската колония там), капитан Бахчеванов, Д. Бръчков и още двама-трима други емигранти, чиито имена не помня. Имаше и един македонец от Дебърско в народното си рухо, дошъл по частна работа в Кнеф, когото сръбската дерутация бе прибрала и развождаше с агитационна цел, да представи пред русите, че македонците са сърби, и когото ние грабнахме от нея. А на 16 юли пристигна при нас от Харков и г. проф. Дринов, а от Одеса — г. А. В. Рашеев, делегат от Одеското българско настоятелство. ↑

В ЕЛЕКТРИЧЕСКИЯ ТРАМВАЙ

Nil admirari! — На нищо не се чуди! А, между това, колко е чудно!... През последната половина на миналия век човеческият ум, демон, пощурял в устрема си към невероятното и непостижимото, грабна от небесата — втори Прометей — тайните на светкавицата и тури на наша служба неуловимия ток на тайнствения елемент — електриката; накара я да ни пренася мисълта от единия край на света до другия, почти с нейната бързина; да ни препраща гласа, да ни осветлява, а най-после — да носи и нас! Ами Рентгеновите лъчи? Ами телеграфът без жици? Ами фъркането из въздуха? Ами четенето на мисълта? Ами телепатията? Ами страшната загадка на спиритическите проявления? Ами, ами... онова, което утре, други ден ще видим? Казвам: утре, други ден, защото този демон чародеец, този неуморим титан, човешкият ум, трупа с вихрова скорост чудо въз чудо, подвиг въз подвиг, Пелион въз Осса, и ние, в изумление, смутени, присъствуваме на тая мирозидателна работа и не предвиждаме ни край, ни бряг, ни точка, ни минутата, дето ще каже: „Доста!...“ Често замижавам и се пренасям в края на тоя ХХ век и искам да си въобразя какво има да види той и какво ще предаде в наследство на другия, при тоя трескав творчески процес на човешката мисъл... Тая грамада дивни изобретения, открития — вчера фантазия, блян неосъществим, днес нагла действителност, не наумяват ли повторението на вавилонската кула, на една духовна вавилонска кула, по която човек се опитва да стигне небето, божеството, началото на началата?... Де ще се спре човешкият дух в шеметния си летеж към неизвестното? Кога ще се умори?... Чудно, дори страшно!

* * *

Какво ахкане и негодувание у всички софийнци, когато гледаха запречкването със стълбове софийските мегдани и улици за нуждите

на електрическото осветление и на електрическия трамвай и замрежването въздуха с тая паяжина от медни жици! Никога столицата не е знаела, че имала толкова любители на красотата си! А помните ли какви възхитени сборища се трупаха около първите пуснати трамваи, няколко дена наред натъпкани, като сардели, или като Ноевия ковчег — изберете което щете от тия две сравнения — с пътувачи от двата пола и от всичките възрасти?

Негодувание, очудване, възхищение — всичко мина.

Софиянци вече не се чудят — те видяха по-чудни неща и им се пречудиха също. Вратоломните изненади на българската политика и ония, които ни готви, ги направиха да обръгнат на всичко...

* * *

Когато цяла София се извози и насити на трамвая, вредих се и аз да му се порадвам и се качих при Банката на вагона с надпис „Гарата-Игнатиев“. Той отиваше към гарата.

Първият клас, дето седам въз кадифено седалище, е съвсем празен; вторият клас е населен от една бабичка, от двама гимназисти, от едно слугинче-момиче и дете, което държи в ръцете си.

Един мургав чиновник с плитка шапка и сив шаячен шинел, който ми дава билет. Той е твърде учтив.

Трамвая продължава пътя си към Търговска улица. Той се търси, гърми, стъклата на прозорците чаткат. Това тръскане и шум произвеждат неприятно впечатление из пръв път. Но големите сгоди на това съобщително средство стократно го изкупуват. Спираме на Александровския площад, цял настръхнал със стълбове, като едно пристанище с корабните мачти. Никой не влазя, и външният чиновник, който кара каруцата, звъни за тръгване. Аз ги наричам чиновници, и тогава, и първият, защото не им знам особените названия. После научих, че ги викали *ватман* и *ресевйор*! Ето ти и трамвая, че внася нов международен вклад в речника ни! Всяко нововъведение в живота ни влачи подире си рой чужди думи в езика, и той, сиромашът, ги гълта, усвоява, обогатява се, оварварява се. Научихме българина да си троши езика и задръстя паметта без нужда, направихме го да произнася: урна — не кутия, секция — не бива отдел, тротоар — плочник не е

български! (тъй го чух от селянин), екскурзия вместо излет — чesка и сръбска дума, но хубава и на български; записаха и заказваха: палач — вместо джелатин оръдие — вместо топ, площад — вместо мегдан; — ние неразбрано изфърляме звучни турски думи, придобили право на гражданство у нас; зехме руските: упрек (вместо укор, натякване), намеквам (!) (вместо загатвам, подфърлям), прицелявам се вместо луча, меря... И стотина такива...

* * *

Завихме в Търговска улица, дето пак виждам в джамлъка на руския чаен магазин куклата на миловидната Лотиева Madame Chrysantème, обиколена от навалица любопитни. Но мургавият чиновник със сивата шаячена шинела се изпречва пред мене и ми казва учтиво:

— Господа, молим извинете!

Аз се озъртам в недоумение, защото само аз съм в първия клас. Мигар той употреби множество число заради кученцето ми, що влезе с мене.

Учтивият чиновник прибавя:

— Не се пуши тука — и ми посочва надписа над вратата: *Забранено е пушенето!*

Аз се извинявам и фърлям цигарата.

При банята — спиране. Трима граждани влизат и ми стават другари. Единият е твърде благообразен, добре избръснат, гоен, с една реч — почтен човек. Аз го познавам: бивши депутат — предприемач. Вторият има незначително лице; третият е намусен старец с големи вежди и гръмлив бронхит. Бившият депутат-предприемач продължава с тях някакъв оживен разговор, зафанат още на пътя. Разказва как по-рано искали да му забият на новата къща желязна кука и да вържат на нея тела от един трамваен стълб, за да се крепи, как бутнал стълбата, прогонил работника на компанията, който посягал въз неприкосновеността на стената му, и после — цялата разправия с общинското управление, с дирекцията на трамвайното предприятие, додето най-после победил и последната се принудила да забие особен стълб за куката.

— Имам ли право, Петраке? — обърна се той към стареца с големите вежди и с бронхита.

— Да, да! — отговори Петраки.

— По конституцията никой няма право да се разполага с чужда собственост... защото...

— О, да, да — избърбора старецът.

— Защото един път например, ако позволя да забият тая кука, утре не съм господар на стената си, ако поискам да си разваля къщата. Трябва да искам позволение за това, и главоболия, и поразии...

Мене ми дойде на ума народната дума: „Ако падне теслата от тавана и убие наш Ивана, олеле горкана, какво зло стана!“

— Но вие няма да я разваляте къщата си? — казах аз.

— Например де!

И с тържествуващ поглед той ме попита:

— Вие сте били в Европа: там такова нещо не се позволява?

— Напротив, и на дворци даже ги забиват, защото това е от обществена полза, а без вреда за стопаните...

— Да, да, това е право! — потвърди Петраки, като чукна с тоягата и с гръмовито рязко изкашляне.

— Може, но българската конституция...

Детето във втория клас се разплака и заглуши думите на охранителя на българската конституция...

Детският глас раздираше ушите ни. Депутатът се разсърди, вероятно се досети, че конституцията не позволява никому да плаче в трамвая и зина да каже нещо на чиновника. Слугинчето видя сърдитите погледи на господина и с големи мъки уталожил детето, подпомогнато и от бабичката.

* * *

В булевард Мария Луиза — нови гости. С тях се донесе и разговорът за политиката, за изборите, които ставаха подир няколко деня. Един господин, твърде бърлив, твърде лют, кандидат, както разбрах, разправя гневно за злодействата на противника си, който, за да попречи на избирателите му да идат на секцията си, която е отвъд

реката, пратил оная нощ хора, та бутнали моста! Мнозина се размиват.

Между това трамваят лети из булеварда, празен в средата от минувачи, според последните полицейски разпореждания. Само един стражар там се лута да гони хлапаците и селяните, които се опитват да вървят нашироко. Неотдавнашната гибел на един стражар под трамвая докарва разговора върху тоя трагически случай.

Старецът с големите вежди каза мрачно:

— Хич да ги няма трамваите — по-добре!

— Недей говори така, Петраке — се обърна бившият депутат; — трамваят, това е цивилизация, напредък.

— О, кой говори? Да, да, да!

Но кашлицата попречи на стареца да се доизкаже, че той никога не е бил против трамваите.

— Само че полицията трябва да направи и друго нужно разпореждане... — подзе бившият депутат.

Миролюбивият старец зина да каже по обичая си „да“, но се одържа и зе да слуша.

— Трябва — продължи първият — да се заповяда например, из тротоара: които отиват — да държат дясна страна, които идат насам — лява. Така е в Одеса.

— А другата секция, представете си — следваше да говори живо кандидатът другиму, сè още разлютен от лукавствата на противника си, — преместена на четирийсет и осем километра по-далеко! До вечерта да бият път, няма да стигнат селяните в тоя къс ден. Представете си, че вместо на Света София, пращат ви да си запалите свещта в ючбунарската черква, а вие живеете при животните. — И тоя погледна стареца.

— Земи си думите назад, аз живея при Държавната печатница — избърбора старецът.

Трамвая ненадейно спря с един голям друсък; всички политнаха уплашени от мисълта, че става някоя беда. Бившият депутат сне ръцете си от два врата, хванати машинално в уплаха, и запротестува:

— Това е позор! Чиновници, които не си познават от работата! — Кондукторът, смутен, звъни и каруцата пак потегли от Шарения мост нататък.

* * *

На запад ниските и разредени къщи отварят вид към румените вечерни облаци над Вискер. Аз с удоволствие гледам тая хубава природна картина на заник слънце, през която бягат безлистните акации по булеварда. В каруцата се въдворява тишина. Когато стигнахме до гарата, заръси ситен дъждец. Току-що бе пристигнал влакът. Голямо множество пътници от гарата се зададоха тичешком насам, каруцата изпразнена, веднага се натъпка пак и повечето останаха навън. С мене останаха депутатът и старецът, дошли само за разходка като мене. В нашия клас се заеха всичките места: до стареца седна една изящна млада госпожа с воал; имаше и двама офицери, единият млад поручик с черни мустаци, завити нагоре, à la император Вилхем, другият майор. Трамваят пак тръгна назад. Господжата пази голямо достойнство, изглежда да е чужденка. Старецът прави усилия над себе си, рядко и глухо кашли и често си поправя мустака към нея. Но вторият клас не може да побере всичкият си народ и част от него нахълтва в първия клас. Именно: една дърта, дундеста, гърдеста жена, със следи от минала хубост, облечена бедно, и една хубавичка, кръглолика девойка, бледна, с малък нос и мил поглед, в изжулена проста рокля, с морава кърпица въз косата, завързана под брадата ѝ, с черни ръкавици. Те стоят прави, уловени за каишите, и разменят сегизтогиз някоя дума, ту по български, ту по влашки. Очевидно майка и дъщеря. Майката с монументалните си гърди свободно и весело гледа през прозореца; девойката, видимо стеснена от толкова погледи, крадешком насочени към нея, прилича на „модел“ в работната стая на Рисувалното училище. Друго дете се разплака във втори клас с още понесносен писък. Това дава повод да се оживи беседата, няколко време спряла. Депутатът вика:

— Не щем музика!

Монументалната моя съседка се тресе от смях и също вика:

— Музика! Музика!

И тя зафаща да ми говори нещо, което аз не чувам в писъка и трясъка. Види се, че това е много весело, и аз от учтивост ѝ казвам: да! Както в железницата, в параходите — и в трамвая, по едно неписано правило, при чинене етикет, отстъпват място на повече близост и

непридирчивост в обноските на непознати един другиму лица. Старецът с големите вежди вече съвсем не се чува, обсаден от трите жени. Кашлицата му премина; сегиз-тогиз го зървам в едно благоговейно положение, с ръка на някой мустак. Той има случай скоро да се покаже и кавалер, когато майката, при вадене пари за билета, ненадейно полита от едно тръсване към негова страна и той я обфаща с ръцете си, за да избегне смазването от лавината, която го благодари с много „пардон“. Съседът му отляво излазя да пуши, и на освободеното място поручикът кани вежливо девойката да седне, като си прибира шинела. Девойката срамежливо отказва с климане.

— Я съм по-стара! — каза засмяно майката и се бухна между понамусилия се офицерин и стареца, притиснат между двете дами, силно зачервенял от смущение.

Настана пак мълчание. Само гърменето на колелата продължава еднообразно назад към Шарения мост. Веднаж или дважд дебелата госпожа иска извинение от Петраки, че го притиска, като си прибира роклята, застлала коленете на съседите ѝ.

Но старецът е деликатен и отговаря:

— Не се бозпокойте, добре съм...

При едно ново спиране майорът — не го познавам — прекъсва мълчанието и ме пита от железницата ли ида. На отговора ми той забеляза:

— Да, приятна е разходката по трамвая. Само, че тоя натиск...
Вие за пръв път ли се возите?

— Да... А вие?

— Втори път.

Подир тоя задушевен разговор ние млъкнахме.

Офицеринът запушва цигарка.

— Молим, господа, забранено е! — забелязва чиновникът и му посочва надписа.

Офицеринът се понавъсва.

— Не виждам и вие да се съобразявате с правилата — отговори той.

— Молим?

— Вие пускате в първия клас лица, платили за втория! — каза офицеринът и стъпква цигарата.

Чиновникът се смутява. При знаменателния му поглед дебелата госпожа иска да стане и да си мине в класа. Дъщеря ѝ вика: „Скоала те, мума!“ (Стани, мамо.)

Но тук всички земат под свое покровителство двете жени: старецът — майката, поручикът с мустаците à la император Вилхелм прави знак на дъщеря ѝ да не се безпокои с един поглед, който казва: „Дордето бъда аз тук, никоя сила на света не може ви оскърби.“ Госпожицата му поблагодари с лека усмивка.

Бившият депутат пак сипе критики въз трамвайното управление и разправя за уплахата си при Шарения мост във време на внезапното спиране.

— Помислете си например, ако беше паднала госпожата въз някого...

И всички изгледват усмихнато майката.

При банята и двете излизат. Благожелателни погледи изпращат девойката, додето се изгуби в мегданското множество с майка си.

* * *

Пак в Търговска улица, осветлена като ден от електрическите слънца. Блесналият Александровски площад загъмжал от вечерния върволяк. На тамошната спирка ме напуцат всички другари, а влазя един нов. Той е дрипав човек, сух, бърчав, с книги под мишница. Проницателният чиновник му веднага забеляза, че той се е сбъркал, и го кани да мине в евтиния клас. Дрипавият господин не напуца кадифеното седалище.

— Земете билет — казва му той и му го отрязва.

Господинът бърка дълго време в джебове си, но като не намери нищо там, подава му една зелена книжка.

— Какво е това?

— Календарче „Вардар“ с образа на Крали Марка: двајсет стотинки.

Той иска да заплати с календарчето стойността на билета.

— Книги не ща.

— Има песен тук към македонците, от мене е съчинена...

— Песни не ща, пари!

— Нямам.

— Слез!

Произлазя скарване. Господинът с книгите под мишницата се оказва честолобив човек и сочи юмрука си на чиновника, укорявайки го в лош патриотизъм. Аз се намесвам в полза на събрата си по Аполона и заплащам билета му. Тогава той ме съзира и ми благодари, като ме назовава с името ми — познава ме. После сядат до мене приятелски и ми се оплаква, че по причини на кризата литературата не върви... Той поверително прибавя, че има един ръкопис от 909 листа, в който е описал превземането на Гюмюрджина от русите, в което събитие и той играел роля, и че е готов да ми отстъпи произведението си за четиристотин лева. Позволява ми след поправянето „правописанието и запетаите“ да го напечатам под мое име и да печеля, колкото ща от него.

— Па и славата нека е ваша! — казва той великодушно я с чисто християнско самоотречение.

И един остър дъх от вино иде въз мене.

Аз с радост виждам през прозореца зида на Черната джамия и че приближавам края на улица Игнатиев и на беседата ми с приятеля.

Трамваят спира срещу английското консулато, зад което се тъмнее кърът. Под електрическия фенер няколко деца поздравяват с радостни ура пристигането ни. Тук се разделяме със събрата, който фаща меланхолично улицата към Перловец, без да ми обади името си, а аз — Фердинандов булевард, глух, пустинен и озарен меланхолично от дълъг ред червени електрически ламби.

София, 7 февруари 1901

УРОК

Княжевският трамвай заобиколи с ухораздирателни скърцанета по релсите градинката на стария паметник на царя Освободителя и пак пое правата посока към югозапад.

Пред мене пак се откри във всичката си омайност чудната панорама на зеленото поле, на Витоша, с благородния и мощен израз в кръгозора.

Аз не свалях очи от тая вълшебна гледка, толкова пъти виждана и все тъй нова и драга на душата ми.

Като един дисонанс в музиката на чувствата, що извикваше българската природа, прозвуча пред мене немски говор. Тогава чак аз обърнах внимание на дружината в открития вагон, която завземаше другите два чина от първия клас, обърнати със седалищата си един към други. На отсамния чин, гърбом към мене, седяха три дами: едната стара, двете млади: сухички, бледни, чернокоси българки, облечени в модни летни премени. Аз ги не познавах, но по изяществото на носията и обноските личаха, че са от доброто общество на столицата.

На срещния чин стоеше един млад господин, също изящно облечен, румен, синеок, с руси мустаци. Той беше немец, приятел или сродник някакъв техен, като се съди по близките и дружеските му отношения с тях. От късия му разговор с кондуктора видях, че той говори сносно български. Едно бяло кученце играеше палаво в краката им. Двете млади дами ветрено чуруликаха с кавалера си на немски език и това правеха с явна наслада, мятайки дръзки погледи наоколо си; изглеждаше или тъй ми се стори, че те изпитват някаква горда суета, като говорят на един образован език, чужд и непонятен на неколцината българци, що седяха на другите чинове. Те удостояваха с българския език само старата и кученцето, което не знаеше немски.

Във всичко това нямаше нищо необикновено. Но като ги слушах и ги гледах тъй самодоволни и надменни, не знам защо, у мене се пробуди едно неприятно чувство, някакво неразположение към тия поевропейчени българки, които пренебрегваха родния си език без

нужда. Може би да не забележех това или да им го простях, ако бяха толкова хубави — уви, хубостта изкупува много недостатки! — колкото бяха суетни и модни. Нека ме простят великодушно за това грешно признание в случай, че тия редове паднат под очите им... ако четат български.

Трамваят спря за минута насред полето, там, дето се захващат новите градини и летни колиби. Един българин тичешком се зададе оттам и едвам свари да се качи при немца. Той беше възстар човек с почерняло от слънце, небръснато отскоро лице, облечен вехто и бедно. Прахчица от пръст по дрехата му показваше, че се е занимавал с полска работа.

Немецът учтиво се поотмести. Младите българки се намръщиха от това неприятно съседство и едната от тях каза на кавалера по немски:

— Елате седнете при нас!

Аз си въобразявах смущението на бедния българин, ако немецът би послушал дамата и побегнеше от него, но той се усмихна и каза:

— Нали сме уж привърженици на демокрацията?

И не се премести.

Тоя лек укор, прикрит под формата на шега, причини мъничка досада на дамата, която направи кисела усмивка.

Другата избъбра сопнато все по немски:

— Вероятно тоя простак не знае, че тука е първи клас, а празни места има на втория...

Мене ми стана много мъчно, че тия аристократизирани българки, чиито бащи вероятно са носили бакалската престилка или са държали ралото, изказваха пред чужденеца презрение към един съотечественик, вероятно честен човек, а без друго — по-полезен от тях, ветрените и пусти кукли, по мисли и душа чужди на тая българска земя, на която той даваше от труда си; техните изтънчени вкусове се оскърбяваха от гледката на грубото небръснато лице на тоя работен българин, дръзнал да седне тъй близко при тях под предлог, че и той си плаща за мястото. И аз забелязвах презрителните погледи, които сегиз-тогиз хвърляха черните им очи към него; те си отмъщаваха по тоя начин за невежливостта му.

Българинът си стоеше безстрастно и мълчеше. Явно бе, че не разбираше немски и що приказват за него... Или пък просто усещаше?

— Защото при първите недоброжелателни думи на дамата аз съгледах, едната му буза нервно-нервно че мръдна... А може би това бе случайност... Но подир това той вече гледаше настрана, към полето.

Аз не можех да задуша чувството на възмущение при тая липса на доброта и деликатност, тъй свойствени на меката женска природа. И пак се спрях на по-първото си впечатление: те не бяха хубави. Дали това ги правеше да бъдат недобри? Красотата на чертите на лицето тъй често е признак на душевна красота и благородство! Вероятно теорията за хармонията между физическото и духовното същество тоя път се оправдаваше, беше вярна...

Веселият немски разговор, за минута нарушен, се продължи нататък до Павлово. Там трамваят спря. Българинът слезна, но в тоя миг дамата, що го бе нарекла „простак“, изпусна червеното си чадърче, което падна на земята. Българинът го вдигна и й го подаде учтиво, като й каза натъртено по немски:

— Fraeulein, bitte nehmen Sie ihren Schirm! (Госпожице, моля вземете си чадъра!)

Младата българка пое чадъра си тресната и забрави да поблагодари, потънала в смущение и срам, както и другарката й. Немецът напразно се опитва, за да ги изтегли от това чогло положение, да завърже някакъв разговор: те до самото Княжево немееха със зачервенели лица.

Аз не срещнах досега непознатия тоя българин, за да му стисна сърдечно ръката за урока от человещина, който даде на тия „цивилизовани“ българки.

ВОЙНА ВЪЗ ЕДНИ ОДЪР

Сръбско-българската война! Това настървително название личеше с големи букви по театралните разгласи, разлепени по улиците. Веднага подир него следваха героите на войната: княз Александър, крал Милан, Кевенхюлер; майор Гуджев, майор Попов, майор Николаев — двамата последни живи и здрави още в София! — Беше там и сръбският герой Катанич и други още герои, сръбски и наши. Истина, Бендерева нямаше — като се знаеха отношенията му с княза Александра, не го бяха турили в компанията...

При такава богата и съблазнителна обява, иди та устой на увлечението! Реших да ида. Аз с трескава бързина вечерях и тръгнах към булевард „Мария Луиза“, отдето вече раздирателният гърмеж на оркестъра далеко ме посрещаше и ми казваше да бързам.

С много мъка си пробих път през любопитната тълпа при входа на летния театър и влязох в градината. Пълно. Сè еснаф хора, македонци, деца, евреи. Едвам си намерих място на първия чин.

След няколко минути завесата се дигна. Действието е в Пловдив. Дъното на сцената е декорирано с планински видове, представляващи Родопската планина (тъй бях длъжен да мисля). Там княз Александър и трите майора. Първият в синя униформа, нисък, мургав, черноок, сух — както видите — цял княз Александър! Майорите — и те толкова прилични на първообразите си. Носят кирливи и износени униформи — защо да си хабят новите в сражението? Лица глупави и уплашени, постоянно с ръка под козирог. Единият — кой майор представлява, не зная — носи някаква военна шапка, безименна шапка, прилична на калугерска скуфа, която само една червена кръпка отстрана показва, че трябва да се счита за кавалерийска.

Княз Александър държи дълга обвинителна реч против крал Милана „разбойникът“ и заповяда на майорите си да поведат българската армия към неприятеля. Майорите мълчаливо изслушват и тръгват. Ръкопляскания. Завесата се дига пак и княз Александър се покланя вежливо на публиката. Из кулисите се появи шапката с

червената кръпка, с очевидното желание да получи част от лаврите, но завесата бързо пада пак. Оркестърът загърмя.

Втори акт. Сливница. В дъното на сцената — първият пейзаж, който сега представлява сливнишките висоти. Няколко мига тишина като пред буря. Внезапно влизат с голи мечове майорите, след тях българската армия. Тя състои от пет войника! Един от тях с исполински ръст, чер и груб — трябва да е шоп. (На чина се казваше, че е истински войник). Друг с висока, рунтава кожена шапка, с дъно от бял плат, каквато носят кавказците. Останалата част от армията по нищо не е внушителна. От другата страна се появи сръбската армия — шест души с кепè на главата. На един ширитът е златен — трябва да е сръбският главнокомандуващ!... Ура! Бой!... Само с щикове. Сърбите се държат добре. Две минути трае сражението и никой не е победител. Даже кавказецът пада ранен или убит. Исполинът шоп се разсърдва, той намира, че съпротивлението на сърбите трае прекалено дълго, замахва яростно с пушката и щика и поваля на земята трите четвъртини от сръбската армия. Тогава сърбите се признават победени, армията им — останалите двама души — отстъпва в безредица. Заглушителни ръкопляскания! Майорите се кланят вежливо на публиката, но тя ръкопляска на гиганта-шоп, истинския герой на сражението. Завесата пада. Музика.

Трети акт. Драгоман. Сцената представлява планински вид (Родопите и сливнишките висоти трябва да се считат сега драгомански висоти). Нов бой, на щикове пак. Българската армия напада с ура сръбската. Кавказецът не е умрял, защото е на първия ред. И сръбската армия е пак в първия си брой. Тука българският майор изяда няколко щика по рамото и по ръцете, той рискува да падне в плен, понеже в разпалването си озовава се в сръбските редове. Спасява го исполинът, който с един ужасен замах туря край на сражението и спечелва победата за българската армия. Сърбите срамно бягат и оставят бойното поле насеяно с трупове: трима души. До тях кавказецът пак паднал! Тоя път изглежда умрял. Завеса. Ръкопляскания. Пак се дига

завесата. Победителната българска войска се кланя. Но истинският победител, исполинът, е срамлив момък и се крие отдире.

Четвърти акт. Цариброд. Сцената представлява планински висоти — първите, но, моля, мислете ги за драгоманските. Бой на щикове. Войната отива към края си, но ни един топ, ни една пушка не е изгърмяла още! Като древните войски и тия се бият само с голо оръжие и мишци. Железата чаткат, щиковеите звякат, българските ура гърмят. На Цариброд сърбите вече са уморени и обезсърдени, те скоро отстъпват. От тях се отличава само майор Катанич, с високо перо на глава. Той се бие като лъв, поваля българските майори и кавказеца — забравих да ви кажа, че кавказецът пак бе възкръснал — жилава душа! Но в минутата, когато Катанич приближава да изстреби цялата българска армия, ето пак ужасният шоп: с един страшен удар го поваля на земята, фаща го за нозете и го завлича роб в кулисите. Въодушевени ръкопляскания. Завесата пада и се дига. Майорите се кланят. Но дека е шопът? Публиката него търси.

Пети акт. Пирот. Сцената представлява планински висоти. Молим: не ги вземайте за царибродските! Пак бой с щикове и с голи саби. Ни един топ, ни един гръм от пушка. Тук вече зема участие и сам княз Александър. Как храбро се бори той! Странно защо тъй късно го изваждат — трябваше още в разгара на сливнишкия бой да се яви... Но драмата, известно, не е история. Плененият и ранен с девет рани сръбски витяз, майор Катанич, пак се бие срещу българите. Оздравял дяволът!... Исполинът тоя път има превързано челото си с кърпа: ранен е в царибродския бой. И как страшно отмъщава сега! Наляво и надясно трупове около него. Той излиза начело в борбата, като оставя зад себе си и княз Александра, и майорите, които в тоя бой са окичени за заслугите си в миналите боеве с нови ордени от княза. Публиката ги търси по гърдите на шопата и недоумява... Ура! Победа! Сърбите бягат! Княз Александър с гол меч ги гони зад кулисите, последван от майорите и от армията си. В опашката й върви безсмъртният кавказец!... Завесата пада. Ръкопляскания и ентузиазъм. Дига се пак.

Аз ставам и си излизам. Войната е свършена.

Отидох в съседната градина, та при песните и игрите на италианската скитнишка трупа да си отдъхна и побягна от зрелището на тия безконечни боеве и кръвопролития. После, не исках да присъствувам на унижителната за моята народна гордост сцена, появяването на гордия австрийски пратеник Кевенхюлера със заповед да се върнем назад подир толкова бляскави победи... Но когато италианската трупа запя късове от прелестната *Gran Via*, през стобора пак се чуват ура, чаткане на саби и бой ужасен! Песнята се заглуши от гръм. Е, превзехме Пирот — какви боеве по-нататък?... Може би Ниш превземат? Страшни ръкопляскания от театъра заглушиха песента на италианците. Слава Богу!

След десетина минути тъкмо когато дебелият италианец в костюм от XVII век запя с умилителни махания нещо от операта „Троваторе“ — нов бой отгатък! Ура! Чаткания на саби и мечове, викове победоносни, възклицания на умиращи в борбата.

Вероятно превземахме Белград!

Значи, българската армия не се подчини на Кевенхюлера!

И аз искрено съжалих, че рано напуснах зрелището на новите триумфи на княз Александра, на исполинския шоп и на безсмъртния кавказец!

ПОД ЕСЕННИТЕ ЛЪЧИ

*De la dépouille de nos bois
L'automne avait jonché la terre
Le rossignol était sans voix
Et le bocage sans mystère.*

Millvoye

Оня ден, в сряда, слуховете за министерска криза бяха задържали всички столичани в града. Денят беше прекрасен. Слънцето радостно грееше от лазурното светло небе на есента и пръскаше въз умислената вече природа своята сладка, животворяща топлина, топлина тиха, пролетна... Княз Борисовата градина беше пуста, и полето отвъд нея беше пусто. Витоша, покрита с тънко було от първия сняг и обвита в прозрачна мрежа от мараня, добиваше странна някаква прелест и сякаш стоеше по-далеч в кръгозора. Аз напуснах алеите на княз Борисовата градина и се запътих към Курубаглар, чийто гъсталак, нашарен вече със златисти тонове на есента, блаженеше неодолимо душата ми със своята скръбна обайност и поетическо спокойствие. Горните стихове на Милвоа, учени още на чиновете на пловдивската гимназия, ми оживяха на ума и будеха спомени за една друга, минала пролет, минала безвъзвратно...

А министерската криза беше опустила полето. Никого не виждах да се разхожда в тоя ден — сладостен пролог на софийската великолепна есен. Далечно само нейде, зад укреплението, чернееха се в кръгозора две човешки сенки, уединени, безвестни. Само те се чернееха в безлюдния кър. Вероятно двама влюбени в тая министерска криза!

* * *

Седнах под сянката на един виш в Курубаглар, в меката тревица. Между клоните се отваряше вид на София — цяла бялнала от лъчите на слънцето. Градският шум стигаше омекнал и префинен до мене, приличен на един далечен стон. Меланхолията и покоят на гората от лески, вишове, тръносливки, липи, стройни тополи, която ме обгръщаше, тихият шопот на шумата, благодатното чувство на усамотеност и свобода тука, златните листа, които капеха въз мене... всичко това беше твърде хубаво, твърде поетическо. Зелените шубраки, гъстите шумащи тайнствено ме окръжаваха, като че криеха в своите тъмни пазви някакви сладки изненади. Въображението ми се настървяваше и вълшебният свят на поезията си фърляше булото въз тоя кът. Уви, син на един прозаичен век, аз нямах духовната наслада на древния елин, та с вяра да одухотворявам тая красива и тайнствена местност, толкоз идилична и толкоз пренебрегната.

*Напусто в тихите шумащи
се вслушвам вила да запей,
не чакам в тъмните гъстащи
русалка да се забелей...*

При сè това министерската криза траеше още... Внезапно видях, че тук не беше съвсем пусто и безлюдно. Между клоната се провираха две — русалки не, а две жени в черно, една възрастна, другата помалко възрастна и хубавка. Присъствието на тия посетителки наруши пълната усамотеност на тоя чаровен кът, без да му отнеме прелестта. Напротив... Двете госпожи минаха под няколко дървета, търсейки по-добро място или по-добра сянка, за да седнат. Аз се зачервих от мисълта, че за една минута бях помислил, че аз един съм, който обичам природата и ценя сладостта на мечтанията под сенките курубагларски. Не, имало и други мечтателки.

После ми дойде на ума, че може би аз седях във владението на тия госпожи, защото те погледваха с недоумение или стеснение към неканения гост. Тъй трябваше да бъде. Веднага се зачуха гласове и смехове зад шумака и един рояк деца и жени се показаха с връзки и със стъкла в ръцете, пресрещнати от мечтателките. Разбрах, че веселата дружина идеше да направи тука един полски пир — в разгара на

министерската криза. Аз вече ставах излишен. Станах и си тръгнах нататък.

* * *

Гласовете се не чуваха вече под ореха, дето пак седнах. Аз се предадох изново на сладостната лен и тихи блянове сред зелената самотия на гората. Няколко птици цвъртяха близко някъде. През клоновете небето се синееше: разкъсани сребристи облачета се лутаха из ширините му, замрежвайки понякога слънчевото търкало, за да светне веднага още по-радостно и победоносно през клоните. Боже, колко е добро. Но през шумака туптенето на тъпани и пищенето на зурна екнаха недалечно и размътиха тишината. Трябва да бъде някаква сватба, циганска сватба в курубагларската махала Перловец, която е отсам реката. И тая музика ми науми детинството. С каква радост съм я слушал в нашето село! Как много говори на душата ми тая дивашка музика! Тогава... Уви, тогава не само тя беше пълна с прелест... всичко, всичко беше радостно... Времето минаваше неусетно, бързо. Слънцето наваляше към Люлин планина: сенките ставаха по-дълги и прохладата по-чувствителна. Аз се изместих на слънце и то ме заля със сладострастен топлик. Един океан от лъчи падаше от небето. Лъчи топли, нежни, гальовни като прегръдки... Хубав е тоя пусти Курубаглар! Но защо това чепато, грубо, варварско име, което опозорява тая местност, жилище на нежни дриади?... За по-голяма жалост неговата идиличност всеки ден се нащърбява. Прозата отвред прави юрюши въз него: ралото унищожавя зелените му ливади, казармите и арсеналът му откъсват всяка година късове от разкошните поли; уродливи къщички и дрипави бараки фърлят пошлата си нота в неговата красота; пороите изриват дълбоко плещите му. Напуцат го русалките на поета, песните на славея, звукът на цалувките и поезията... И тъпанът тупаше — посред самата министерска криза.

* * *

Смъкнах се през сенчеста урва за към Перловец. Из тесни улички, пълни с тишина и помия, край ред къщици бедни, нещастни, със загради от газеви тенекии и съвсем без загради, аз вървах, изгледвайки с любопитство насядалите на припек по дворищата сиромашки жени, които предяха и кърпеха. Една табла над кръчма привлече вниманието ми. Тя би привлякла всекому вниманието. Там имаше раздирателен надпис: „Кръчмарница Наполеон I-й!“ Френският полководец, изрисуван на кон там, сочи на няколко солдати към две пирамиди. Отдолу думите: „Мислете прочее, че четиристотин века гледат на вас!“ Това е превод на знаменитата и празна фраза на генерала Бонапарта: „Soldats, quarante siècles regardent sur vous du haut de ces pyramides!“ Това невинно „Мислете, прочее“ и тая малка грешка в цифрите ме прави да се поусмихна. В същото време един дрипав господин с шапчица на велосипедист излиза из кръчмата. Питам го — отговаря, че е кръчмаря. Аз се одързостявам да му забележа, че 40 века гледат пирамидите, а не 400.

— Не е така, господине: четиристотин века — отговаря кръчмарят поучително.

Аз го уверявам, че неговата история го лъже. Той настоява, че моята лъже. Зафаща се кратка учена препирня. Но той ме праща да прочета по-хубаво историята на Наполеона и да не говоря за неща, които не разбирам добре. И с един победоносен вид ме остави и отиде в циганската къща, дето блъска тъпан. Посрамен и сконфузен, аз доста меланхоличен се завърнах в града, още цял нащрек и вълнение от слуховете за министерската криза.

30 септември, 1899

ИНВАЛИД

Той е инвалид.

Млад е още, но е инвалид. Бурите на живота го сломиха преждевременно: той биде уволнен преди няколко години.

От няколко години той не намира служба. Той се чувства като човек, изфърлен от корабокрушение на пуст бряг.

А беше млад и развит — и сега е такъв. Радва се още на силни мишци, годни за силен труд, и на неутолима охота да се наслаждава от живота без труд и без усилия.

Но защо му са всичките тия дарби?

Той е без служба.

Той е непотребен вече, той е безпомощен, той е инвалид. Налегна го оскудия.

Най-напред с много двоумение, с много вътрешна борба той реши да се обърне към щедростта на приятели. Но каква борба! Но жестокото чувство надви над чувството на достойнството в него, което изпротестува във вид на червени петна по челото му.

— Неловко ми е много, но извинете за дързостта ми, господин Иванов: заемете ми петдесет лева. При първия случай ще побързам да ви се отплатя.

Подир временното улеснение нуждата пак дойде по-нетърпима, по-наложителна.

Борбата пак се зафана в душата му. Странно, той се зачуди, като видя, че тая борба беше по-лека. Прежните спазми на самолюбието не бяха тъй болезнени. Тури си ново копче вместо падналото на връхната дреха, закърпи разпраното под мишницата и доста смело приближи един друг приятел:

— Моля ви, заемете ми, Стефанов... Една непредвидена нужда...

Той сега поиска по-малко.

Той получи просеното и весел се отдалечи с облекчено сърце, понеже му се стори, че само *мигновено* челото му се стореци едвам, когато каза горните думи.

Третият път той подложи ръка с леснотията на привычката. Той поиска и получи в заем още по-малка сума: петолев. Кирливата му от двенеделно носене яка ставаше се по-кирлива, цепките на дрехата му се умножаваха заедно с цепките на самолюбието му, което обръгна и не чувствуваше боледи.

Около него трудът шумеше в напрегнат живот, зееха широки друмища за честна, скромна работа, която дава зальк сух, но сладък... Но той гледаше само към една посока: вратата на службата, която сè стоеше затворена за него.

Минаваше времето. Подир бедността и оскудията дойде нищетата, гладът. Изхлузените му по пейките на кафенетата панталони и нечистият му вид отвъръщаха лицата на познайниците му; но той не изпитваше вече гняв, нито стид, когато те присторено го не съзираха или се отбиваха в друга улица за избягване срещата му. Той одрипаве нравствено, както беше одрипавел външно. Но когато случайно ги срещнеше или ги издебнеше, те покорно бъркаха в джеба си, за да напипат лев или половин лев.

— Господин Петров, моля... Само това? Благодаря...

Днес той вече е на последните стъпала по лестницата на униженията. Единият му крак е стъпил в блатото на нравствената пропаст. Бледна жертва, изгубила вече способност да роптае и да се срамува.

Има нищети, които извикват жалост, други пробуждат заедно с жалостта и отвращение. Той извиква само отвращение.

Той живее отдавна от случайните подозрителни доходи на комара, от джебове на другите, от просия и кой знае от какво... Той има право да живее чрез каквото средство може, с каквато леснина намери. Парцал в човечеството, смет на обществото — той крив ли е? Една службица би го избавила. Но служба не дават.

Той въпреки е и престанал да мисли за нея. Той разбира, че е възможно и тъй. Ръката е привикнала без трепет да се простира.

— Хей, я чакай, бай Добре! Я дай ми двацет стотинки да ям!

Често се случва да казва тия обикновени думи пред някое строящо се здание, дето бедни трудолюбиви надничари македонци с лопати мачкат кал за мазилка.

И тоя вид на честната, благородната работа на човешките мишци нищо не шепне на тая затъпяла в мързел, изгубила човешки образ душа...

1900

ТЪМЕН ГЕРОЙ
РАЗКАЗ ИЗ СМУТНИТЕ ВРЕМЕНА

I

Ненко се върна късно у тях си. Той и тая вечер си идеше намръщен, оклюхнал. Млад човек още — той мязаше на старец: стан наведен, чело набърчено от грижи, поглед убит и смутен, а ход тежък и провлечен, като на болен човек; лицето му носеше строг отпечатък, какъвто дават дълговременните кахъри или всегашната раздражителност. Той се скара на децата, които крещяха на двора, и влезе в една от двете стаички в дъното му. Там беше запалена вече газева ламбица. В ъгъла легнала една жена с още младо, но изцедено лице. До нея момиченце в съдрана роклица подаваше ѝ в пръстена паница нещо да пие.

Когато легналата видя Ненка, че влезе, тя си поизправи главата и попита със слаб глас:

— Какво е, Ненко?

Ненко хвърли шапката си, седна тежко на ковчега и подпря мрачно глава с ръцете, без да отговори.

Тя разбра онова, което питаше.

— Та нищо пак? — пошушна тя болезнено.

— Какво си? — попита той рязко, като стана.

— Пак тъй — отговори жена му.

— Не усети ли нещо от тоя лек?

— Не. Не сме купували, Ненко.

Ненко се обърна гневно към момнчето:

— Дело, нали ти дадох лев, къде го дяна?

Дъщеря му измънка нещо, па се просълзи.

— Слушай, Ненко, не се сърди — продума болната пребледняла, — ние купихме хляб с половината лев, защото, нали знаеш?... децата не можеш да ги придумаш... А с другото купихме газец и сапун...

Ненко се отвърна от жена си; люта мъка се изрази по лицето му. Той закрачи из стаята с очи втренчени към земята.

— И утре пак пари трябват... Осем гърла — и нито счупена пара нямам — избъбра той.

— Майчице! — изпъшка болната — какво да ги правя тия... Утре пак като ревнат да ядат... Доде имаше здраве, работеше се, та що-годе... Сега и аз съм се тръшнала — какво ще се прави, не зная. Виж, Ненко, виж... Като те гледам все така угрижен, че и аз няма да се дигна... Виж, виж, Ненко.

— Какво да видя, Ано? Става толкова време хлопам на хилядо порти — нищо... Труди се и бай Филип да ме тури на бачът — други се намести...

— Какво ще ти чини бай Филип? Еснаф човек. Ти големците дръж, Ненко... Иди пак при господин Хайкова. Ненко се намръщи.

— При Хайкова? Няма да ида вече: все „би щем и видя щем“ — колчем ида да го помоля... Еня го е много. Аз му бях потребен, когато трябваше депутат да го избираме... тогава какво не ми вриче, само да съборим Стояна Кунчов! А сега?... Сиромашът и господ го забравя.

— Иди утре пак — настоя жена му... — Той и на мен беше казал, че ще се потруди за тебе... Той ще може, големец е.

Ненко си тури шапката и се запъти към вратата.

— Къде сега?

— При бай Филипа пак. Той е сега на дюкяна... Ще му искам пари назаем. Утре трябва за лек и за едно-друго.

— Боже, поживи тоя човечец, че ни пригледва, че има милост. Като син те има, Ненко.

— Досрамя ме, Ано, и при бай Филипа да ходя... Все го лъжа, че ще му се изплатя, че днес-утре ще намеря работа... И той пак дава... Казвам ти, срам ме е вече. Но ти трябва да се цериш. Ще примижа и сега... па после дяволите да ме вземат!

И Ненко изскокна навън.

II

И наистина тежко беше положението на тоя човек. Ненко беше сетен сиромаш. Да беше самичък, тая дума не би била на мястото си у нас: една душа как да е, нахраня се; но Ненко имаше многобройна челяд: шест деца, от които най-малкото на пет месеца, и майката болна — пак от толкова време насам, вследствие на добнването. Тия шест деца искаха да ядат заран и вечер — всеки ден — без да имат всеки ден да ядат; болната не можеше нищо да хване и не оздравяваше. Казват, че теглото ни е по-леко, когато го споделят и други; вярното е, че няма мъка по-ужасна за един баща в положението на Ненка. Един ред несполуки в живота бяха докарали Ненка до тая печална крайност. Дребен, но честен търговец преди Руско-турската война, той биде съвършено разсипан през нея, както хиляди и хиляди българи в Тракия. Подир свършването на войната той се задоми в полуразрушения си роден град, който не щя да напусне вече. Там залавя разни търговии, занаяти и работи, но във всичко се опари, всичко му вървеше на поразия и от година на година все риташе назад, додето му хвъркна нищожният капиталец. Лани той затвори бакалничката, която му остави и един дълг на бай Филипа. Оттогава той е празен и търси някаква службица, за да се помине, той и челядта му.

— Въртях, суках — не би; пак служба ще ме опере. Големи търговци сториха като мене — зарязаха търговията и се заловиха за месечините — казваше си Ненко.

И търсеше служба. Най-напред търсеше разсилен да влезе в някоя канцелария (той беше малограмотей и по-високо не диреше), после се помъчи да се настани служител в някоя митница или нейде на станция, па най-после стана благодарен и да го турят на бариерата, да наглежда за б а ч ъ т; но никъде място за него не се отваряше. Истина, дважд бе подушил празно място за служба на разсилен, но когато се беше представил да я иска, бяха му отговорили, че не могат да го приемат, защото не е „поборник“ ... „Изгорял съм!“ — отговори той, но

напразно... И така, той ходеше празен повече от година и половина вече в безплодно тъпчене праговете и тропане по портите за служба. Всеки ден положението му ставаше по-тежко; най-напред оскудията, после немотията проникнаха из всичките врати и прозорци на къщата му. Жена му днене и ноще предеше, като една машина, и само от дребната печалба от преждата се хранеше къщата, но от пет месеца тя легна болна, па и до днес — и гладът дойде на гости... Ненко по цял ден липсваше от къщи и само късно вечер се връщаше с едно чело, натоварено от сърдити бръчки и черни облаци. Децата се умълчаваха, щом се подадеше баща им. Те му се виждаха като малки мъчители и тирани — пратени от бога за негово наказание, — на които гърлата вечно зееха да ядат, а той им се виждаше като плашило с намръщения си образ и на всички къщата беше черна и прилична на тъмница, която ги притискаше и душеше с голите си стени, но от която не можеха да се отърват...

III

Щом забелязаха, че баща им излезе, децата шумно се втурнаха вътре при майка си с по комат в ръце. Боси, дрипави, с побледнели лица, те ръваха гладнишки хлебеца; те наобиколиха майка си и се вгледаха невинно-учудено и тъжно в изпитото ѝ от дълго боледуване лице. Тя бе замижала и се унесла като в дрямка. Одевешният тежък разговор с мъжа ѝ, в който действителността се разкри пак пред очите ѝ във всичката си безутешност и безпомощност, я разстрои силно и умори. Тя търсеше сега да си почине, при всичко, че немирните деца правеха шум в стаята. Дела шъташе нещо ту вън, ту вътре, но не вечерята тъкмеше тя за баща си — той не ядеше в къщи, откак бе легнала болна жена му. Макар още малка, нуждата я отрано научи на труд и търпение и тя бе поела всички къщни грижи, гледаше болната, ходеше по пазар и до аптеката и носеше на Соломона евреина едно по друго последните съдове и покъщнини... Но оголялата къща и опустелите полици показваха, че отдавна вече нямаше какво да се носи и продава...

Из един път децата се умълчаха и изхвъркнаха из къщи, като подплашена куда. Те чуха, че вратнята се хлопна и че баща им трябваше да иде. Наистина, Ненко се връщаше с едно вързопче в ръка. Чудно нещо, лицето му сега беше съвсем друго: една блага усмивка го осветляваше, то отдавна не беше така приветливо и добро.

— Анке, заспа ли? — попита той болната. Тя отвори очи и тутакси забеляза изражението на физиономията му. Тя се подпря на лактите си и се поиздигна на възглавницата.

— Добра е работата — каза ѝ той.

— Какво? Бай Филип?... — запита развълнувано тя.

— Бай Филип видях, но преди да ида при бай Филипа, срещна ме господин Хайков и ми каза, че нарочно ме дирил днес да ми обади, че ми намерил служба, сигурно, та утре да се явя в полицията.

Лицето на болната светна.

— Каква служба, Ненко?

— Стражарин! — отговори Ненко.

Той произнесе тая дума без въодушевление. Очевидно, не му беше по воля тая служба: той не беше нито дирил, нито мислил стражарин да става.

И по лицето на жена му, заедно с радостта, се изобрази учудване.

— Господин Хайков тая работа можал да сполучи за мене — прибави Ненко; — от търговец — жандарин; ще приема, какво ще правя, няма да ида да крам... Слава богу и това че се намери...

— Света Богородичке, сполай ти пак — избъбра Ана, като се прекръсти покъртена.

— Де са малките? Нека дойдат да вечеряме всички заедно, купил съм едно-дружко — каза Ненко, като разгъваше кърпата.

— Хъ, Делке, повикай ги сега малките ония чапкъни...

От много месеци Ненко не беше се усмихвал в къщи и не беше казал блага дума на децата си. Сега, като се усмихваше и нему съдбата, добрите чувства и бащинската нежност пак заговориха в неговото естествено добро сърце. Децата, с учудени очи, овлажнели от детинска безконечна радост, наобиколиха баща си, който пръв път вместо груби погледи или плесници раздаваше им кротки усмивки... Доброто прави добър човека. По едно тайнствено психическо въздействие и майката изведнаж се сети по-добре. Тя взе участие във вечерята и пи с голямо наслаждение чашка хубаво винце, което Ненко прати Дела да купи. Ненковата къща тая вечер светеше от обща и задушевна радост: надеждата, наконец, беше гостенка тука.

IV

Новата служба, колкото и да не беше по сърце и по характера на Ненка, намери в него разбран и деятелен изпълнител. Той съзнаваше, че тая служба беше неговото спасение и спасението на семейството му; затова той я прегърна с горешина и почти с любов.

Началството забеляза скоро пъргавината и досетливостта му и по-важните поръчки възлагаше на него. И инак Ненко се съживи, ободри и измени: лицето му се изясни и подмладя, очите загледаха живо и самоуверено. Тъмножълтеникавата стражарска форма му прилегна и стоеше красиво на изправената сега снага. Децата му с възторг се спущаха на него, за да му пипат червените екселбанти и да му повдигат тежката сабя, когато той наминеше у тях си. Тяхната радост беше неизказана, дето гледаха баща си в такива шарени „капитански“ дрехи. Ана и тя скоро-скоро захвана да оздравя, тя вече можеше да походва из къщи и да похваща едно-друго. Със заплатата от първия месец Ненко се доста позакърпи: къщата му се снабди с някои най-необходими нужни неща и скромната вечеря го чакаше всяка вечер, когато не дежуреше, а с част от заплатите на следващите месеци той тъкмеше да изплати дълга си на бай Филипа. Бързо се въздигаше къщицата на Ненка, благодарение на разумното разпределение на малката месечина. И Ненко повече и повече се прилепяше на длъжността си, която правеше светла епоха в неговото тъмно и много трудно съществуване. Това залягане негово се подгръвяше още от доброто отнасяне на пристава — правият му началник, човек строг, но разбран.

На втория месец той беше още по-добре. Предишният му предразсъдък против полицейската служба съвсем изчезна. Ненко разбра, че това ще бъде попрището му занапред, и реши здраво за него да се държи. Но в средата на втория месец един облак мина през кръгзора на Ненка: назначиха друг пристав. Тоя чиновник беше груб, свиреп и доста блъснат. Той не притежаваше нито способността на предшественика си, нито неговата справедливост, за да оцени

качествата на подчинените си и да им вдъхва привързаност към себе си: той успя само да им вдъхне страх... Но те забелязаха, че той беше по-силен от първия пристав, защото правеше разни произволи, без да се бои от някаква отговорност; очевидно той се опираше на силен гръб. Ненко утрои енергия и усърдие, за да не даде ни най-малък повод за незадоволство. Той пренасяше търпеливо всички сприхавости и несправедливости на новия си началник. Той се възмущаваше, но се миреше с това. Призракът на предишната сиромашия го плашеше и правеше да претърпява леко сегашните несгоди. Те бяха тъй нищожни в сравнение с първите! Но и те изчезваха завчас от ума му, щом се озовеше в къщи, в кръга на семейството си, на което беше той сега провидението. Къщата изкупуваше мрачния и студен участък. И Ненковото съществуване продължаваше да тече така тихо, почти благополучно.

V

Третият месец от служенето му, а той беше август 1886 год., донесе познатите политически смутове, които се отразиха силно и на Ненковата съдба. Деятелността на полицията закипя трескава и страстна. Както всички затвори и участъци, и Ненковият се напълни със затворници. Ненко усърдствуваше най-много за тая работа. Той беше хвъркат. Човек прост и с твърде ограничено гражданско развитие, той мътно разбираше значението на събитията, в които и нему се падаше да играе ситна роля. Той виждаше в тях главно сгоден случай да развие още по-голяма деятелност и енергия и да спечели чрез това разположението на началника си. Никакво друго нравствено побуждение или политическа страст не го движеше. „Политиката е за големците, а нам, на дребните хорица, се пада само да слушаме каквото ни кажат и да пазим залъка, дето ни дава царщината“, мислеше си Ненко. В продължение на цяла неделя той падаше като мълния на всички, които му се посочеха от пристава за арестуване. В него се пробуди нагонът на копия и той намираще вече даже наслаждение в тоя човешки лов. Един случай само го наскърби: той бе принуден да закара в затвора и бай Филипа, който го улесняваше в тежките времена. Когато обади вечерта на жена си, тя страшно се разядоса, но скоро и тя се убеди, че Ненко не можеше другояче да направи, като беше под заповед. Въобще през тия тревожни дни Ненко малко оставаше у тях си, той надве-натри хапваше и тичаше на участъка, дето го викаха куп работи и дето нощуваше.

Една вечер, един час след като бяха изпратили Ненка от вечеря и току-що се готвеха да си легнат, вратнята се потропа. По тропането Ана позна, че мъж ѝ се връща. „За какво ли?“ — помисли си тя.

— Дело, иди отвори на баща си.

Скоро Ненко се зададе в двора. Ана гопресрещна, но той не продума нищо и влезе в стаята. На светлината на ламбата жена му видя, че лицето му е много тъжно. Тя го попита безпокойно какво се е случило.

Той сложи на ковчега стражарската си шапка, отри потът, който обилно течеше по челото му, и изпъшка дълбоко и мрачно.

— Тичал си пак много някъде, та си се изпотил... Какво е, Ненко? — повтори тя.

— Лошо, лошо, Ано, не питай... — избъбра той глухо.

На Ана се преметна сърцето при тия страшни думи. Сълзи завчас бликнаха на очнте ѝ.

— Какво е, извадиха те мигар? — попита тя със схванат глас.

Ненко се уплаши като видя как страшно побледня Ана и се разтрепера; той побърза да я успокои:

— Не, не това, Ано... слушай...

— Не? Ами какво е? Защо дойде?

И тя впиваше болезнен, пламнал поглед в неговия.

— Не, казвам ти, Ано — слушай... — бърбореше той.

— Ненко, та кажи каква е работата?

Ненко въздъхна дълбоко и продължително.

— Работата ето каква е — захвана той, като стана прав и втрени решителен поглед в бледното лице на жена си... — Приставът тая вечер ме вика в канцеларията си... Намирам го сърдит, пиан, проклет, както всякога. Казва ми: — Ненко, долу в избата на участъка колко души си турил? — Единайсет души, господин пристав, има... — Там е и Стоян Кунчов? — И той е там, казвам аз... — Вземи, каже, та ги изкарай оттам, тури ги на друго място, а само Кунчов да остане в избата. — Добро, господин пристав, и те ме молиха днес да ги преместим, че ще се издушат... — Много не бърри, слушай какво ти казвам: Кунчова само ще оставиш в избата и ще му вържете ръцете. — Слушам, господин пристав, казвам. — Слушай още, казва ми пак: видиш ли оная пръчица? И аз гледам в къта: пръчица не, ами цяло кросно... Хванах да разбирам къде отива думата... — Вземи, каже, тая пръчица, ти имаш здрави ръце, и тупай, тупай, тупай, додето не остане ни един кокал здрав... Слушаш? Мене ми щръкнаха космите на главата. — Господин пристав, казвам, прощавай, но аз не мога такова нещо... Аз съм бил търговец човек... — Какъв чорт си бил, не зная; сега служиш на отечеството си и за отечеството не това, ами и живот да жертвуваш! Чуваш ли, живот да жертвуваш за спасението на отечеството! А ако разсъждаваш — сваляй формата и саблята, тозчас!... Очите му светнаха като на звяр. Аз се слисах. Какво, да ида

да пребия човек с дърво, като куче! Сторил ли ми е нещо Кунчов? Как да дигна ръка въз човек невинен и да бера грях?... Рекох да кажа тия работи на пристава, но той, какъвто е луд... Па помислих и за тебе, и за децата, пак ще останем без хляб, като ме изпъдят... Само като си напомня, Ано, това, светът ми се завъртява. Мислих, мислих, па си рекох, каквото ще да става и...

Ненко се пресече и не доиздума.

— И ти отиде в избата да биеш човека? — изкрещя Ана уплашена.

Той я изгледа прехласнат.

— А какво да правя? — попита той плахо.

— Да си дадеше оставката! — извика Ана, като го устрелн с поглед.

— Жена, и аз тъй сторих и никого не бих... И пак ще се гладува — продума ниско Ненко.

— Така? Добре; аз оздравям вече, ще работя... Господ няма да ни остави!... — извика детински радостно Ана.

Но след две минути, когато Ненко пак излезе да си донесе вещите от участъка, нещо я стисна за гърлото и тя се тръшна на земята и захълца като луда: гладът, мъките и нещастията от утре пак наставаха.

VI

На сутрешния ден в участъка ставаше весел разговор между стражарите.

— Ама гъска, а! — чудеше се един. — Да си плюй на хляба за хатъра на Кунчовия дирник... Па помогна ли с това? Кунчов пак яде боя...

— И бой какъв, ще му държи влага, дор е жив — допълни друг остроумно.

— Наистина, страшлива баба излезе тая маскара Ненко.

— Ще ли сега Кунчов да му върже месечина?

— Ама и ние тупахме до воля. Мен ми се поизметна ръката — каза един сух и чер стражарин, като си протягаше дясната ръка из въздуха.

— Колко му ударихте на Кунчова бе, броихте ли?

— Аз ги броих до едно място сопите, па зарязах.

— Аз ги броих — отзова се един млад с едвам наболи мустаци стражарин.

— Колко са? Деветдесет и шест?

Младото момче изгледа гордо, па каза:

— Много си далеч, Христю: колко пъти пука топа по байрям в Цариград, ти си бил там?

— Сто и един път?

— Да!

И стражарчето пак хвърли победителен поглед на другарите си.

— И все по голо?

— Да.

— А бе даул сте го направили? — изсмя се весело и гръмогласно един.

— Ама и той реवेशе, като една турска бурия.

— А бе защо го биха него?

— Кой го дявол знае? Хайков и пристава нещо си шепнеха снощи, па тогава... Ама кеф ми ставаше, като пръскаше от месата му

оня червен шадраван...

И всичките се изсмяха.

После от тия лакоми подробности пак минаха на Ненка и засипаха присмивки и укори на неговата глупост, която показал оная вечер. И имаше защо: за тия хора беше непонятно и непостижимо това Ненково отказване от служба за такава нищо и никаква работа.

О, жестоки времена! О, жестоко племе!

Героизмът на милостта е непознат за твоята душа! Жестокостта е елемент, присъщ на нашата българска природа, тя е проникнала в плътта и кръвта ни заедно с първите дихания на живота, заедно с отровеното мляко на нашите майки-робини. Не говорете ми за изключителните времена; не оправдавайте чрез политическите бури, които разлюшкаха страната ни, това ужасно проявление в нашия народен характер. Историята на никоя европейска революция в XIX век не е отбелязана с такива безпощадни зверщини и подли жестокости. Ни една от тия революции няма Конарета, Старопатиците, със зверските изтезания! Текли са кървави реки, падали са хиляди глави, сривали са се тронове и царства, но тия събития са били само страшни — не гнусни по жестокостта си. Да убиеш един въоръжен и опасен за тебе неприятел е простително, то е природният, жестокият природен закон на самозащитата, макар че и него граф Толстой счита за престъпление и дело несъвместимо с високия идеал на християнството. Но да изтезаваш или да накараш да изтезават една вързана и беззащитна жертва, без полза, без нужда, често без да я познаваш, това е варварщина на канибал, обяснима само чрез най-ниското културно равнище; а понеже ние сме европейци и прогресивен народ, то как иначе да се изтълкува у нас същото грозно явление, ако не чрез вроденото в душата ни, сраснатото с нас още от деца чувство на жестокост и немилосърдие към ближния? Ние видяхме не преди много в столицата обесването на неколцина злодейци. Знаете ли кой извърши тоя ужасен и отвратителен акт? Няколко стражари, които доброволно приеха ролята на джелати... Някои от тия хора без друго са женени, имат семейство и вечерта ще прегръщат без трепет невинните си дечица със същите ръце, с които са прикачвали с позорното му було обесника на въжето. Във Франция, дето съществува смъртна казън, властта би се харно поизпотила, доде да намери за каквото щещ възнаграждение охотници да заместят държавния джелатин в случай,

че той изчезне някъде. Това жестокосърдие не е дял само на хора от ниските среди, на декласираните — то е природно и на просветените, и на университетантите!... Не смея да привеждам примери, че срам ми облива челото!... „Изгони природата из вратата, тя ще влезе през прозореца“, казва една световна пословица. Така и у нас: книгите, науката, идеологията успяват само навреме да поприспят свирепите нагони в душата ни, но не да ги изгонят от нея. Такива прерождения не стават така лесно, трябва за тях да работят цели поколения; трябва да се смекчат нравите у тоя народ и да накараш оня, който носи сабята, и оня, който държи книгата, да познаят, че преди да бъдат българи и тигрове, са *человеци*. Аз бих желал, щото в нашите училища, при другите науки, да се въведеше и нова наука: за *человеколюбието*. Нека този велик принцип на хуманност да проникне и в колибата, и в палата, и в черквата. Вместо думите: „Съединението прави силата“, девиза високополитическа, нека се турят над вратите на Народното събрание кротките думи на Исуса Христа: „*Любите друг друга!*“ — девиза високочеловеческа! У нас са проникнали от през море разни нови прогресивни учения: имаме либерали, имаме партизани на социализма, имаме ги на демокрацията, имаме даже партия републиканска и радикална. Няма ли кой да основе партия на милосърдието?...

1893

УЛИЦА „БРАТИАНО“ ЕДНА ШУШКА ИСТОРИЯ

През миналия септември, сред най-силния разгар на румънско-българската свада, когато слуховете за неизбежност на войната ставаха сè по-обезпокоителни и държаха нащрек всички умове, г. К. Цанков, стар заслужил деятел по нашето революционно дело в Румъния, ми разказа следната си ауденция у румънския пръв министър Йон Братиано:

Изпращането чети в Турция беше донесло много главоболия на тогавашния кабинет. Братиано горещо съчувствуваше на българите и гледаше през пръсти на революционната ни дейтелност в румънската земя. Заваляха остри ноти от Портата; опозицията, на чието чело беше Карп, сегашният румънски пръв министър, от своя страна люто нападна правителството, че е оставило да стане Румъния огнище на бунтовнишка агитация на българите и с това е докарало опасни международни заплитания. Братиано се бранеше, както можеше от тия удари, но положението му ставаше се по-тежко.

Един ден получих писмо от Ивана Касабов, редактор на „Народност“, из затвора. Обаждаше ми, че го запрели, и молеше да направя, каквото мога за освобождението му. Веднага отивам у Братиана, с когото се познавах. В антишамбра му намирам много свят. Познавам там влиятелни боери, депутати, журналисти. Повечето от тях ме познават. Давам си картичката на разсилния, но малко надежда имам да бъда приет. Въпреки моето очакване, разсилният иде и ме кани да вляза в гостната стая. След една минута влиза и Братиано през вътрешните врата, поканва ме любезно да седна и ме пита за целта на посещението ми. Разправям му.

„Бъдете спокойни, каза той, затвореният ваш другар ще бъде пуснат утре или други ден. Това затваряне беше една мярка, наложена от обстоятелствата... Видите какви крясъци стават...“

Аз му поблагодарих и станах. Той сам ми отвори вратата и излезе след мене. И като ме изпращаше през тълпата присъстващи власи,

той ми завика:

„Вие, българите, сте безумни хора, вие сте размирници и опасни, вие злоупотреблявате с нашето гостоприемство... Пак ви казвам: стойте мирно или ще ви изгоня из румънската земя!“ И лицето му беше така гневно! Аз бях поразен. Пред самите стълби той ми фана ръката за изпращане и пак ми каза разлютено:

„Помнете! Аз ще зема най-крайните мерки против вас, ако не бъдете умни!“ А ръката му така силно, така дружески, така знаменателно стисна моята!

Аз разбрах, че това стискане значеше: „Не вярвайте каквото ви говоря: Братиано е сè ваш приятел!“

На заранта Касабов беше пуснат.

При тия възпоминания лицето на г. Цанков доби покъртен вид. Той прибави:

— Братиано падна скоро подир това, падна от нападенията на опозицията, главно — за своята българофилска политика... Чувам, че румъните сега се готвят да дигнат на своя велик държавен мъж и патриот паметник в Букурещ. Няма да е зле в София поне една улица да наименоват „Братиано“. Той заслужава тая чест. Кой знае, без Братиано нашата история може би да не беше такава, каквато е днес.

София, 1900

ВЕЛИК СИН ЖИВОТОПИСНА БЕСЕДА

*Ти, жена невинна,
ангелска жена,
ти красна вербина,
ти цвете в градина,
пълно с миризма!*

На ъгъла на улица Славянска и Преслав, близо до военното министерство, има вехта, бедна дъсчена къщица с малко чудата направа, вапцана зелено, с тъмно джамлъче към улицата. Жалкост, скръб вее от това унижено жилище, сякаш засрамено, че се намира на такова видно място в столицата.

До преди няколко месеца често излизаше от тая къщица един застарял човек, дебел и къс, с голяма бяла брада, която се спускаше от едно червеникаво, изприщено и сипаничево лице, без никакво особено изражение, но крайно отласкателно по своята физическа безобразност.

Тоя човек беше Димитър Великсин, поетът.

Малцина в столицата познават тоя злополучен на вид старец, неговото име никъде се не слушаше, неговото съществуване никой не подозираше и не се интересуваше от него. Забравен от всички — и той бе забравил всички. Той избягваше всяко запознанство и се затваряше в една мизантропска самота, която всеки ден ставаше по-голяма около него. Той беше нещастен човек.

Казах: никой го не познаваше — не, тоя отшелник, тоя саможивец беше оставил на света няколко сладки стихотворения и всеки, който люби поезията, ще си спомни с услада тия хармонически звукове на една занемяла муза:

Ти, жена невинна,

*ангелска жена,
ти красна вербина
ти цвете в градина,
пълно с миризма!*

*При какъв трън гнусен
гниеш сега ти,
при простак безвкусен,
при Тирсит намусен
ангелът седи!*

Ние притежаваме поети, които са напечатали и печатат цели томове със стихове ритмовани и неритмовани, и ни един стих не се запечатал в паметта на някого, защото не са говорили на човешкото сърце, не са будили добрите струни в човешката душа. Великсин е написал само няколко и ние ги знаем. Само за това той има право на нашето внимание и на нашето съжаление. Защото колко са у нас ония поети, които са успели да заронят в душевния ни мир няколко светли чувства, да оставят няколко благородни отклици от добро и милост?

За Великсина Ботев казваше в кафенето на Ганча Габровеца в Галац: — Аз съм поет по душа, Великсин е поет по изкуство.

Незабравимият герой грешеше в това твърдение за Великсина, което тъй хубаво би се залепило на куп наши нови поети. У Великсина съществуващо чувство на хубавото, той обладаваше развит литературен вкус и верен поетически усет. Той беше поет и по душа и доказа това. Ако не беше така, то защо сме чели с такава сладост неговите стихове, защо и днес изпускат те такъв благовонен дъх от нежна поезия, въпреки не дотам пълното съвладание българския език?

Впрочем, преди нас други са оценили Великсина и са го оценили по един начин много ласкателен за нас. Великсин, който се е бил родил и живял до Освобождението на България в Румъния, познаваше прекрасно влашкия език и пишеше по него превъзходни стихотворения, под които се подписваше Velinson! Те привлякоха вниманието на румънския печат, който го прогласи за един от първите

поети на Румъния. Господин *Велинсон* се считаше от румъните за техен съотечественик! За жалост ние не обладаваме, било в превод, било в оригинал, многото сонети и други стихотворения, обнародвани от „Велинсона“ в румънските издания, както и френските му стихотворения — защото той владееше до съвършенство и френския език.

Великсин беше чуждак и ексцентрик. Ексцентричен е бил той през целия си живот, от деня, когато се прекръсти от Великов на Великсин, дори до завещанието си...

Твърдението на Ломброзо за родството на гения с лудостта, на което ексцентричността е една от формите или градациите, е основано на положителни наблюдения. От Великсина можеше да имаме един велик български поет, ако животът му бе се сложил благоприятствено за развитието на редкия му талант. Но тежки житейски несгоди извършиха гибелното си дело. Великсин от рано позна разочарованията и безцелността на живота си.

От десет години вече той живее в София, мрачен, мълчалив, недостъпен, болнав, без да познае топлика на дружбата и на привързаността в своето усамотено и печално съществуване. Неговата къщица-гълъбарник рядко вънкашен крак е посещавал и той живееше като пустинник в центра на нашата столица.

Не можех да не изпитам чувство на дълбока тъга, колчим срещнех тоя човек-развалина, тоя живот забравен, който се беше погребал самоволно. В неговото изорано от шарка лице, с печат на страдания, обаче не се забелязваше ни тъга, ни униние; то оставаше равнодушно, хладно, безлично... Но как гонеше то всяко съчувствено приближаване! Мъчно щеше да повярва човек, че от тоя студен егоист са излезли тия мили и милостиви стихове, които приличат на едно сладостно люлеене:

*Ти душа прекрасна,
винаги си в плач,
и, звездица ясна,
ти стоиш безгласна*

и тъмнееш в мрак.

Много вярно би се казали тия същите стихове за тоя занемял и угаснал талант поетически!

Миналата година, през ноември, той се помина в една парижка болница. Оттогава и досега никой в България не знаеше за тая смърт, както не знаеше и за тоя живот.

Преди две недели само в някои столични вестници се появи това известие, което не биде придружено ни с една думица на съчувствие и внимание:

„Учим се, че в Париж се е поминал г. Д. Великсин. Той е завещал 60,000 лева на България с това условие: Те ще бъдат вложени в банката под лихва и ще стоят там, додето пораснат и станат три милиона лева! С тая сума да се съградят три болници: една в София, друга в Тулча, трета в Браила“ (родния му град).

Значи, на тоя мизантроп, на тоя саможивец, на тоя мрачен и леден човек последната мисъл, върховната предгробна мисъл е била за отечеството, за благо на бедните!

Мир на твоя прах, Великсине!

София, 29 май 1897 год.

AH, EXCELLENCE

I

Доктор М. запали изгасналото си цигаро и като прекъсна шумния разговор, обърна се внезапно към г. Д... и каза:

— Да, вие щяхте да ни разкажете нещо любопитно, па млъкнахте?

Д... се обърна към присъстващите гости, между които имаше и двама още лекари, поухили се и каза:

— Не мога да разкажа пред това почтено събрание.

Всичките изгледаха позачудено.

— Тоест, как?

— Не мога, неудобно е.

— Някакъв секрет?

— Никак не е секрет.

— Тогава защо намирате неудобно?

Д... пак изгледа тримата лекари.

— Тъй, неудобно... тъй да кажа... неделикатно.

Тая въздържливост още повече раздразни любопитството. Накараха го всички с молба да каже.

— Но тука има доктори! — каза той.

— А! това ще е някаква епиграма против нашата бедна каста? — извика весело доктор Б., който беше свършил медицината в Париж, човек с бляскав ум и всестранна начетеност, с черни, светливи очи, които будно гледаха през очилата със златни кръжила. — Няма нищо. Ние, докторите, драги ми Д..., сме привикнали на присмивките още от Молиера: само поповете са били усмивани повече от лекарите. При все това, вие не можете нито да живеете, нито да мрете без тях и нас. Не се безпокойте, разказвайте храбро.

— Добре. Впрочем, разказът ми се не касае за българските доктори...

— Не ни утешавайте, но говорете — каза д-р М. и седна тежко на креслото. Въдвори се мълчание в стаята.

Д... зафана:

II

— Историята се отнася към онова блажено време, когато и аз по велението на боговете бях голям човек, тоест министър. Беше летния сезон, аз се чувствувах уморен и заради това зех си едномесечен отпуск, с намерение да си почина в разходка из планините на Швейцария, моето всегдашно възжелание. От друга страна, блазнеше ме желанието да посетя норвежките брегове, пътешествие въведено в мода от новия германски император Вилхелма.

— Помня, помня; но ти тогава не отиде нито там, нито там! — забеляза доктор М.

— Чакайте, ще ви кажа защо. Преди да тръгна, срещам се случайно тука с моя доктор г. П. и поисквам мнението му върху посоката, която трябва да зема. Доктор П. намери, че е добре да направя такава разходка, и понеже в България, както знаете, няма никак планини, нито красиви видове, препоръча ми той да си похарча парите в Европа, както прилича на всеки културен българин. Той обаче се затрудни в отговора си де именно да отида: в Швейцария ли или на Балтийско море, и ме посъветва във всеки случай, като минувам през Виена, да видя някой знаменит доктор и да искам от него наставления. Той има даже добрината да ми напише картичка с няколко думи до един такъв доктор, негов бивш професор, и аз тръгнах.

Във Виена нарочно спрях един ден, за да се срещна с медицинското светило. Подир нужните справки намирам къщата на доктора и се явявам в приемните му часове. Приемната му стая е пълна с гости. Дълго чакам, докато ми дойде реда да вляза при доктора. Най-после той ме приема. Човек около петдесетгодишен, с брадато строго лице, със суров, пронизателен поглед, той ме попитва по немски какво имам. Отговарям му на френски, че не знам немски език, и след това му подавам картичката на доктора П. Щом я прочете, лицето му светна от едно приятно, дружеско изражение, като че вижда в мене един стар и любим приятел, когото вижда подир десетгодишна раздяла.

— Ah, excellence!^[1] — извика той и както бяхме прави, почтително ме фаща за рамената и ме туря да седна на креслото, облечено със син атлас.

Па седна и той и ме запита усмихнато:

— Какво прави вашият княз? Ние сме добри приятели с него... Прекрасно, прекрасно! А моят драг приятел доктор П.? Поздравете го от мене, моля ви, когато се върнете.

Подир размяната на няколко думи още той ме попита:

— А сега, кажете ми, monsieur le ministre, какво имате?

Аз му разправих, че за щастие нямам нищо особено, а желая да ми посочи де е предпочтително да ида.

Но, види се, докторът не беше на мнение, че аз не страдам от нищо. Той ми зададе куп въпроси: върху занятията ми, върху образа на живота ми, върху деятелността на жельдъка ми (казах му, че ям за троица), върху съня ми (казах му, че спя като праведник, осем часа непробудно), върху силите ми (казах му, че пеш се изкачвам без особна умора на връх Витоша).

Но всичките тия успокоителни отговори не успокоиха доктора. Той ме изглеждаше изпитателно с едно грижливо бащинско око и додето аз очаквах към кой край ще ме изпрати, той ми каза със сериозен вид:

— Потрудете се да се съблечете до пояс.

— Но аз, господин докторе, не се оплаквам решително от нищо!
— отговорих зачудено.

— Excellence, оставете на мене да реша. Вие сте ми препоръчани и аз искам да изпълня длъжността си.

Нямаше какво да сторя и подчиних се. Няколко минути докторът ме пипа, изследва всячески, па каза:

— Mércie, облечете се сега.

Па надраска нещо на една голяма визитна картичка, тури я в плик и като ми я подаде, каза натъртено:

— Ваше превъзходителство, по мое мнение вие можете за по-после да отложите разходката си, а сега ви съветвам да идете на — той ми назова един прочут курортен немски град — и да се явите при доктора Л., който ще ви даде по-нататъшни съвети. Предайте му това писъмце с поздравленията ми.

— Но какво показва диагнозата ви, господин докторе? — попитах аз обезпокоен.

— Вие сте здрав, господин министре, но идете там, чистият въздух, горите, планините и там ще ги намерите. Господин доктор Л., след по-обстоятелно изследване, ще ви каже. Съветвам ви, идете.

Аз оставих безшумно на края на писмения му стол наполеона и си излязох през другата врата, изпращан с учтиви поклони от добрия доктор.

[1] *Ah, Excellence!* — Ах, ваше превъзходителство! ↑

III

Когато се озовах на улицата, усетих, че главата ми пращеше. Лоши мисли ме налегнаха, черни съмнения ме загризаха. Очевидно, докторът намери у мене обезпокоителни признаци и от чувство на човеколюбие не ми обади значението им, като остави тая неприятна работа на колега си в немския град.

Аз вътрешно проклинах тоя доктор и доктора П., който ме прати при него, за да изгубя душевното си спокойствие. Даже фанях да се чувствувам, че не съм съвсем здрав, че нещо ме боли във вътрешността. Може би стомахът ми е болен, може би бъбрекът, злъчката, черният дроб — кой ги дявол знае!

Аз забравих и алпийските снежни върхове, и норвежките фиорди, дето дремят вълните на Северното море...

Аз бях болен човек! Мене ме пращаха да се лекувам!

Под влиянието на тия размишления, аз не усетих как съм минал през няколко многолюдни улици, как съм се качил на трамвая и как съм се озовал в гостилницата си „Метропол“.

Вечерях без охота и си легнах. През нощта се разбудих и фанях да мисля върху положението си. Де се готвех да вървя — де ме пращат!

Дълго мислих и ми дойде на ум, че аз бях министър и затова ме намериха болен. А може би докторът, като добър немски патриот, намери, че е по-добре да оставя българските си наполеони в немска земя, а не в друга... Тая мисъл ме поуспокои. Заедно с нея ми дойдоха на ума всичките легенди за свирепата алчност на някои европейски ескулапи, когато подушат в болника си дойна крава. Аз съжалявах, че не помолих доктор П. да не обажда на виенския си професор званието ми — може би на тоя миг щях да се радвам на цветущото си здраве, каквото имах преди един час. Не, няма ми нищо!

Но червеят на съмнението пак ме загриза. Ами ако действително имам нужда от лечение? Ако наистина тоя доктор е забелязал в организма ми присъствие или зародиш на някаква опасна болест? Кое ми дава право да мисля, че той не е добросъвестен човек? Званието ми

министър не беше една броня против болестите, беше възможно да бъда болен като министър, както беше възможно да бъда болен като прост смъртен! Не, даже за моето собствено спокойствие, аз трябваше да ида там и да се представя пред учения доктор Л. Дойде ми щастливата идея за една невинна лъжа да скрия от него своето величие, да му кажа, че съм изгубил картичката на виенския доктор. Моето инкогнито щеше да го запази от съблазън да ме намери болен, ако аз бях здрав.

Сутринта тръгнах.

IV

След десетчасово пътуване из цветущи предели, аз пристигнах по тъмно в знаменития лечебен град.

Още из пътя реших да запазя инкогнитото си не само пред доктора Л., но и пред останалото човечество, аз написах в регистра на гостилницата, дето слязох, срещу името си: „журналист“, което не е лъжа, както знаете. Закрит под това скромно, почти еснафско рухо, аз се чувствувах по-спокоен и отърван от досадителните поклони на прислугата и от възклицанието: „Екселенц!“ (тъй немците произнасят excellence)... Да е просто, не щях величие тука! То се плаща скъпо...

Доктор Л. живееше на най-видното място в главната улица. Додето отивах към него, умът ми беше цял съсредоточен върху онова, което ще ми каже докторът, и колкото приближавах къщата му, тревогата ми се увеличаваше и аз нямах охота да се любувам нито на гъстия живописен върволяк, из който отфърчаха до слуха ми думи от всички европейски езици, нито на зелените гористи бърда от двете страни на реката, край която върви главната улица.

Намерих приемната на доктора пълна с гости.

Няма нищо по-досадно за човек в моето тревожно състояние на духа, отколкото да чака цял час в такива докторски приемни, дето погледът пада само въз лица болничави, с признаци на вътрешно безпокойство или на страдание. Аз знаех, че можех да ги прередея, стига да пратя на знаменития доктор картичката: едно превъзходителство не го оставят да чака. Но решил да не показвам предателския белег, аз дочаках реда си.

Доктор Л., човек едър, сериозен, със студен поглед, ме попита троснато нещо на немски, но аз му отговорих по френски, че не разбирам тоя език.

— О, няма нищо, ние докторите сме полиглоти, господине — отговори той по френски и ме покани да седна.

Понеже в приемната чакаха още болни, а в моята проста външност не откри никакви признаци от величие, той без всяко

предисловие попита ме сухо що имам.

Аз му разправих, че съм пратен от виенския доктор да ми даде съветите си, като изказах съжалението, че съм изгубил препоръчителното писъмце.

— Не вреди, господине.

Той ми зададе бързо няколко стереотипни въпроси, каквито обикновено задават докторите на клиентите си. Моите отговори бяха отговори на един здрав човек, на когото всичките органи действуват правилно, който не усеща никакво разстройство и който сам не знае защо е дошъл при доктора.

Докторът ме изслуша, се като се взираше в лицето ми, па се усмихна и ми каза:

— Вие нямате нищо. Но ако желаете, понеже сте дошли тука, можете да се ползвате от солените извори, и това не е лошо: пиенето им е полезно и за здравите. Впрочем, както обичате...

И той стана в знак, че консултацията е свършена.

Вие си въобразявате радостта ми при тия успокоителни думи на доктора и с какво благодарение оставих на масата му десетте фиоринта, които извадих из портофелчето си.

В тоя миг из него се изсипаха на масата няколко мои визитни картички, дето на френски стоеше освен името ми и високото ми звание, и заедно с тях пликчето на виенския доктор. Докато ги бързо събирах, очевидно докторът съгледа титлата ми: аз бях издаден!

— Тия са ваши? — попита той, като се вторачи в една от тях.

Беше глупаво да отричам.

Изведнаж лицето му се измени, то доби друго, почтително изражение и той извика гръмогласно:

— Ah, excellence!

Аз проклинах в душата и пращах по всичките чортове картичките...

— Пардон! Ах, как не ме предупредихте!... Моля, съблечете се — каза той развълнуван.

Аз се покорих на съдбата си.

Но как псувах, о, как псувах в ума си тая проклета случка.

V

Аз останах почти гол.

Докторът ме помоли да легна гърбом на канапето и зе да ме тупа, пипа, натиска по разни места на снагата, оскулигира с тръба дишането на гърдите ми, обръща ме на корем, слухтя с ухо по гърба ми с един тържествен и тайнствен вид. Това трая четвърт час.

Най-после ме помоли да стана и да се облеча, като ми помогна сам, и когато пак седнахме на креслата, той ми каза с важно, почти угрижено лице:

— Excellence! Аз считам за нужно подир преглеждането ви, да ви задам още няколко въпроса... Ах, как не ме предупредихте!

В тия последни думи звучеше нещо като извинение.

Зададе ми около двайсет питанета върху образа на живота ми, занятието ми, здравственото състояние на родителите ми и дедите ми, от какво са умрели, климата на София, от какво съм боледувал други път, прекалявал ли съм в нещо, като климаше значително с глава при всеки мой отговор-изповед.

— Пиете ли?

— Какво?

— Вино.

— Пия.

— Вие разбирате въпроса ми, господин министре... искам да ви попитам... — каза той с някакво колебание, — искам да ви попитам, пиете ли повечко?

— Само на трапезата.

— Много?

— От една до три чаши.

Той поклати глава, стори ми се, недоверчиво, като че искаше да ми каже:

„Хитрувайте вие, приятелю. Аз знам, че вие пиете много повече от това, не мене ще излъжете.“

Аз неволно се фанах за носа: нима намерва червен носа ми?

Докторът стана, седна при писалищния си стол и зе да пише. Когато свърши, аз го попитах тревожен:

— Какво намерихте у мене, господин докторе?

Вместо пряк отговор, той ми каза:

— Excellence, едно мога да ви кажа: вие непременно трябва да останете тука един месец, вашето общо състояние изисква грижливо лечение; умората, от която се оплаквате, не произлиза единствено от усилените ви занятия, а от органически ненормалности, на чието развитие и нежелателни сетнини трябва да се попречи по енергически начин. Ако желаете, тия ненормалности състоят в... (той ми изреди една върволица странни латински термини, от които нищо не разбрах.) Утре благоволете да дойдете пак при мене, за да ви дам нужните наставления, като ми донесете и анализа на урината ви (и той ми даде адреса на специалиста, който прави такива анализи). Добро виждане утре, господин министре!

Аз се върнах в страшно угнетено състояние на духа в гостилницата си.

Уви, аз бях болен човек! И ако съдя по латинските думи, трябва да имам най-малко петнайсет болести, без да съм подозирал това! Утре, когато му занеса анализа на специалиста, вероятно ще се открият още по-нови и опасни болести.

Проклятие!

VI

Сутринта докторът прегледа внимателно анализата, която му подадох — тя бе написана на немски — и лицето му доби сериозен вид. Той ми написа на една дълга ивица хартия режима, който трябваше да следвам в продължение на един месец, като се явявам през ден при него:

Всяка сутрин по девет часът ще ходя на главния минерален извор, който е всред града (забравих му името), и ще изпивам по една чаша вода.

На десет часът ще ходя на един друг извор да изпивам друга чаша минерална вода.

След това ще приемам лекове от една аптека, до която ме препоръча.

На единайсет часът ще ходя да правя баня в едно къпално заведение.

След това — дълга разходка.

След обед да правя шведска гимнастика в специалното за това заведение, до управителя на което ми написа няколко думи на една картичка (ах, поразена картичка!).

Храна: само една кифла с мляко и компот; пиво, вино — запрети.

Аз заследвах строго предписанията на доктора. От гладуване, от ходене, от къпане, от шведската гимнастика, от лекове, от нравствена мъка аз силно измършавях. По поръчката на доктора явях се през ден при него, оставяйки на стола му по десет фиоринта; той променяше изворите и числото на чашите, които трябваше да изпивам, и ме съветваше да продължавам тоя изсушителен режим. Аз вече не смеех да се погледна в огледалото. Някои познати българи, с които се намерих тука и които след малко си отидоха, се удивляваха на бързото ми изпусталяване, толкоз повече, че и преди това аз не минавах за пълен човек, както видите, че не съм пълен и сега. На въпросите им от какво се лекувам, аз отчаяно дигах рамена... Когато в ресторантите

виждах щастливци да ядат всичко по волята си и да се прохладят със златното пилзенско пиво, аз изпитвах Танталови мъки... Всеки мой ден беше изпълнен с извършване предписанията на доктора: аз се лекувах от заран до вечер, от заран до вечер — пиене вода на изворите, бани, шведска гимнастика, дълго ходене, постене, въздържане, лекове — недояждане и жадуване. Освен това незнаенето немски език ме спъваше на всяка стъпка; не намерих вече и българин да разменя някоя дума, та самотията ми беше пълна. Често ми идеше да бягам, дето ми видят очите; но споменът за ужасните и тайнствени латински думи ме одържаше от това бягство и аз героически пренасях положението си на човек, който трябва да се лекува от безброй болести. Заедно с физическото отслабване и отпадане, аз и нравствено се чувствавах съкрушен в тоя немски град, който въпреки своята природна красота, богат и разкошен вид, ми стана умразен.

VII

Къде двайсетия ден един от слугите на гостилницата почука на вратата, влезе в стаята ми, поклони се почтително както никога и ми каза:

— Exellenz!

— Какъв exellenz? — извиках аз зачуден и недоволен, защото в гостилницата не бях заявил званието си, което по моя поръчка не фигурираше и на пликовете на писмата, що получавах от София.

Слугата ме погледна смутено.

— Извинете, exellenz, но понеже господинът ви нарече...

— Кой господин?

— Един господин там пита за вас...

— Кой ще е? — помислих си аз зачуден.

В това също време на вратата се почука и на отговора ми „Exellenz“ влезе бързишката един господин, който дойде и се разцелува с мене.

Само когато се назова, аз можах да се сетя, че имам гост старият мой приятел, хърватинът д-р Франц Г., който бе служил преди десетина години в България, дето се бяхме сблизили.

Още от първите му думи аз разбрах, че той е открил моето инкогнито в гостилницата. Той случайно бил узнал от един софийски вестник, че се намирам в тоя град, избродил всички гостилници да ме търси и най-после ме намерил тука.

— Ах, господин Д..., каква болест имате, за бога? — подзе той след първите дружески излияния, като гледаше моето измахнато лице.

— Каква болест? Питайте: какви болести, докторе! Аз трябва да имам най-малко петнайсет болести.

— Ужасно! Но какво именно? — питаше той твърде обезпокоен.

— Аз не мога да ви кажа, защото моят доктор ги изреди на латински, а аз не разбирам този език.

И му разказах изтезанията, на които се подлагам доброволно от двайсетина дена насам и колко ми е дотегнал животът в тоя град.

— Бедни мой приятелю, как ви жаля! Аз сякаш предчувствувах, че ще имате нужда от мене, та три дена ви дирия из тоя град.

Той ми зададе няколко лекарски въпроса, прегледа анализата, която запазих, и каза радостно:

— Слава богу, тук няма нищо обезпокоително. Но дайте да ви прегледам и аз...

Съблякох се и той ме прегледа и изследва с най-щателно внимание.

После ме изгледа в очите няколко време зачудено, фана си рунтавата къдрава брада и каза:

— Драги господин министре! Доктор Л. знае ли, че сте такъв?

— Да.

И аз му разправих мненията на доктора Л. преди и после откритието на моя сан.

Той ме изгледа вторачено:

— Да, вие сте в опасност!

— И вие намирате това! — извиках уплашен.

Той ме улови за ръката.

— Искате ли един приятелски, искрен, братски съвет от мене?

— Кажете, докторе.

— Бягайте оттука!

Аз го гледах смаян.

— Това е моят съвет. Бягайте! Вие нямате нищо, вие сте съвършено здрав човек... Ах, приятелю, вие добре сте били решили най-напред да си криете високото положение... Знайте, че тука има доктори знаменити, но има и такива, на които трябва много пари, богати жертви, които да скубят безбожно, те имат процент и от заведенията, до които препоръчват болните си, те са ян-кеседжиите на науката, както ще е и тоя доктор Л. Вероятно, като е узнал, че сте български министър, помислил е, че сте богати като индийски раджа. Идете си в Швейцария или в София, по-скоро!

— Докторе! Вие ме спасихте! — извиках аз покъртен, като стиснах от сърдечна благодарност ръцете на добрия хърватин.

— Хай да се разходим сега — каза докторът и си зе шапката.

— Докторе, после разходка, а сега искам да ям, да ям, да ям искам до пукване! Аз съм гладен, жеден човек!

Докторът се усмихна.

— Види се, немецът е искал да ви помъчи, като е по-душил, че сте русофил... Да идем на градината Belle-vue, дето чака сега жена ми. Там ще попируваме заедно и ще се почерпим с най-доброто пилзенско пиво за братството на славянството.

VIII

Същия ден още аз пратих в плик на доктора Л. едно снопче фиоринти: допълнителна награда за грижите му, положени за моето лекуване от болестите с латински имена, като му съобщавах, че по неотложни причини аз напускам града.

Понеже ми оставаха още десет дена от отпуска, аз отидох да ги прекарам в Прага, да си почина от лекуването и да се похраня човешки, за да се посъвзема малко, защото инък ме беше страх да се върна в София при домашните в такова плачевно състояние.

1901

СЛИВНИЦА

ВЪЗПОМИНАНИЯ ПО СЛУЧАЙ ЕДИН

КЪРВАВ ЮБИЛЕЙ

Завчера, на 7 ноември, бе денят на Сливница.

Петнайсетгодишният юбилей на Сливница!

Той замина, без някой да спомни за него, без шум, без ек, непразнуван, глух... Никой вестник не се сети да загатне за него ни дума. Никой от легионът ни поети не му уплете венец даже от дрезгави стихове, посипан с изкуствени чувства. Никой.

7-и ноември беше една победа братоубийствена, една слава, изтъкана от кръв и сълзи, едно събитие велико в новата ни история, като я огря и замрачи. 7-и ноември като факт зафаща достойното си място в страниците ѝ; но в настоящия ни живот споменът му би пробудил и горчиви чувства, безполезно той би гъделичкал националното самолюбие на едни, дразнил и наранявал други. България извърши дълга си тоя ден — нека го оставим в историята ѝ и в дъното на душата си, дето вечно ще грее...

Ние сме народ трезвен, скромнен, даже хладен — но вулкан, когато трябва — и шовинизмът е чужд нам.

Ние нямаме и паметник при Сливница.

По-добре.

* * *

Не да я славословя отварям дума днес за Сливница, а да изкажа някой спомени, на които времето е отнело силата и горчивината...

Толкоз повече, че тия спомени са изнесени не из дима на бойното поле, из кървавата жътва на смъртта, а далеко оттам. Защото на 7-и ноември 1885 година пишуцият беше в Пловдив, току-що овдовялата столица на бившата Източна Румелия.

* * *

Дните между 2 ноември и 7 ноември бяха дни глухи, тревожни, тежки като мория, когато ни наляга в неспокоен сън.

До 2-и ноември, денят на обявяването войната от крал Милана, никой сериозно не вярваше в нея. Никой, никой!

От битката при Велбъжд, дето падна мъртъв нашият самоуверен и рицарски цар Михаил (1330 г.), бяха изминали пет века и половина и в народната душа никакъв спомен не бе останал за тая братска сеч между сърби и българи — уви, в надвечерието на политическото им погинване! — и никой у нас не вярваше сериозно, че е възможна война между Сърбия и България, между едноплеменни и едновърни братя, пред които стоеше вековният и естествен враг — Турция, както стои и сега.

Може би и в Сърбия никой сериозно не вярваше по онова време в братоубийствената война, или поне я не желаше, освен един Милан, който я намисли.

Но на 2-и ноември пловдивчани, като се събудиха, прочетоха по улиците прокламацията на княза Александра, която обаждаше, че сръбската войска нахлува в земята ни!

Прокламацията беше написана без раздражение, без ратоборен огън и с достойнство, тя се свършваше с думи на упование на бога и на нашето право.

Аз видях княза, когато се качи на гарата, за да иде на бойното поле. Той беше бледен. Ужасното нещо, което ставаше, ужасната отговорност за изхода, която падаше въз него, обясняваха загрижеността и тревогата на тая мека и благородна душа... Тоя ден се фърляше на жребий успеха на Съединението, бъдащото на България, престола му...

Тая тревога е била много по-силна в първия миг.

Дежурващият телеграфист Л. ми разказваше, че когато посреднощ го събудили в конака, за да му връчи кобната телеграма за Милановото нахлуване в България, князът няколко време не можал да издума дума, нито смеял да разбере съдържанието на телеграмата. Той я подал немишком на телеграфиста, да му я прочете.

— Когато ми я подаваше — казваше ми чиновникът, — ръката му трепереше, като на човек в силна треска...

Него ден тръгна и всичката войска, що се намиреше в Пловдив, за сръбската граница вместо за турската, както беше първото разпореждане.

Заедно с войската очистиха Пловдив и членовете на прочутия „Конвент“! Той заседаваше в македонската кръчма „Марково коляно“, близо при нашата къща. Из тая знаменита тогава, несъществуваща сега кръчма, яkobинците, облечени във фантастични и театрални дрехи, разнасяха терора над победените съединисти, които минаха за роялистите на Французката революция — понеже се копираше Французката революция...

* * *

Настанаха дни тревожни, пълни с неизвестност.

Мина първи, втори, трети, четвърти, пети ноември — никакво известие от театра на войната.

Вероятно имаше такива до властта, но те се не обаждаха на населението. Пръскаха се само слухове, че българската войска минала в Сърбия и отивала към Ниш! Това беше на пети ноември. Но понеже нямаше официално потвърждение, безпокойството продължаваше. После се чу, че става нещо при Драгоманския проход.

Де беше този Драгомански проход? Никой не знаеше, никой не беше чул това име!

На 5-и ноември един приятел офицерин дойде у дома и пожела да намерим на руската карта на България, която обладавах, селото Сливница. Аз не бях чул такова име. Търсих го най-напред навътре в сръбската граница, после по-насам в нашата, но го не намерих. Когато попълпах с пръсти и го намерих недалеко от София, офицерът каза поверително:

— Тука сега се бият!

— Тука? — извиках аз в ужас.

— Ако сърбите ни разбият, довечера са в София — каза той мрачно...

Аз усетих, че косата ми се дигна на главата.

Никога няма да забравя този момент.

Излязох из града. Новината вече се беше пръснала.

На Сахат-тепе видях купове хора. Защо се бяха събрали там? Скоро разбрах: един глух, отдалечен тътен от време на време изпълваше въздуха. Това бяха топовните гърмежи при Сливница!

Гърмежите минаваха през Софийското поле, през Витоша, през Лозенската и Ихтиманската планина, в Марицината долина и правеха да тътнат хълмите на Пловдив!

Тия топовни гърмежи именно слушаха хората, що се трупаха на Сахат-тепе.

На 6-и ноември пак се чуваха.

На 7-и още по-силно. И тревогата растеше...

Едвам на 8-и се получи радостна телеграма от княза Александра: „С божия воля отблъснахме неприятеля!“

Той е бил повече от отблъснат — победен! — но тогава ни на бойното поле, ни в София са знаели това.

Българското сърце възликува. Висок нравствен подем замести унието и страховете на миналите дни.

После настанаха великите дни на епопеята — от сливнишката победа до пиротската изненада.

Но в Пловдив аз я не чувах, защото го скоро оставих — а я следех и виждах даже в гръма на пиротския бой.

София, 9 ноември 1901 г.

В ЗООЛОГИЧЕСКАТА ГРАДИНА ДРАСКА

От началото на този месец тя се е пак отворила за публиката. Всяка сряда и събота върволици свят се точи из Фердинандов булевард и влиза в градината. — Тая градина софийският народ нарича просто „Животните“. — Отидох при животните... — Минах край животните. — Той живее при животните... — Българинът не обича учените фрази... Не ги обичат и лъвовете, пред клетките на които се трупат най-много тълпите. Аз с особено любопитство оня ден съзерцавах най-големия, африканския лъв, който се разхожда по железния си къошк на двора. Широки и размерни крачки прави гривоносният цар на пустинята и на джунглите, горделиво дига своята огромна глава и погледът му, спокоен, безстрастен и пренебрежително надменен към прехласнатите зрители, блуждае някъде из пространството, може би вижда широките кръгозори на своето отечество и безбрежните предели на пустинята, дето е ехтял ужасният му рев. Публиката с нямо възхищение следи всички движения на лъва и се диви на острите му бели клинци, които той сегиз-тогиз показва, като се озъбва. Един дрипав македонец нарушава мълчанието, като разправя, че той би се решил да влезе при лъва, ако то пуснеха да влезе при него; но стражарят го полека отдръпва назад, за да отвори място на един големец, и безстрашният човек отива при фазаните, от които още по-малко се бои.

Прекрасна е колекцията на пилците в Зоологическата градина. Тук са събрани най-разнообразните видове от пернатата фауна; тя по богатство надминава всичко останало там. Аз минах край пеликаните, край лебедите, край витошките орли, накацали на сухите клонове и пънове, които само желязна решетка дели от небесните висини — как те трябва да жалят за своята Витоша! Отделът на елените е също интересен. Тия роговити животни кротко и благодушно гледат с големите си хубави очи, незнаещи в неведението си каква смешна слава им са дали техните събрата отвън градината... възпети тъй

весело от Беранже... На един едър елен сега растат нови рога, той е много зъл и налита. По едно време той се спусна яростно към дървените пречки на оградата си, за да омуши стоящите извън нея зрители. Един от тях, уплашен, отскокна на няколко разкрача, сподирен от веселия смях на присъстващите.

— Позна ме, че съм авджия — каза той сконфузен.

Изгледах го и видях, че е одевешния македонец.

* * *

Двете мечки, облечени в рунтави, топли и меки кожуси, също привличат публиката. Едната — голям, тъмновлас и с умен поглед медвед — напомня славния Гетев *Браун*. Той се е качил на каменния зид, на който са забити железните пречки, и ходи назад-напред, като при всяко повръщане се извива и повдига на задните лапи поради теснотията на зида. Това снователно движение той продължава цели часове. Какво ще да мисли той? Може би съчинява, може би да е поет, който търси ритмите си... Другарката му не ходи: тя е клекнала до зида, кръстосала е предните си лапи на него и е сложила замислено муцуната си на тях. Колко добросъвестност, честност и безобидност има в спокойния ѝ поглед! Нейната флегма е величествена. Някои немирници ѝ шъкат, махат ѝ, дразнят я: тя нито мига. Унесла се е в своето благодушно мечтание и нищо не е способно да наруши това ѝ щастливо душевно настроение. Нямаше да я удиви даже, ако ѝ кажеха, че са я направили министър на финансите...

Третя една мечка, къса, с червена козина, зад оградата, в отделен кафез на колелета, е обаче много безпокойна и сърдито се лута из тесния си затвор. Тя вече сигурно се занимава с политика... Македонецът-авджия (той се яви и тук) обаждаше на зрителите с наставнически тон, че тая мечка е от Сибир, сибирска мечка, и че тя живее само във водата.

И ученият зоолог-авджия тръгна нататък. Аз го последвах с поглед, след като случайно прочетох на табличката, окачена отвън на кафеза, латинските думи:

„Ursus, Bulgaria.“

Значи, съотечественица била!

Ах, тоя македонец!

Колко е желателно да имаше тука на табличките под латинските надписи и български. Цената на тая прекрасно уредена Зоологическа градина щеше още повече да порасне, като при занимателността ѝ се притури и поучителност.

* * *

Минахме край лисиците, край попадийките (или поровете, не зная добре), спряхме се при вълците, които ужасно виеха. И тук наваляк. Четири вълка с дълги муцуни, настръхнали и с пламък див в безсмисленожестокия поглед, се рънчеха един другиму и носовете им се свиваха на големи бръчки, знак на гняв, като откриваха горните челюсти, набучкани с остри зъби. Лютите виения и раздирателни вопли, придружавани със смрадния дъх на гнил леш и на свинска кочина, ужасяваха и отвращаваха. Но ето чиновникът в градината се зададе с железен прът, с който им тикна през железните пречки късове от овчи търбух и кървави кокали. Вълците се фърлиха на тях. Виения и беснувания престанаха. Чуваше се само шум от грубо късане мяса и лакомо мляскане. Сибирският приятел пак се обади и продължи своите лекции по зоологията, пак с тона на човек, който ви открива една великаистина:

— Ето, видосте ли, господине, свите тия животѐня су тако: бият и псуят, докогао су гладни, демек... А даеш ли им парче месо, они се чинеет кротки. Тако им е нимъка нараво, що го кажуе.

Тия разсъждения на авджията, които неволно пренесоха мисълта на някои съвременни явления в областта на политическия ни живот, бидоха прекъснати от внезапното сдавчоване на вълците, които се скараха грабителски за пайовете си.

И това пак ми науми нещо...

* * *

Отивам пак в предния двор. Близо към вратнята са папагалите и една маймуна. Последната е събрала най-много зрителни, пред които,

при ред човешки сръчности и подражателни движения върху пръта си, излага на удивлението им оная гола част от тялото си, по която Хайне беше съгледал шаровете на Барбаросовото знаме... Тя извикваше неучтиви подигравки и непочтителни кикотения между зрителите, които не подозираха колко е недостойно това отношение към един праотец...

Аз излязох да се разходя по полето.

1899

TOTKA

I

Влакът напусна станцията Вакарел и продължи пътя си, като трепереше и гърмеше към София.

— Тотке, кой беше тоя младеж, дето слезе във Вакарел?

— Господин Чиханов.

— Че отде се знаеш?

— От Конарци, мамо.

— Па толкова приказвахте и се смяхте!

— Ох, остави, мамо, ти пак...

— И трябваше ли да приказваш толкова! Който ви видеше, ще помислеше, че сте сгодени или женени. Ти тая свобода да я пооставиш в София. Там теглят и ценят хората, там не е Конарци...

— Ох, мамо!...

Разговорът се прекъсна, защото влакът минаваше високия мост при Побит камък, и Тотка припна при прозореца да наднича над ямата, като видя, че това правят всичките пътници. Само майка ѝ не стана и остана на мястото си угрижена. Тя беше жена на средна възраст, забрадена с кърпа и облечена провинциално и сиромашки. По сухото ѝ, бледно, с изострени ъгли лице човек би я зел за по-стара, отколкото беше в същност.

Когато минаха моста, Тотка дълго стоя на прозореца; вятърът развяваше русите златисти косми по челото ѝ и по врата ѝ и двете жълти пера на капелата ѝ.

Майката чакаше нетърпеливо връщането на Тотка. Тя имаше още да ѝ приказва, на гърдите ѝ беше тежко. Тя извика:

— Тотке!

Тотка се извърна бързо, не отговори и пак фана да гледа към полето, към ожънатите ниви и изруселите от жегата ливадяци между тях.

— Баба Ганчовица ще я стегне хубаво, ще ѝ държи юздата отблизо — продума си майката, като не свалеше очи от стройния стан на дъщеря си, небрежно облегната на прозореца на вагона.

II

Тотка Танчова беше сега двајсет и две годишна девойка, русокоса, с бяло, кръгло лице, свежи, чувствени устни, кротки, хубави сини очи, над които се изящно извиваха склучени тънки вежди. Тя носеше модна тъмносиня рокля, ужлътна пелеринка въз напета снага и рамена и капела с широки поли и с кафява атлазена лента, отдето стърчаха двете вечно подвижни пера.

Щерка на едно семейство, добро на времето си, но разорено през Руско-турската война, току през която се беше родила, Тотка най-напред беше се учила в родния си градец Мезарево, а после свършила до пети клас в Пловдивската девическа гимназия със скромните средства, които можеше да отдели от залька си застарелият ѝ и сиромах баща. Първо и най-голямо чедо тяхно, родителите ѝ смятаха да я поизучат, за да се задоми по-добре, или пък да може да стане учителка и тям да помага. Но по немотията на баща си, който имаше пет по-малки деца още, тя се принуди да напусне гимназията и стана народна учителка в село Конарци. Останала независима, Тотка фана да се ползува от независимостта си. Лекомислена по природа, наклонна към весел и свободен живот, излязла от училището с повърхностно образование в главата и с кухи нежни писъмца в дъното на ковчега си, получавани от момчетия в отговор на пращаните — мили тайни от гимназиалния живот, тя още в първите месеци смути селяните с леките си обноски и открито приятелствуване с един малък чиновник, едничкия там, с когото намериха възможност да украсят еднообразието на съществуването си в глухото село. По-после нейната близост с един офицер — временно дошъл тук по служебни занятия — ги смути още повече. Голяма съблазън беше за селяните, когато на един монастирски сбор я видяха заедно с офицерина, яхнали на коне, и че той ѝ помага да слезе, като я пое в обятията си. Поп Димо се развика с негодувание, на което двамата кавалеристи отговориха с разхождане под ръка из орешака, пеейки весели песни... Общината се оплака на инспектора; инспекторът, човек със свободололюбиви начала, намери, че учителката е

постъпила като свободен човек, направи ѝ бележка, но не даде ход на оплакването. Тогава отиде работата до Министерството на просвещението; Министерството погледна по-консервативно на въпроса. Тотка биде уволнена и лишена завинаги от правото да учителствува. Тя се върна в родния си градец с коса, направена на кок, и със синя копринена моряшка блуза, купена пътъом през Пловдив. Нейното появяване в родния ѝ градец причини скръб на родителите ѝ, очудване на жителите, позачули вече нейните истории в Конарци, и удоволствие на младежите. Те се повлякоха подире ѝ. Тотка кокетничеше в моряшката си блуза, още по-напета и привлекателна станала в пълно съзнание на силата си и хубостта си. Тя тържествуваше. Три месеца стигаха, за да направи баща си и майка си да не смеят да гледат хората поради клюките, от които бръмчеше градецът. Бащата беше в отчаяние, майката праждосваше школата и учението им. Тотка видя, че животът ѝ тук ставаше невъзможен. Тогава реши да постъпи в акушерското училище в София със спестените пари от платката си, за да си оздрави поприще. Танчо и Танчовица най-напред се зачудиха, като чуха намерението на Тотка да става „баба“, после склониха, нямаше поне да я хранят и да се червят тука. — И ето, майка ѝ тръгна с нея за Пловдив с кола, а оттам по железницата за София, сама да потропа на влиятелни порти и при познати лица за приемането дъщеря им в акушерското училище.

III

Половин година мина.

Тя следваше акушерския курс. Тя се бе записала „Годорица Атанасова“ в училищната книга. Животът ѝ в къщата и под надзора на баба Ганчовица, мезаревчанка и далечна роднина, която ѝ бе дала стая под наем по молба на майка ѝ, беше тих и редовен. Добрата баба Ганчовица, според както се беше обещала, нагледваше и пазеше Тотка като свое дете. Та нямаше причини да се сърди или да я мъмри: Тотка се държеше добре и освен няколко познайници-съученички нямаше други свръзки. Само една гостенка Тоткина, Кула Дидова, я правеше недоволна. Кула Дидова беше също от Мезарево, напусната от мъжа си, живееше с отдаване стаи под наем, жена халосана в ума и с лоша слава. Но баба Ганчовица не знаеше, че и Тотка походва у Кула. Понеже ѝ искаше отчет при няколкократните ѝ закъснявания за вечеря, Тотка до едно време дава разни причини, па най-последно се възбунтува против игото си. Тя обяви, че жельдъкът ѝ се поврежда от гозбите на бабината Ганчовичина трапеза и че ще се храни на ближния ресторан, заедно с три другарки от акушерското училище.

Подир това решение, веднага приведено в изпълнение, Ганчовица тежко въздъхна, поклати кахърно глава и окая майка ѝ.

— Клетата булка, как да ѝ обадя това, не ми дава сърце...

Оттук нататък Тотка завоева всичката си свобода, връщаше се по който час щеше, случваше се по няколко дни на ред да си не продумват душа с домакинята, която само пъшкеше и се косеше безпомощно.

Но на майка ѝ не щеше да пише.

Кула съвсем престана да дохожда.

IV

Луната осветляваше през листнатата мрежа на акациите част от алеите на Градската градина, които на всяка минута ставаха по-пусти. На едно столче, под тъмния заслон на бряста, седяха още двама души и приказваха: момък и девойка.

Момъкът пушеше цигара. При всяко дръпване крайт на цигарата светваше по-силно и осветляваше тънички мустаци над румени уста; няколко игриви зари от луната сегиз-тогиз се промъкваха между полюляваните от зефира листа и осветляваха мигновено кръглото лице на Тотка.

Градината пустееше и ставаше по-безлюдна.

— Тодорице, защо се съмняваш в моето честно слово? — подзе момъкът, прекъснат от минаването близо на един закъснял човек, разговора.

— Аз ли? Защото на мъжете е свойствено да лъжат — отговори Тотка, като шареше с края на омбрелата си пясъка.

— Всичките?

— Да.

— Ти си много млада, за да дойдеш до такова заключение за хората.

— Да, но...

Тя замлъкна.

— Ти знаеш, че те обичам?

— Знам.

— И ти ме обичаш, в това не се съмнявам.

— Не се съмнявай.

— Тогава защо съмнение? Аз ти казвам онова, което мисля и което вярвам. Ти идущата година свършваш акушерство, а аз свършвам педагогическия факултет. После сме щастливи... тоест, и сега сме щастливи, но тогава ще бъдем законно и напълно щастливи. Ние сме роби на глупавите обществени условия...

— Аз ще оставя баба Ганчовица, не мога да ѝ пренасям тиранията — каза Тотка.

— Остави я.

— Трябва да потърся стая.

— Ела у Кулини, има сега свободна.

— Има?

— До моята стая...

Тотка гледаше месечината.

— Ох, колко хубаво! — въздъхна тя. Гласът ѝ трепереше, а умът ѝ се понесе в бъдащето...

Един нисък човек с дебела тояга и с умерени стъпки мина из ближната алея и се изгуби нататък.

Момъкът извади часовника, турна цигарата над него, смукна и освети циферблата.

— Десет и половина часът — каза той.

— Малко ме е грижа — изшушна Тотка.

— Щастливите не питат за времето — засмя се той, като я обгърна около врата и я цалуна.

— Тук е много тъмно, да станем — каза тя и се изправи.

И той стана.

— Нощта е толкова очарователна, щото не ми се иска да се прибера, нито да се разделим.

— И аз също.

— Да походим.

Фанати ръка под ръка, те направиха няколко обиколки из алеите. Луната се тулеше често зад облаците, тишината в градината не се нарушаваше вече от никой минувач.

Поседнаха пак на едно столче, отдето през дърветата се гледаше бюфета. Тогава видяха, че фенерите пред него бяха изгасени и вратата му затворени.

— Да излезем по-скоро, че може да заключат градината! — каза Козачев.

Станаха и тръгнаха към най-близката порта. Но я намериха заключена вече. Отидоха при друга — и тя също. Тогава се смутиха. Те не бяха усетили как се е минало времето и сега оставаха пленници в градината! Лутнаха се към другите врати, дано някоя бъде отворена, и ги намериха затворени. Те бяха запъхтени, потни от тичане из разните

загълхнали алеи. Фенерите осветляваха отвън улицата, глуха, както и градината. Спряха се разтревожени, уплашени. Те трепереха при мисълта, че може да се принудят да пренощуват на някое столче като нощни нехранимайковци. Хладничко ставаше и Тотка потръпваше под леките си дрехи. Месецът съвсем залезе зад облаци и алеите потъмняха и се сляха с черните силуети на дърветата.

— Не можем по никой начин тук да останем — каза Козачев; — полицията прави ноще преглед из такива места поради крадците. Трябва да повикаме стражар, като замине по улицата.

— Как ще му обясним? — попита Тотка.

— Закъснели сме и нищо...

— А ако ни попитат кои сме?

— Мъж и жена.

— А ако се усъмнят и ни заведат в участъка, па изпитат утре? — попита Тотка развълнувана.

— Чорт го зел, това е възможно — изгълча Козачев със зъбите си.

— Тогава аз съм опозорена и мене ще ме изпъдят от училището.

— Не се безпокой, защо ще се усъмнят? Какво лошо сме сторили? При това акушерките не са длъжни да бъдат светици, а да си извършват добре работата, която няма нищо с бщо с буржоазната нравственост.

Но Козачев сам разбра, че тоя софизъм не можеше да успокои девойката, и си блъскаше ума да намери изход из това мъчно и в същото време глупаво положение. Те се бяха спрели пред вратата срещу улица Леге. Уличният фенер фърляше тиха светлина към тях.

— Но ние не можем тук да спим! — каза той.

Един конен стражар се зададе на улицата. Той го извика решително. Стражарът спря.

— Моля, кажете комуто трябва, да отворят градината, че сме къснели с жена си, без да знаем, че портите тъй рано се затварят.

Стражарът се вгледа в тях, повърна коня назад и бързо отиде към участъка. Туптенето скоро загълхна в тъмнината.

Тотка плачеше.

— Аз съм изпъдена!

— Ужасно! — мислеше Козачев. — Сега — участък, разпитванета, поразии... Мигар да се префърлим през куклите? — Той

се качи на зида, на който стоеше желязната ограда на градината, и се убеди, че тоя план е неосъществим и безумен. Внезапно из една алея към тях се зададе нисък човек с тояга и приближи.

— Кой е тук? — попита Козачев.

— Пазачът — отговори човекът.

— Ах! Пазачът! — извикаха радостно Козачев и Тотка. Помолиха го да отключи.

— Тая врата е само притворена — каза пазачът, — нея не заключваме още...

В един миг студентът и Тотка бяха на плочника. Те си отдъхнаха с облекчение.

— Да вървим сега! — каза той и фана я под мйшница и я поведе. Когато закривиха и зеха пътя към девическата гимназия, зададе се насреща конният стражар и един пеши. Двамата млади си заминаха спокойни, изгледани внимателно от пазачите на тишината.

— За нас са — пошушна Козачев.

— Как глупаво щяхме да се опозорим! — пошушна Тотка. И двамата забързаха да се отдалечат по-скоро. Сега те бяха щастливи и се притискаха нежно; Козачев сецаше на ръката си бързото туптене на Тоткиното сърце и топлината на тялото й.

На бабината Ганчовичина вратня удариха много пъти, но никой не им отвори. Подир тия безответни тропания те изгубиха надежда.

— Нарочно не отваря — пошушна Тотка; — сърдита е, тя ме предупреди, че няма да отваря след полунощ.

— Сега? — попита в недоумение Козачев. — Да идем у нас, при Кула да спиш?

Но Тотка не даде да се издума.

— Боже мой! Недей!

Потропаха пак, за сетен път.

— Тогава да идем в хотела?

— В хотела? — извика с ужас Тотка.

— Именно там е в безопасност твоята репутация. Тебе те не познават, ще минем за женени.

Тоткиното сърце туптеше. Той стискаше ръката на девойката. Стояха няколко секунди мълчаливи.

— Добре — пошушна тя.

Козачев я поведе пак и се изгубиха нататък.

V

Бедничко, но спретнато накичената стаичка на Тотка, една до друга с Козачевата, гледаха на изток през нечистия двор. Утром тя пропускаше през прозореца си един златен сноп слънчеви лъчи, които падаха на девическото ѝ легло и на масата с учебниците ѝ.

Тотка беше минала тука още на сутринта от приключението, което разказахме.

Тя бе побързала в писмо да опише на майка си тиранския характер и грубостта на баба Ганчовица, от което се принудила да ѝ напусне къщата, и споделяше радостта си, че има годеник, един студент, момък образован и благороден.

Тя не знаеше как инък да нарече Козачева, с когото, въпреки стената, която ги делеше — за хората, живееха като женени. Подир вечеря те прекарваха свободните си часове, под заслона на нощта, в дълги уединени разходки из алеите на княз Борисова градина, дяляха своите чувства и надежди под тихия шум на листата, упиваха се от думите си и въображението им рисуваше в най-обайни образи радостите на бъдащето. Често говореха за отвлечени въпроси — в нея област Тотка се чувствуваше слаба — или Козачев декламираше, пееше с лице въодушевено, с душа, препълнена от младежко вълнение, и с дълги коси, развявани по челото му.

Един облак обаче дойде да помрачи идилията му. У Кула се настани нов наемач, Транков, приличен и жив момък, с руса брада и заострени мустаци над малки женствени уста, чиновник от Министерството на финансите. Скоро Козачев забеляза, че Транковите подмилквания не бяха неприятни на Тотка, която кокетничеше с него открито. На бележките му Тотка се изсмя и го нарече ревнив... Козачев я укори в непостоянство и в забравяне честното слово. Тя видя, че страда, и му се обеща да измени обноските си и да не насърчава надеждите на Транкова. Подир това настана мир.

Настана мир, но облачето остана в ясното небе на неговото щастие. Ревността като едно червейче, измътено в дълбините на

душата му, глождеше радостта му, смущаваше мирът му, тровеше бляновете му. Козачев стана по-дозрителен. Образът на Транкова му се изпречваше и го плашеше; само когато се намираше при Тотка, той се чувствуваше сигурен и щастлив. Той беше постоянно с нея, дружеше я до училището ѝ, причакваше я на излизане.

Тотка продължаваше да бъде се мила с него. Транков странеше вече, очевидно Тоткината внезапна хладина го отдалечи.

— Ах! Отде е тоя брилянтен пръстен? — попита очуден, като видя на пръста ѝ един елмаз.

Тя се изсмя. И сочните ѝ чувствени устни се усмихнаха дяволито.

— Усети!

— Кой ти го даде? — питаше Козачев запъхтян и я гледаше в сините очи. — Тоя? Транков?

Тя го изгледа пленително:

— Гламчо, не видиш ли, че тоя е лъжлив камък? Купих го вчера за един лев на разпродажбата.

Козачевите очи светнаха.

— Защо ме уплаши тогава?

Тя се смееше.

— Плаши се, щом ме не вярваш.

— Тодорице, обичаш ли ме?

— А ти обичаш ли ме?

Козачев с безпокойство беше забелязал тая малка промяна, единствената в отношенията им подир Транковото появяване в кръгзора на живота им. На любимия на любовниците въпрос: „Обичаш ли ме“? тя избягваше утвърдителния отговор, който Козачев получаваше преди, и даваше уклончив...

Един ден тя му обяви, че няколко другарки ще идат сутринта на сбора на един манастир в софийските околности и че може да пренощуват там.

Той я чака нетърпеливо да се върне вечерта. Тя не дойде. Той мина безсънна нощ. Неговото въображение работеше болезнено. Само къде сутринта той позаспа и веднага се разбуди стреснато: той беше видял в бляновете си Тотка и Транкова, че пътуват в кола заедно?... Цял ден той чака и очаква връщането ѝ и при всеки гърмеж на файтон сърцето му блъскаше лудо и се свиваше от болеж и вълнение. Мръкна.

Той излезе да се разходи и закрачи из улицата. Нов файтон се зададе. Тотка беше, но с Транкова! И файтонът идеше от противоположната страна...

Той се затресе цял, стори му се, че светът се сгромоляса пред него, ушите му писнаха...

Файтонът спря, но не тъкмо пред Кулини...

Подир една бурна сцена обезумелият от скръб и ярост Козачев се изнесе същата нощ от Кулината къща, дето всеки миг вече, заедно със спомените, му донасяше ужасни страдания.

Сутринта Транков мина в стаята му. Заедно с нея той завзе и положението на Козачева...

Транков беше направил запознанство пръв път с Тотка в ресторана, дето тя ходеше да се храни няколко време с другарки, когато живееше у баба Ганчовица.

Красив, лек, суетен, с малко заучена светскост, той бе лесно спечелил Тоткината симпатия. Дваж беше придружил Тотка вечер у дома ѝ. Подир това, като мина Тотка у Кулини, вече го не срещаше. Случаят помогна — а Кула помогна на случая — да се поднови в сериозна форма едно приятелство, тъй честито започнато.

Транков при обещанието, че ще я земе, подкрепено красноречиво от дара на елмазения пръстен, привлече и умееше да задържи пеперудиното сърце на Тотка с лъскавината на своята външност и обноски, лустро върху една дребна и просташка душа, заменяща у него идеализма, доверчивото сърце и богатите чувства на бедния и немотен отритнат студент.

VI

„Мила мале!

Да ти се пофаля: аз съм вече акушерка, получих диплом. Аз си обезпечих независим живот, моето главно желание. Много ми се би искало да упражнявам занаятието си в моя роден градец, да бъда при вас, че ми измиляхте. Вярвам, че и ти би се радвала също. За жалост бедността, която царува в Мезарево, и закоренялата привичка на нашите хора да си служат с едновременските «баби» не ми позволяват да се реша на това. Аз реших да практикувам акушерството в София, дето плащат добре и има напредък. По-натътък ще ти пиша да дойдеш да ме видиш.

Имам и друго радостно известие да ти съобщя и вярвам да се зарадваш: аз имам годеник, господина Транкова. Млад и добър момък, чиновник в Министерството на финансите, с твърде добра заплата. Ами другият? — ще попиташ. Отказах му, мале, защото беше сиромас. И с груб нрав излезе и щях да бъда нещастна с него. Аз не мога да търпя деспотизъм. Транков ме много обича, живее също у кака Кула. И тя е много радостна за сполуката ми и те поздравлява. Поздрав и от Транкова. Той ми подари скъпоценен пръстен.

Поздравлявам сърдечно татка и всичките домашни и ти цалувам десницата.

Твоя дъщеря *Тотка*“

VII

Баба Велика седеше в стаята си до прозореца с цветята и четеше. Навън слънцето грееше високо през листата на акациите в двора.

Баба Велика остави книгата и погледна към вратата, защото отвън чу непознати стъпки. Веднага вратата се отвори. Влезе Танчовица заморена.

— Добър ден, како Велико! — извика тя със засмяно лице.

— А! Гинке!

И баба Велика скокна пъргаво и посрещна гостенката.

Гинка заприказва живо и весело, зачурулика. Носи много здраве от Мезарево, от Танча, от децата, от всички роднини. Дошла преди три дни да повиди Тотка, да ѝ се порадва, и утре си отива.

— Тотка свърши акушерско училище? — попита баба Велика.

— Как? Свърши още лани, како Велико, и си има занаят. Благодарим на вас, че залегнахте да я приемат... Та ти не знаеш? Ах, тая Тотка... Казвам ѝ: мари Тотке, защо не ходиш у кака Велика? — Срамува се! Дива. Ами ние сме си роднина.

— Ние я обичаме. Зле прави, че не дохожда.

— Ама думам ѝ, како Велико!

— Чух, че оставила баба Ганчовица!

— Оставила я бе, како Велико, защото Ганчовица е грубичка, както си я знаеш. А младите не търпят, не са като нас... Аз съм ѝ сърдита и нито отидох да я видя. Плаках, когато Тотка ми писа за обноските ѝ.

— И у Кула живее?

— У Кула, како Велико. Кула я наглежда и я пази като очите си, като майка... Тя много фали годеника.

— Чух, че се е сгодила... Как го викаха? Троянов?

— Транков, ще кажеш? А, не Транков, како Велико. Тя чула за Транкова лоши работи, бил развратен... Казала му: „Господине, не си за мене и аз не съм за тебе! Прощавай!“ И му дала пътя... Той пръскал, че я оставил и други врели-некипели... Но Тотка ми разказа същата

истина и Кула я потвърди, че е така... Аз, когато ми още писа, та ми се пофали, казах си: „Опитвай си ума, Тотке, отваряй си очите, да не излезе като оня, студентина.“ И Танчо думаше: „Джанъм, тя за наука ли е отишла там или да дири годеници?“ Аз му казах: „Танчо, остави я, независима е. Нека си избере човек, що ѝ е късмет... Мене ме дадох на тебе, без да те харесвам, право да ти кажа... Аз не ща да се месим на Тотка. Тя е умна, образована и по-добре отбира от нас, ръждясалите. Остави на младите свобода.“ Тъй ли е, како Велико? Тоя сега е сериозен човек.

— Кой е той, годеникът?

— Димитров, македонец. Но богат, казва Кула... Челяк не млад, тъй четирийсетгодишен... Но сериозен, сериозен!... Гледа де стъпа Тотка... Живей у Кулини... Обича я, како Велико, обича я страшно... Пара не дава да похарчи, всичко той... Тотка си изхарчи, каквото имаше. Сега, е нова акушерка, не я познават дотам още... разбираш? Но завистлив! Ако нявга повикат Тотка ноще при родилка, той прати Кула да я следи! Тъй, сполучила е.

— И той живее у Кулини? — попита зачудено баба Велика.

— Тъй, там запознал Тотка и се харесали.

Баба Велика се замисли.

— То добро, само гледайте да стане сватба... по-скоро.

— Сватба — за това дойдох, како Велико, да го подканя да се венчают, защото тъй не може... вика се, живеят тъй... Хората ги знаят сгодени, но те... извинявай, тъй... Това не прилича, нали, како Велико? Стига вече единайсет месеци годеници... И Тотка наляга за венчило... „— Аз, каже Димитров, не бързам, искам да се убедя в поведението ѝ...“ Какво ѝ има на поведението? Най-последна натисках го всякак, заплаших го: — Нямам дъщеря, рекох, за подигравка... Дъщеря ми е бисер!... — И той склони.

— Слава богу — каза баба Велика и си отдъхна.

— Но не, каже, сега — по Петровден...

— Добре, нека бъде по Петровден... Много се мина, малко остана. Тогава ще дойда пак, да направим сватбата. Да мине и тоя кахър...

— Стига да е честито, Гинке...

— Ще е честито, ще е честито! Наздраве, за много години и добро видение, како Велико! — и Гинка зема с лъжичка сладко, което

донесе на блюдо слугинята.

VIII

Дойде Петровден. Баба Велика се надява няколко дни да ѝ дойде Гинка на гости и да доведе Тотка с мъжа ѝ, както се обеща, да им се порадва.

Гинка не дойде.

После баба Велика се научи, че Гинка съвсем не е дохождала в София по Петровден.

Гинка не дойде и по-после.

Може би сватбата пак беше отложена от годеника.

Може би Тотка беше фанала нов...

София, 1900

ЕПОХА — КЪРМАЧКА НА ВЕЛИКИ ХОРА ПОРТРЕТ

Когато Курудимов дочете романа си, той бе достигнал в силно възбуждение. Кръвта му се бе вдигнала в главата и лицето му пламтеше; очите му светеха с безпокоен, трескав огън, свилени кичури от русата му коса падаха по бялото чело, набърчено сега, сякаш от кипежа на творческа мисъл.

— Добро — каза другарят му, юноша също, с тихо и флегматическо лице.

— И това не е измислица, батенка мой, нито е подражание, това е из действителния живот, плод на мое лично наблюдение. Аз познавам героите. А? Прекрасно! И първи труд още... И названието отговаря: „Скала, или нещастни жертви на любовта“, а? — И Курудимов гледаше с вдъхновен вид другаря си.

— Да, добро — повтори сухо Спасов, като зе дебелината тетрада. — Как? Ами ти си изменил името си.

— Малко, да, Гороломов. Курудимов много пъдарско, а името значи... Волтер се е викал най-напред Аруе, разбираш? Аз Гороломов ще се подписвам вече.

Спасов се ухили.

— Защо се не опиташ и ти, Спасов?

— В какво?

— Като мене: стани писател!

Спасов се изсмя.

— Писател? То не е за моите уста лъжица.

— Напразно се унижаваш, изпитай таланта си и ти. Какво поприще мислиш да зафанеш?

— Аз съм ти казал: учителско.

Гороломов (ние така вече ще го наричаме) погледна със съжаление другаря си.

— Учител? Да затъпееш над глупави уроци, да станеш една машина, която двайсет години да дърдори едно и същото, за да дочака

пенсия!... Да мухлясаш и подивееш, както нашия учител по математиката! Отде такава охота?

— Слушай, Панайоте, аз гледам по-сериозно на учителското звание. Истина, за славолюбив човек то не представя широк простор... но аз не се лакомя за слава... Според мене, задачата...

Гороломов го пресече:

— Зная, зная, какво ще ми кажеш! Но аз те уверявам, байно, че с такива смирени размишления няма да идеш далеко... Който се срамува да иска да стане голям, той желае да остане нула. България и без тебе има хиляди даскали, но тя няма велики писатели. А малко ли даровити натури трънясват в тълпата или се гушат из дупките? Представи си, и аз каква глупост щях да направя. Постъпих най-напред в земеделческото училище! Отивам да държа ралото, когато моето призвание било съвсем друго — перото! Позор, нали?

— Защо? Ралото и то е честно. С ралото знаеш навярно, че ще бъдеш полезен.

— Черният труд, батенка, е за простия народ, както и даскаллъка — за ординарните хорица. Аз имам по-благородна задача, разбираш? Изпитай се, казвам ти, земи пример от мене.

— Аз нямам охота да съм голям човек, предпочитам да съм един добър учител, друго не желая — отговори Спасов.

— Сиромашки идеал, съжалявам те за унижението ти. Ти земи пример от мене: вярвал ли си някога, че тая глава била способна да роди подобно нещо? — каза Гороломов, като махаше гордо ръкописа си.

— Кога ще пратиш романа си? — попита Спасов, за да се уклони от отговора.

— Тозчас!

И Гороломов зафана разпалено да завива в пакет ръкописа си. После го надписа до редакцията на едно периодическо списание.

Тия два младежа бяха седмокласни гимназисти, приятели. Те свършваха тази година. Но както личи от горния разговор, по душевни свойства и характер те бяха две противоположности. Гороломов, природа буйна, смела и самоуверена, с въображение горещо, с ум жив и блестящ, ако и не дълбок, рязко се отличаваше от другаря си, тих, скромнен и с ранна сериозност, изобразена на лицето му. От най-напред Гороломов влезна в земеделческото училище в Садово според

желанието на баща си. Скоро обаче неговият безпокоен дух намери много суха домакинската наука, той се разкая, разбунтува учениците, би един учител и остави Садовското училище, та мина в гимназията. Но и там не мирува. Той добиваше лоши бележки, затова намери системата на преподаването отвратителна, редът — тиранически, учителите — идиоти и фана да им подфърля тайно сатири. Произведенията му се харесаха на другарите му и той скоро мина между тях за литератор. Тоя успех пося в душата му първото ламтене за писателска слава. Тя му се виждаше сега най-достъпна. Тоя роман щеше да му я даде. И той се потруди с време да направи по-звучно и многозначително името си... Страстното четене биографиите на великите писатели и едностранното им разбиране разбуди в душата му непобедимо желание да стане такъв. То произведе в него малко нещо влиянието, което рицарските романи имаха върху Дон Кихота. В ума на Гороломова се въртяха сè громки имена на велики литератори и той привикна да се мисли един от тях. Техните слабости, недостатки и даже пороци той земаше за главен елемент на гения им и мислеше, че го има, щом подражава отрицателните им страни. Понеже повечето писатели не са били прилежни ученици, той пренебрегваше уроците си. Какво беше писал Мюсе той не знаеше, но помнеше, че Мюсе имал небрежен стих и бил пияница, а Шекспир — циник; той знаеше, че Байрон е живял лудешки, че Дюма не е заличавал нищо, че Молиер е обирал чужди автори, а Русо — чужди джебове — в детинството си, че Марло бил развратник и Волтер спекулатор и пр. С такъв отличен багаж в главата и само с едно раздражено тщеславие вместо талант, Гороломов се впускаше в писателското поприще.

Грандоманията на Гороломова не случайно фърли избора си на последното: всяко друго искаше сериозни знания, упорен труд, несъкрушима воля и заслуги, за да достави слава. Писателството я даваше без всичко това! *Poeta nascitur.*

Ако да беше по-прозорлив, той би видял политиката.

Романът му съдържаше историята на една излъстена и отритната от любовника си девойка, която в отчаянието си фърля се от една скала и се утрепва в същия час, когато разкаяният ѝ любовник тича великодушно да я спаси и да ѝ даде ръката си. Но той пристига късно. Тогава и той героически се фърля от скалата и умира при обожаваната си.

Гороломов, по подражание Байрону, изобразяваше в героя себе си; героинята беше едно момиче, което той при едно тайно свиждане беше коварно упоил с хлороформ с престъпна цел. За щастие само първата половина от този роман имаше истинска основа: трагическата развязка беше чист плод на фантазия; защото Марийка Неделкова не се беше още самоубила, а Гороломов съвсем не мислеше да прави подобно нещо, а, напротив, беше турил намерение да стане прочут човек.

Романът беше фалшиво скроен и нелепо написан. Много нощи Гороломов не спа. Отговорът на редакцията къснееше. Той се безпокоеше мъчително. Ту се яреше на себе си, че се е унижил да проси благоволение на някакви си завистливи идиоти (тъй наричаше той редакцията), ту му се присънваше, че вижда романа си напечатан в списанието на първо място, с гръмотевичното му име и с един ласкав отзив от редакцията. Тогава сърцето му тупаше от гордост. Той виждаше, че славата разтваря и двете крила на вратнята си и името Гороломов — окръжено от лучезарен венец... Минаха в такова трескаво ожидание три недели. Най-после Спасов донесе новата книжка от списанието.

— Има ли? — извика или по-добре изрева Горололюв.

— Да, има нещо.

Гороломов с разтреперана ръка и запъхтян прерови книжката, но нищо не намери. На последната червена корица само той прочете настръхнал следните думи от редакцията:

„Господину Г..... ву, в П. Вашият роман (?) няма да бъде напечатан. Всичко в него е нелепост, дори и името на автора. Не бързайте, поучете се повечко.“

— Мерзавци! Подлеци! Идиоти! — развика се Гороломов във от себе си. — Аз бях глупав, дето се отнесох до тия празноглавци и славолюбци. Това трябваше и да се надявам. Всички гениални писатели са имали по-напред такава борба с бездарни обскуранти... Шилер чука на стотина порти, догде да измоли да му напечатат „Разбойниците“ на хартия, с която лепят пенджери... А лорд Байрона? Как посрещнаха първия му трудец пак подобни завистници? Не подиграха ли се и нему с името му дори? Но убиха ли му духа? Не, още повече разбудиха гения му... И той ги смаза със сатирата си; няма да ги оставя и аз безнаказано моите подли гонители. Да, Гороломов е

Гороломов — напук! Аз ще ги съсипя тях, аз ще отмъстя за тая подигравка със съчинението ми, което има само тоя грях, че не е излязло из тяхното бездарно перо... Не, чакай да ги насоля още отсега.

И той седна и написа до редакцията следващото писмо:

„Господа клепоухи мъдреци! Исках да изпитам доколко сте низки същества и сега се уверих... Вие мислите, че геният има гнездото си само във вашите глави, защото имат бради! Или зимате вий възрастта ми за мерило на таланта! Знайте, господа невежи, че Шилер беше три години по-млад от мене, когато написа най-славното си съчинение. И тогава се улучиха подобни като вас магарета, но те попаднаха в бездната на нищожеството... Или мислите, че даровитите писатели, учението ги е направило такива? Повечето не са свършили курс! Нима божественият Омир е имал диплом? Дипломът е нужен само на идиоти като вас! Но вие сте глупави, господа, като вярвате, че ще уморите и задушите таланта ми. Слава богу, има много печатници в България — не само вашето калпаво списание. Аз съм възхитен, че вие излязохте такива мазници. Вашият отказ за мене е слава. Той е първият венец, който туряте на главата ми, без да щете. Презирам ви ужасно:

Гороломов“

Тия редове, въпреки псувните и детинските самохвалства, бяха написани вдъхновено. Уязвеното самолюбие често е красноречиво в негодуванието си. Сам Спасов неволно изръкопляска от необясним възторг.

— Аз те съветвам, Панайоте, да вместиш и това писмо при романа, ако го печаташ... Можеш да бъдеш уверен, че поне него всеки ще го прочете, то ще осигури успеха му — каза живо той, без да се сети, че фалбата му от една страна галеше, от друга жилеше самолюбието на Гороломова — защото Спасов искрено съчувствуваше на приятеля си, в когото вярваше, че има писателски дар. От тоя ден Гороломов обяви война на редакцията и я поведе с успех. Едно хумористическо листче на драго сърце прие и печата грубите му

нападения на списанието и на редакторите му. Това угоди на мнозина недоволни още, които го поместиха. „Критиките“ на Гороломова бяха намерени прекрасни, а един от учителите му (те се бояха вече от него) подобострастно нарече го „българския Белински“. Гороломову се зави шемет от сполуката; той ставаше изведнаж критически авторитет и знаменитост, и то само с няколко статийки! А какво ще бъде, когато излезе на свят романът му? Какво светло бъдаще!

Но случи се едно събитие, което пресече бляскавите му успехи в литературата и измени съвсем съдбата му. Романът му с Марийка, ако не сдоби място в страниците на списанието, той си го зафащаше добре в живота. При всичко, че Гороломов беше фърлил Марийка от скалата и почти забравил съществуването ѝ, но Марийка живееше и носеше в гърдите си плода на кавалерството му. Когато бедната девойка почувствува положението си, тя събщи тайно Гороломову, когато се страстно любеше, че ако не се съгласи да я земе, то тя е опозорена навсегда и че не ѝ остава друго, освен да се отрови. Това писмо порази неприятно Гороломова, но от друга страна го успокои. Значи, ако Марийка се убие, въпросът е изчерпан. Това даже погъделичка тщеславието му: една мома, която се убива от любов за него! Такова нещо беше сторила и една жена за Байрона във Венеция! Той не отговори нищо на Марийка, за да я измъчи повече и да усили в нея отчаяното решение... Но едно второ писмо разби надеждата му. Марийка му явяваше, че ако не ѝ отговори, тозчас ще изповяда всичко на баща си. Гороломов се страшно смути. Той намери криминалния законник и настръхна от наказанието, което се налагаше за злодеяние, на каквото беше станала жертва Марийка. После той познаваше баща ѝ: лют и решителен опълченец. Ако не го дадеше на съд, той беше способен с кръв да измие позора от лицето си и да отмъсти за дъщеря си. А това беше по-вероятно... Гороломов се видя на тясно и отговори Марийки, че я обича също нежно, и се заклеваше, че ще се сгоди за нея, щом свърши экзамена. Онадеждената мома се поуспокои и чака нетърпеливо. Когато се свършиха изпитите, тя писа пак Гороломову и му напомни условието, но писмото ѝ го не намери.

Той беше тръгнал вече за Русия.

Внезапното тръгване на Гороломова, тозчас подир экзамена, приличаше на едно бягство. Възползуван от срока, който изпроси от Марийка, той се претръшна пред баща си да го изпрати да се учи в

Русия — и без забава, за да се приготви там да постъпи в университета, доде траеха ваканциите му. Той лудееше да придобие по-високо образование; това било мечта на живота му, той би се убил, ако баща му се не съгласи! Слисаният му баща се видя в чудо: той не беше в състояние да поддържа Панайота, но го обичаше безумно. Той падна на молба пред правителството, за да отпусне стипендия за сина му. За щастие просбата му мина и стипендия отпуснаха — едничката, която оставаше по медицината.

Прочее, Гороломов постъпваше неволно в Медицинския факултет.

Естествено медицината му вдъхваше отвращение. Ни умът му, ни характерът му не беше приготвен за такова сериозно занятие.

— Аз не съм създаден за доктор, нито мога да бъда касапин на човешко месо — каза си той. — Моето истинско призвание е литературата. Тоя проклет факултет няма да ме отклони от пътя, който ми е начертало провидението. Малко ли велики писатели са се обърквали в избора на кариерата си? Гете също беше влезнал като мене в медицината, а се озова в поезията, също и Шилер, когото изгониха...

И той се затвори у дома си и зафана да пише стихотворения, драми и повести. Той вече не помирисваше лекциите. Другарите му българи често го навестяваха и намираха углъбен в писателски занятия сред куп тетрадки и ръкописи. На удивлението им той отговаряше високомерно:

— Против природата си не мога да ида.

— Ами тогава защо не постъпи във филологическия факултет?

— Измамих се, сега виждам, че като доктор ще бъда нула, а като литератор ще ида далеко.

Другарите намериха справедливи словата му. Младите натура са великодушни.

— Нека да пише — каза Китеров, — не е голяма беда, ако България има един нехелен доктор по-малко. Всеки от нас има по някакво ръкописче, скрито в дъното на ковчега си... но Гороломов не крие наклонността си и вярва в себе си. Това е добро. Може да има действително талант.

Гороломов продължаваше да пише с неугасващо въодушевление и неуморно. Нищо не го смущаваше. Той се бе разпростил с медицината и тя с него. Той беше писал само веднъж на баща си.

Отговорът пристигна по-бързо, отколкото той се надяваше. Баща му го строго съдеше за новото име, което си е прикачил, като че е някой голям човек. Това раздразни Гороломова, той скъса писмото, като избъбра:

— Ще ме видиш какъв съм аз!

Той доби силно желание да зачуди съучениците си с дарованието си. Той вече имаше симпатиите им. Една зимна вечер той събра неколцина души, за да им прочете „Скала, или нещастни жертви на любовта“, за който роман често им бе говорил с възторг. Предварително той разпалено им разправи за възмутителния отказ на редакцията, която пак обсипа с ругателства. Прочитът на романа се зафана посред пълна тишина. Студентите най-напред напрегнаха уши с голямо внимание; после фанаха да се споглеждат в недоумение, после да се прозяват крадешката. Къде среднощ Гороломов свърши. Лицето му светеше. Той ги изгледа въпросително и гордо.

Мълчание се възцари, нарушено само от няколко пресилени „да“ „да“ и изкашлювания.

— Добро, добро — прибавиха някои от немай-къде.

Но веднага Китеров се обади смело.

— Господин Гороломов, вие ще ме извините, ако ви кажа безпристрастно мнението си. Романът ви не е сполучен: няма нито жизнена правда в него, нито сянка от художественост. Излиза, че редакцията, която ви е отказала напечатването му, ви е направила услуга...

Гороломов го погледна втрещено.

— Бай Китеров, извинете, но вие не сте разбрали добре. Това е истинско събитие... — отговори глухо Гороломов, комуто гласът се сфана, като че някой го стисна за гушата. Обилен пот обля челото му.

Китеров пое по-натъртено:

— Какво е събитието — не знам, но романът е фалш от начало до край... В действията, които се развиват, няма никаква логика, в характерите — никаква истина, а душевните проявления на героите нагло противоречат на всичките закони на психологията... Колкото за Геролдева, героя ви, той не е живо човешко същество, а някаква бърканица, чудовище безлично... Вие напразно го изкарвате симпатичен и някакъв рицар... Той от сто разкрача мирише на мошеник и макар да уверявате, че събитието е истинско, никой няма да

ви повярва, че той се е фърлил от скалата. Такъв нравствен скок, който вие с нищо не обяснявате, е невъзможно да произлезе в една шарлатанска душа. Такива безсмислени мелодрами не стават в живота... Колкото се касае до формалната страна на съчинението ви, то тя изобличава голяма неопитност и стои по-долу от всяка критика. Повече не ви казвам... Недейте бърза, господин Гороломов. Запознайте се по-добре с руските класически писатели. В тях ще намерите съкровища от образци на изящество и художествени съвършенства. Това ще спомогне за образуването на литературния ви вкус... А в съвременните литературни корифеи вие ще намерите прекрасен урок за строго реалното изображение на жизнените явления... Прощавайте за тия забележки, аз ви ги правя от съчувствие към благородното ви стремление.

Когато Китеров свърши той посрещна одобрителните погледи на другарите си... Те в него бяха нашли своя красноречив тълкувател. Настана мълчание.

Гороломов стоеше като гръмнат. Той слушаше поразен и бе зашеметен от жестоките истини, които така авторитетно му се изказваха. Той не бе способен дума да каже. Тоя Китеров го уплаши. Когато заговори за героя на романа, той неволно избягна острия му поглед, от страх да не проникне в дъното на гузната му душа. Побоя се даже да не би критикът му да е отгадал тайната му и всяка дума за Геролдева приемаше като заплювка въз лицето си.

Когато изпрати гостите си, Гороломов се тръшна отчаяно на овалното си канапе. Това откровено, макар и деликатно изказано мнение за романа му, на който градеше големите си надежди, нанесе смъртен удар на самооболщението му. То значеше на прости думи: „Гороломов, бос си тръгнал в литературата, откажи се с време от тая севда.“ Това беше страшна присъда, която нямаше право да счита пристрастна: той знаеше колко Китеров му съчувствуваше, но и погледите на студентите не допускаха такова подозрение. Но най-страшното беше, че и нему падна мрежата от очите! Китеров си спечели правото на най-ужасната му умраза.

Тая нощ сънищата му за писателско величие се изпариха — не подир жестока борба със себе си. Заранта той с ужас зафърли ръкописите си под кревата.

Вратата на писателското поприще се хлопна след него.

Скоро познанството с един друг студент, порусен евреин, даде нова работа на мислите му. Една нова врата се отвори за честолюбивите мечти на Гороломова. Той се залови с поглъщане анархистически книги, които му доставяше новият приятел. В късо време той прочете съчиненията на Бакунина, Херцена, прокламациите на княза Кропоткин и женевските издания, от които преведе някои. Те произведоха един трус в болезнения му мозък и го помрачиха. Той реши да стане борец за човеческата свобода, влезна посредством евреина в сношение с някои тайни nihilистически общества и намисли да пренесе по-после в България новата си религия. Мисълта да стане един български Бакунин, Кропоткин му се усмихна. Нови крила нарастоха на неговата още тщеславна душа. Той се прероди в свежата атмосфера на отрицанията, в която се потопи цял. Писарев лесно го утеши за корабокрушението му в писателското поприще. За него всичките Байроновци, Пушкиновци и Шилеровци не струваха колкото една брошурка, типосана в някоя тайна типография. Само nihilизмът беше все и вся: всичко друго — подлост и глупост!... Той смайваше другарите си с поривите си и с широките си планове.

— Но България не е почва, на която може да се присади това учение — казваха те.

— Лъжете се! Додето в България съществуват още черкви и попове, и власти, и бог; додето има богати и сиромаси, и вековни предразсъдки, топорът на nihilизма има работа там.

— Но ти ще проповядваш разрушение?

— Nihilизмът е разрушение, господа, и из развалините, които прави, ще изникне идеалната правда, новият мир!...

Гороломов разправяше това с пламенно въодушевление. Другарите му, макар и да не споделяха такива крайни възрения, но громките и облачни фрази ги очароваваха. Гороломов порасте в очите им. Той стана герой! Ентузиазмът е пленителен и в един театрален злодеец!...

Но той мислеше, че за да постигне великата си мисия в отечеството, трябваше да остане здрав и читав, а затова беше нужно да се ограда от всяко подозрение. Той спечели благоволенията на началството си и скоро успя да остане доверено лице на ректора чрез

мънички, невинни доноси против другарите си, които не криеха от него свободолюбивите си възгледи. Впрочем, сериозно от тях пострада само Китеров. Великата цел извиняваше такива дребни низости. Той даже ги намираще в живота на някои велики мъже. При това покровителството на ректора го избавяше от задължението да посещава лекциите по медицина, която всеки ден ставаше за него потъмен йероглиф.

Но един нов случай фърли в друга посока възделенията му. Той случайно биде представен в едно аристократическо семейство и доби вход в него. Неговият жив ум, пламенност и идеализъм му спечелиха вниманието на благородната баришня, мома възторжена и с романтически настроен ум. Тя помисли, че видя в Гороломова втори Инсаров. За да се повдигне още повече пред очите ѝ, Гороломов се представи като син на едно богато аристократическо семейство в България от коляното на българските царе. Тая невинна лъжа мина и той трябваше да продължи новата си роля. Той диреше случай да ѝ даде доказателство на това и да я очарова с един великолепен сюрприз. На имения ѝ ден той ѝ поднесе едно брилянтново перо с най-блестящи лазурни сапфири и едри топази. Девојката беше във възторг и той се върна упоен от нея. Светли планове се зароиха в главата му. Той помисли даже да пише на баща си за големите надежди, които гледаше, но се въздържа. Задоволи се само да загатне нещо на някои от другарите си за своята връзка с благородната девојка... Трябваше да излее прилива от душевната си радост. Разумява се, той скри мъничката хитрост за царското си коляно, с която бе впримчил доверието на момата. Другарите му сами забелязаха измененията в образа на живота му и в понятието му. От мрачен скептик и саможивец Гороломов се беше преобърнал на светски франт. От него не се чуваше вече ни дума за принципи, за човешка свобода, за борба, за идеи и тям подобни. Един път даже го видяха в театра в ложата на благородното семейство с бинокъл от емайл на очи. На техните здрависвания от партера той не отговори: престори се, че ги не видя.

Естествено, че тая нова страст, вдъхната пак от грандоманията, угаси съвсем възторга му към нихилизма, а посещението на лекциите почти съвсем се прекрати. Един ден, когато за очи се бе явил в класа, влезе ректорът с няколко професори, сподирени от едно вънкашно лице, на вид търговец. Ректорът се обърна към него и каза строго:

— Моля ви, господине, прегледайте и в тоя клас няма ли да познаете лицето!

Търговецът мина край слисаните студенти, изгледа всекиго внимателно в лицето и когато дойде до Гороломова, той се спря и го посочи.

— Този господин е!

Всички устремиха погледи към Гороломова.

Той беше станал бял като сянка, ни жив, ни умрял.

— Този е — отговори търговецът, — аз го твърде добре помня. Попитайте го дали ще смее да откаже.

Но физиономията на Гороломова беше по-красноречиво признание от всяко друго.

— Панайот Петрович, последвайте ме — изговори строго ректорът.

Гороломов, професорите и търговецът излязоха. Студентите се изгледаха смаяни.

В ректорския кабинет Панайот изповяда кражбата си. Известното брилянтново перо той беше скришом отнесъл из магазина на търговеца измежду многото, които той му беше показал за избор. Перото биде поискано и зето по твърде вежлив начин от благородната девица, която остана като тресната!

Гороломов престоя в затвора два месеца. Но университетското началство от снизхождение към народността му и от щадене честта на заведението потъпка делото. Гороломов биде само изключен и изпратен зад граница.

Когато се озова на Унгени, пограничен град на Молдова, той си отдъхна свободно. Той размисли кой път да улови. Делото на хлороформа стоеше като един зъл цербер на вратата на България.

Тогава той ѝ се огърби и тръгна за Швейцария.

Цюрих е разположен в прекрасна швейцарска долина. Той се белее живописно и стройно край кристалното си езеро. Гигантски връхове, покрити с вечни снегове, заграждат околвръст тоя очарователен кът на алпийската природа. Лятно време Цюрих с разкошната си зеленина, прохлада, тишина и величествена хубост на планините си привлича гости от цяла Европа.

Но Цюрих — град на свободната република — дава прибежище и на други по-постоянни гости: на чужденци-студенти, дошли да

слушат курсове, на политически бежанци, на бездомни скитници, уломки от революции или от други корабкрушения в живота. Един от тия последните беше нашият познайник — Гороломов.

Той живееше вече от година насам в Цюрих. Той биде срещнат с участие от другите руски емигранти, като страдалец на високите си начала, като нова жертва на руската тирания. Всички знаеха, че той бил уловен, като проповядвал в едно руско село учението на нихилизма, че избягал като по чудо из тъмницата в часа, когато го изпрацали на каторга в Сахалин. Анархическите органи прогърмяха нова филипика против варварщината на руския цар и възнесоха Гороломовото самоотвержение до небесата. Той прие много съчувствени писма от други свои събратя по идея и по съдба. Тоя евтин тамян съвсем зашемети Гороломова. Той пръв път се виждаше предмет на подобно внимание. Мисълта да стане главен апостол на нихилизма в България обфана пак всичката му душа. Той едвам сега напипа истинското си призвание, което щеше да го изведе на пътя на величието... Той посещаваше на дъжд и на вятър курсовете на правото: всичкото му време поглъщаше изучаването на социалистическата литература. Тясната му опушена стая бе буквално напълнена с вестници и журнали анархически, с всякакви запретени съчинения, с революционни брошури, с писма и ръкописи пак от подобно свойство, и всичката тая манна той беше лакомо глътнал. Библиотеката му растеше всеки ден. Стените се красяха от портретите на новите му божества: Херцен, Вера Засулич — героинята, Бакунин — пророкът и даже с образа на нихилиста-светец, който фърли бомбата под императора Александра II.

Той живееше сега на бащин гръб; той не смее да се обърне към българското правителство с просба да продължи стипендията му. Това би повело към разкритие подвига с брилянтното перо. Стипендията пропадна, прочее, както и другата — от Славянското благотворително общество, която се бе изхитрил да си издействува. Баща му, слаб, почти сиромаш човек, но с ум сериозен и развитичък, се нагърби с поддържането на Панайота. Писмата за пари се учестяваха. Панайот прахосваше без сметка по купуване непрестанно социалистически книги, по пътешествия до разни събратия в Швейцария, а главно поради безделния си живот, търпим само при по-широко харчене... Баща му скоро се умори, но щастието на сина му беше скъпо; при това той му беше и надежда в старина... Той зафана да задлъжнява, да

залага и да продава части от оскъдното си имущество, само да посрещне растящите разноски на Панайота. На жалбите му, че е разсипан вече, та да пести, Гороломов му отговаряше с нови, по-настойчиви искания на пари, които приличаха на заповеди... А за по-силна убедителност на писмата си той гордо прилагаше в тях изрязани от вестниците статии по социализма с неговия подпис. Молбите и сръдните на баща му го не покъртваха; такива дребни вълнения не намираха място в неговия ум, зает от широки, всечеловечески планове. Той даже се яреше на баща си за неговата дребнавост и подло скъперничество, което му гуждаха като една пречка в пътя към великата цел.

— Решително тоя човек иска да си остана вечно Курудимов, и нищо повече! — бърбеше с яд той.

Един ден баща му внезапно се яви в nihilистичното му гнездо.

Това приличаше на едно явление на Командора.

Гороломов остана закован от смайване.

— Бе, синко — бяха първите думи на стареца, който трепереше от силно страдание и гняв, — ти пишеш по вестниците и искаш да освободиш народите от тирания... Избави мене по-напред от тиранията си!... Ти милееш за света — смили се за баща си първом! А ти ме разсипа и ще ме оставиш на улицата на стари години... Не е ли грехота! Защо остави Русия! Гониха ли те оттам?

Гороломов, който се беше уплашил да не би баща му да е узнал истинската причина на това, се поободри малко и отговори:

— Нали ти явих вече? Медицината не ми беше по характера... затова минах тука да уча правото... С правото ще имам по-голямо бъдаще.

— Ами ти не знаеше ли това отнапред? Защо тогава се претръшна, та ми слиса ума? Защо се не обърна към правителството за поддръжка?

— Не възприемам да се моля на ония магарета.

Баща му го изгледа очуден.

— Барем да бе останал пак в Русия да учиш правото... Там можеше пак да приемаш помощта на Славянския комитет...

— Остави, не мога да търпя ония варвари! Там деспотизмът ме задушаваше — каза сърдито Гороломов.

— Как, русите варвари! — извика баща му гневно. — Откога тъй нагрози русите... Добри бяха, като ни освободиха! А сега — варвари, и те задушават, и не можеш да ги търпиш! Ти от що си се възголемил така? Ония — варвари, други — магарета!... А ти що си извършил? Само едно: отказал си се от името на баща си и го разсипваш на старини!

— Тате, остави ме! — извика Гороломов, като скокна. — Не ми пращай вече нищо... Не ми трябва твоята просешка милостиня!

Баща му зяпна като поразен.

— Просешка милостиня?... Ами как ще живееш? Върни се в България тогава...

— В България няма да се върна.

— Ами?

— Ще ида там, дето да ме не виждаш вече.

— Къде?

— Ще ида в Тонкин. Ще се запиша френски доброволец, нека да умра там!

Макар и разгневен, баща му обичаше до безумие Панайота. Това отчаяно решение го смекчи... Той поиска да преговори сина си.

В същия миг вратата, която съобщаваше Панайотовата стая със съседната, се отвори и една мома влезе свободно. Тя беше облечена небрежно, носеше отрязана коса и очила. Лицето ѝ имаше живо и умно изражение; движенията ѝ непринудени. Тя се не смути никак от присъствието на непознатия и се обърна засмяна към Панайота.

— Панайот Петрович, здравствуйте, дайте ми, гълъбче, априлския номер от „Колокол“.

— Зинаида Матвеевна, представям ви баща си — каза Гороломов смутен.

Девојката се поклони леко, поизчерви се малко и изчезна в стаята си.

— Коя е тая стригана жена? — попита зачуден старецът.

— Мадмоазел Берендеева, рускиня, курсистка...

— А как тъй на по свойщина влазя у тебе?

И баща му едвам сега изгледа внимателно грамадните книги, нафърляни в странен безпорядък в стаята, образите по стените и някаква женска дреха, окачена до тях.

— Защо си натрупал толкова книги?... Какви са тия?... А тая мома коя е? — повтори той и впиваше изпитателни очи в смутеното лице на сина си, цяло почервеняло.

— Тя е моя съседка и ми предава английски...

— Кажу ми, че живеете наедно де — каза баща му, като погледна полуотворената врата, из която изчезна курсистката. После прибави скръбно, като поклати глава:

— Сега разбирам защо ме дръгнеша всеки час за пари... Аз и майка ти от залъка си деляхме, та да хранутиш такива кисци!... Ето как се учиш ти...

— Тате, Зинаида Матвеевна е благородна девица! — извика пламнал Гороломов.

Баща му стана.

— Прощавай, прави, каквото знаеш... счупен мангър ти не пращам вече... Иди в Тонкин не, ами в Индия!

Гороломов побледня, помисли малко, като че земаше някакво крайно решение, па попита злобно:

— Ти няма да ми пращаш пари?

— Ни бодка! — И баща му тръгна към вратата.

— Кога е така, чакай да видиш, че синът ти няма да умре от глад! — извика той, грабна револвера от масичката, положи го на гърдите си и гръмна, преди да се обърне баща му.

Когато пушекът се пръсна, Гороломов стоеше облегат на стената, неподвижен като статуя. Зинаида Матвеевна изкряска уплашена из стаята си, баща му се спусна към него.

— Панайотчо, какво направи, синко? — И той му изтегли револвера.

Куршумът му бе минал под мишницата и се забил в стената.

— Здрав ли си? — попита баща му със смъртно безпокойство на лицето.

— Не ми трябва такъв живот!

По бузите на стареца се проточиха две струйки сълзи. Той прегърна сина си. Сърцето му се разтопи от милост... Подир половина час Панайот изпрати баща си до улицата.

Той се втурна с кикотене при курсистката. Тя го гледаше поразена.

— Уплаши ли се, Зинаида Матвеевна? — И той се кискаше до примиране.

Това беше светотатския смях на Молиеровия Дон Жуан зад гърба на баща му.

— Не разбра ли комедията? Какво да правя? — продължи той. — Трябваше да посплаша малко тоя вариклечко. Горкият човечец, той помисли, че наистина посегнах на живота си. Хора като мене само за идеали умират! Сега сме вече сигурни, Зинаида Матвеевна, по четиристотин франка имаме на месец редовно и без писма... Ако не — револверът... — И той се изсмя цинично.

Девојката го погледна укоризнено.

— Това не беше благородно от твоя страна, Панайот Петрович!

— За такава глава такъв бръснач.

— Все равно, той ти е баща.

— За мене вече тия предразсъдъци не съществуват, Зинаида Матвеевна; пред мене човечеството е равно: няма ни род, ни пол, ни възраст... Аз се удивлявам как пазим още някои отживели възрения.

— Ако не като на отец, то като на човек му дължиш уважение... Той те е отхранил и възпитал... — каза девојката строго.

— Браво, браво, Зинаида Матвеевна! Морал ми четеш... Мерси, не очикал... Ти знаеш моя принцип: аз се кланям само на идеята и никакви сантименталности не признавам. Те са недостойни за един сериозен ум... Гласът на чувствата, па и на нравствеността, която е условно нещо, трябва да мълчи, когато се касае до възтържествуването на светите ни принципи. А, признай се, баща ми със своя отказ да ме поддържа туряше пречка за постигането им... Аз не бих имал възможност да изпълня мисията си в България, защото не щях да бъда приготвен за нея.

— Та ти съвсем си безсърдечна твар — каза шеговито курсистката, като го гледаше с очарователна усмивка.

— Сърце имам само за тебе, Зина — каза той с нежен поглед. — Ти ми си неразделната спътница в живота, моят ангел-покровител... Ти направи прекрасно впечатление на баща ми, знаеш?

— Нима тъй? — извика девојката, като се изчерви.

— Аз даже щях да му искам благословията, но се спречкахме за тия пусти пари...

— За бога, нищо не му говори... Когато идем в България, тогава.

— Покорявам се, Зинаида Матвеевна.

Гороломов лъжеше и лъжата не изкарваше ни най-малка червенина на челото му. Той лъжеше с такава леснина, с каквато забравяше и върволицата си низки дела, които бе извършил. Съвестта си не чуваше. Всички благородни чувства, тъй свойствени на младостта, бяха умрели в душата му. Само бесът на славолубието ступануваше там всесилно. Сърцето му, отрано изхабено, не беше способно ни за едно добро движение, което не бе свързано с неговата суетност: природата го беше погубила, защото му беше отнела лъчезарното чувство на любовта, което възражда и облагородява духа. Но още по-грозното беше, че той вършеше подлостите с голяма самоувереност и пълно съзнание в собственото си достойнство. Той даже беше способен да има величественото негодувание на оскърбената невинност на една блудница и благородното погледване на един неоткрит мошеник. Тая маска много му прилягаше и той знаеше цената ѝ.

Зинаида Матвеевна го познаваше само по нея и се пленяваше от Гороломова. Той беше ѝ се представил за страдалец на свободата: с трогателни краски беше ѝ описал двегодишния си мъченически живот в затвора. Той ѝ говореше пламенно за великата идея, на която е посветил живота си... Очите му светеха с такъв вдъхновен огън... Тя видя в него един герой в мечтите си и падна в примката му, както другата благородна баришня. Тя прие предложението му. От година нещо те живееха заедно. Тя имаше честната му дума, че ще я заведе в България като законна жена, без венчило, и ще основат социалистически журнал „Ураган“, около който да се съберат младите сили на страната. Тя беше заслепена. Даже днешната възмутителна комедия с баща му повдигна Гороломова пред очите ѝ. Софизмите, с които оправдаваше безсърдечието си, тя би счела за такива у всекиго друго, но у Гороломова те бяха правдиво изражение на една възторжена от високи идеали душа.

— Панаша! — казваше му тя възхитена, — обичам в тебе крайностите, които те турят извън равнина на тълпата. С тия резки,

очарователни черти злодеец да беше, пак щеше да си интересен, каналъ... — И тя го пляскаше галено по бузата.

— Преди всичко идеалите, Зинаида Матвеевна.

— А как, у вас също народът е угнетен?

— Да, ужасен деспотизъм...

— А кажи, моля ти се, у вас съществува аграрно движение? Работнически въпрос? — попита курсистката.

— Не съществуват, но те трябва да се възбудят... Народът е роб там на чокоя, на калимявката, на жандарина...

— Какво, Панайот Петрович — пресече го курсистката, — като си идем в България, ако ти предложат служба?

Гороломов я погледна обидено.

— Как си позволяваш, Зино, такъв въпрос? Може ли аз да стана паразит на народната снага? Не съм подлец да ида в България, за да диря служби и облаги. Ами ще издигна гласа си за потъпканите права на народа, ще разбудя заспалите му сили и енергия и ще произведа нова велика революция, която ще доведе истинското му освобождение. Защото лъжа е, че е освободен: той пак е роб и аз ще го възкръся за нов живот! Това, което не направи с милионните си щикове вашият Александър II, Гороломов ще го стори със силата на едното слово, чрез неотразимото обаяние на моя „Ураган“.

При тия думи, в които Гороломов гордо съпостави името си с името на Царя Освободителя, лицето му светна и се разхубави още повече от високите вълнения. Той стоеше пред прехласнатата рускиня прав, навъсен, величествен и имаше нещо от позата на Наполеона първи.

Избухна 6-и септември.

На мнозина това се стори, че е един динамит, фърлен под бъдащето на България.

Но провъзгласяването на българското съединение се прие с възторг навсякъде.

Гороломов го прие с ужас.

Той не беше предвидял тая революция, а тя би го издигнала из един път високо пред света... Той прочете със завист имената на други

хора, които станаха велики в тоя знаменит ден! И да го не предизвестят!

— Подлеци, монопол зимали революцията!

Но той не можеше да търпи тука. Той реши да тръгне по-скоро за там, дето събитията можеха да дадат и нему ред да стане прочут. Едно го само стряскаше: страхът от опълченеца Неделкова, Марийкиния баща. За щастие, новините му донасяха приятни подробности. Революцията беше направена от опозиционната партия — падналата от власт партия беше смазана и унищожена. От нея беше и опълченецът, и баща му и сам той — до отказа на редакцията. Той, прочее, не се бави нито час. Нямаше време за маене. Даде си фотографията на един илюстриран вестник, като се препоръча за член на пловдивския революционен комитет, разпрости се с очарованата и разплакана Зинаида Матвеевна, зе историята на Французката революция със себе си и полетя към България.

Престъплението беше му затворило вратата ѝ, революцията му ги отваряше.

В Пловдив той действително намери в първите дни на революцията положението прекрасно. Анархия пълна. Съдилищата затворени, тъмници отворени, възтържествувалата партия на висотата на славата си, падналата — разпната на кръст. Нямаше „съединители“ и *съединисти*, а завоеватели и завоевани! Гороломову в главата оживя сега образът на Французката революция с великите ѝ мъже. Пловдивската можеше твърде добре да приеме характера на френската и да се прослави с Робеспьеровци и Дантоновци. Гороломов се фърли в една патриотическа сбирщина, която преустрои и нарече „якобински легион“. Тя състоеше от героите на кръчмите и затворите, от бездомни и безименни скитници, кой знае откъде дошле, от изпъдени гимназисти, от безделници по звание и от триците на обществото. Имаше между тях и идеалисти. Всичкият тоя пъстър народ се преобърна в спасители на отечеството, облече се в червени ризи, препаса саби, тури си огромни шапки с червено дъно и с тучен лев отпреде. Имаше някои, които навлякоха театрални костюми, а други за отличителен знак задоволиха се със сопите. Гороломов, главатарят на легиона, се отличаваше с някакво исполинско бяло перо, което стърчеше на гуглата му. Задачата на легиона, по подражание на френските якобинци, не беше да отблъсва външните неприятели на

отечеството, а да унищожава вътрешните врагове. А понеже нямаше такива, то мястото на роялисти и жирондинци фана падналата партия, която единодушно бе прегърнала съединението. Клуб на якобинския легион стана македонската кръчма „Марково коляно“ до градската градина. Там ставах шумните съвещания на дружината, държаха се огнени речи против „предателите“, оставени на произвола на якобинците. „Марково коляно“ беше един вид *Comité de salut publique*, дето се земаха решения — кому да строшат кокалите през нощта и кому дюкяна... Разумява се, първото наказание съответствуваше на гилотината, а второто — на конфискациите на Френската революция, а отчасти — бе приложение на комунизма.

Съществуването на тая дружина исторически е вярно, както и онова, което по-нататък ще следва за нея. Но историята няма да я впише в страниците си, както не вписва в тях и диариите на една войска в поход и облакът гарвани, които се спущат по трупове на едно бойно поле. В революции, подобни на пловдивската, такива явления са естествени. Те са като едно бурно море, което изфърля на брега си и бисери, и гнилите останки от корабокрушенията, и тинята от дъното си. Те изваждат на видело и на живот всичките птици на нощта, всичката нравствена паплач, скрита из купищата и дрипите на обществото, банкротинът в човешината се подсланя под някое благородно знаме, под което стои и честният човек, и става равен с него. Смелият злодеец, заклеймен от опозорителния жиг на закона, и предприемчивият шарлатанин, оплют от общественото презрение, обвиват се в тогата на някой народен идеал, издигат се смело, стъпят на рамената на другите и турят крак на най-високото стъпало на обществената стълба, посред безумното ръкопляскане на сганта, която обича кумирите, създадени от калта, дето тя се валя. В такива грозни трусове, в които се продават цели общества и се рушат господарства, на попрището изскачат ония, които нищо няма да губят, и го завладяват. Тогава се градят бързите фортуни на народните беди и се печелят громките имена, които днешният ден предава с лаври на утрешния, който ги приема със заплювки, а следващият ги забравя... Историята е пълна с тоя морал.

В един от последните дни на септември, вечерта, якобинците имаха важно събрание в „Марково коляно“.

Кръчмата, осветлявана от мъждива ламба, беше натъпкана. Лицата на присъстващите неясно се виждаха в тая сгъстена атмосфера, преситена от питейни миризми, от тежки дъхове на преяли жельдьци и от дим. По миндерите около стените седяха твърде стеснено червените ризи, прошарени от няколко селяни в селските си дрехи, във всеоръжие. Между тях един млад поп със сабя, провесена на бял ремик през рамо и с наниз патрони около кръста и две девойки, едната девойка — селянка, тясно стисната между кълките на мъжете. В дъното до стола, дето бяха мерулките и чашите на кръчмаря, Гороломов, прав, гологлав, разгърден държеше някаква си реч с позата на Дантона. Той често поглеждаше надясно към оджака, дето стояха уединено двама чужденци, поляци, кореспонденти на европейски вестници. Види се, че единият пишеше в илюстрация, защото бързо рисуваше в портофеля си въодушевената фигура на оратора. Понеже Гороломов, попаднал в стихията си, беше успял в късо време да стане знаменит, името му вдъхваше вече ужас!

Гороломов свърши словото си и седна. Това беше сигнал на страшна глъчка и шум, който дигаха трийсетина души, като станаха и се разбъркаха. Гороломовата реч, види се, фърли масло на патриотическия огън на събранието... Девойките се накачиха по миндерите, за да избягнат натиска. „Прието!“ „Ура!“ „Долу!“ „Долу!“ ехтяха гласове сред общата шумотевица.

— Искам думата! Искам думата! — чуваха се други.

— Аз искам думата, бре! — реवेशе гърлесто попът, като махаше със сабята си над главите. Тия внушителни знакове привлякоха погледите на негова страна.

— Почтени мои, тук виждам аз един скандал! Кой го търпи него? — и той посочи на два образа на царе, залепени на стената.

— Долу варварите — извикаха няколко души.

— Да ги скъсаме на парчета!

— Не, да ги фърлим в огъня, аутодафе да стане! — викаше един гимназист.

Гороломов тури калпака си и стана.

— Граждани, турих си шапката, защото ще говоря за короните — да не мисли някой, че им правя чест. Граждани, аз съм враг на

монарсите и на тираните. Монарсите са врагове на човечеството и като такива те имат цялото човечество против себе си! Там, дето падат короните, дигат се народите, казал великият Дантон. Жално ми е много, че Французката революция откъсна главата само на Лудовика шеснайсети, а не прекълца вратовете на всичките европейски тирани!

„Долу короните! Срам!“ Шумни ръкопляскания. В един миг единият образ биде превърнат с главата надолу, после раздран; на другия се задоволиха само да му извадят очите.

Едвам се свърши тая екзекуция, един гимназист предложи да стане нова — с щампата, закована в един кът на кръчмата. Кръчмарят се възпротиви. Гороломов махна с ръка, мълчанието се възцари.

— Граждани, няма защо да дерем щампата и да сърдим тоя почтен брат. Техният калпав Христос отдавна е изгонен из душите ни като мошеник. Ние не се кланяме на бога, на който се кланя човешката сган на царете... Нашето божество е друго...

— Да! аз припознавам само господа Саваота! — обади се попът.

— Мълчи бе, гурбет! Не разбираш — забележи му един.

— Граждани! — продължи Гороломов, — Великата френска революция бутна олтарите и идолите и на тяхно място великият Робеспьер изправи една прекрасна девойка, която представляваше божеството на разума, и пръв ѝ се поклони... Нашето божество е свободата; аз ѝ се покланям в лицето на тая славна героиня.

И като остави шапката си при мерулките, Гороломов се приближи до една грапавичка девойка с морава рокля и със сабя, стори поклон до земята пред нея.

Девойката остана неподвижна и нагло спокойна. Тя беше упоена вече от историческата си слава и не се дивеше, че сега ѝ отдават божески почести.

Всичките изръкопляскаха, макар и да не разбраха значението на тая церемония, с която се копираше Французката революция.

Между другите плясъци раздаде се един особен, който приличаше на плесница. Калимявката на попа се търкулна на земята.

Всички обърнаха очи към другия миндер, дето седеше попът, захласнат. Другата девойка, селянката, права, с почервеняло лице, го гледаше сърдито.

Гороломов помисли, че се догади от що произлизаше негодуванието на селянката.

— Гражданко — обърна се към нея, — твоето негодувание е справедливо. Светиня му беше длъжен да свали калимявката, когато се отдава чест на богинята на свободата...

Но селянката помисли, че Гороломов я съдеше за постъпката ѝ, та обясни сърдито, че тя бе предизвикана от някаква неприличност на попа, който бе злоупотребил със съседството си с нея.

Гръмогласен хохот изпълни кръчмата, засипаха се весели подигравки въз смутения поп и фалби за храбрата „гражданка“...

— Граждани! Доста смях, отечеството е в опасност! — извика страшно Гороломов. В същия миг един жандарин се промъква до него, стори му под козирог и му пошушна нещо на ухото. Гороломовото лице светна от задоволство.

Той му каза нещо шъпнешком.

— Слушам — каза жандаринът и излезе.

Но един нов шум привлече вниманието.

Двама якобинци бяха се уловили вече за гушите по повод на една златна верижка от часовник. Те си прикачаха епитети, непечатаеми в никой словарь. Гороломов ги разтърва.

— Анибал е на портите... а вие вдигате междуособица! Чий бе тоя ланц? — попита той, като го грабна из ръцете им.

— Мой, аз го откачих от една черна...

— Не, аз го дръпнах, мазнико! — пресече го друг.

— Не лъжи като циганин! — възрази първият яростно.

— Добре, Лепавчев, ти откъсна ланеца, а защо остави часовника? — попита Гороломов.

Лепавчев измънка сконфузен.

— Ти не си бил на висотата си... Тоя ланц няма никому да принадлежи. Той ще остане капитал за комуната.

— Каква комуна? — развикаха се от няколко края. — Едвам не умираме от глад!

— Кой ви каза да гладувате, глупци? Локанти няма ли?

— Даваха няколко пъти, после отказаха ни.

— Как смеят? Давайте им тогава разписки.

— Не ни приемат и разписките вече!

— Градският съвет ги не припознава.

— Градският съвет е длъжен да дава средства на патриотите да живеят! Ако ли пък прави мъчнотии, ще пратя един ден народът да го

разтури до основа, както стана с Бастилията!

— Право, право!

— А който локантаджия не приеме подписа ви, той е предател и шпионин, удрайте по мордата и харно удрайте! Нека да иде да се оплаче и на дявола — и той е с нас!

— Това си е право — обадиха се много гласове, — едни да си жертвуват живота за отечеството, а други да се гоят от народния пот.

— Търговците са пладнешки крадци!

— Трябва да им се разграби имота, да има всеки!

— Ами какво правите, глупци неразбрани? Трябва ли да ви го казвам с тъпан?

— Долу обскурантите!

— Да живеят сиромасите!

Из един път екна Ботевата молитва, подфаната от всичките задружно. При стиха „Не ти, комуто се кланят калугери и попове“ аргосаният поп си тупна калимявката о земята, като викаше, че не припознава вече и Саваота... Песента ехтеше пияна и дива. Въодушевлението стана свирепо. Възвишената Ботева молитва сега, в устата на тая пощуряла тълпа беше отвратителна, като едно обълвано знаме. Гороломов заръча вино, чашите се зачукаха, здравиците загърмяха... Викове, псувни, смях. Патриотическата оргия настана както всяка нощ... В едно мигновено затихване в кръчмата проникнаха хармонични звукове от военната музика. Тя свиреше на другия край на градината, пред зданието на градския съвет. Там се даваше бал на княза Александра.

— Да пратим депутация от народа при негово височество!

— Ура!

Това предложение се прие едногласно, в миг. Гороломов биде избран единодушно с двама още якобинци и изнесен из кръчмата на ръце като победител... Депутацията се запъти към градския съвет. Гороломов съчиняваше на ума си слово, като политаше и се допираше до градинската ограда. Като отминаха двайсетина разкрача, видяха един червеноризец, качен на оградата, че държеше разпалена реч със силни ръкомахания, обърнат към градината.

— Кардашев! — каза един от депутацията — събрал е някакъв митинг в градината... Ораторската краста го не оставя.

Градината беше потъмняла и тиха. Само при буфетя един фенер на стълпа светеше. Ораторът говореше именно на тоя фенер, защото никаква публика нямаше. Само гъркът-буфетчик стоеше до вратата си и усмихнато-лукаво поглеждаше на оратора.

— Ей, побратиме, на добър час! Не ти ръкопляскат... — извика му Лепавчев.

Кардашев се сепна, погледна яacobинците и пак се обърна към фенеря и продължи разпален речта си.

Гъркът, който разбираше от нея колкото стълпът, поглеждаше лукаво оратора и се усмихваше.

В същия миг двама яacobинци дебнешком изнасяха от другата врачка на буфета стъкла с шампанско и бордо. Като съгледаха депутацията, те туриха пръст на устата си. Попът тури своите между дървените пречки на оградата и продума ниско: — Бре, дяволи нечестиви, па да оставите и за попа — да благослови съединението. — И отминаха нататък, като пееха нарочно приспособения от друга една песен куплет:

*Ний летим на Румелия
помощ да дадем
и от тежка тирания
да я отървем.*

На входа на градския съвет караулът се отстрани почтително пред червените ризи. В балната зала, заляна със светлина, валсираха весело дами с кавалери. Гороломов фърли бърз поглед из вратата: той диреше княза.

— Здравствуй, Гороломов — извика му един бляскаво облечен офицерин, като го стисна дружески за ръката. — Кого дириш?

— Негово височество, депутация сме.

Офицеринът, очуден, съгледа неприличния вид на депутацията, която излазяше из една оргия. Червената риза, сè разгърдена на Гороломова, беше обляна с вино, което канеше и от брадата му. Високата му прашна гугла стоеше извита накриво, щото левът дохождаше над ухото му. Бялото перо стърчеше безочливо и зачубръсваше грамадната висяща ламба. Попът и Лепавчев не бяха по-

благообразни. От депутацията се разпространи една люта винна атмосфера и задави тънките дамски миризми дори в самия бал.

Току-що офицеринът зина да направи бележка на депутацията, музиката засвири на кадрил и той се шопна в балната зала, за да се намери при дамата си... Гороломов с другарите си се запъти към буфетя, дето му казаха, че е княза. Той се втурна там с шапка на главата и с атмосферната си миризма.

Князът беше минал тука, за да се освежи с една-две чаши шампанско. Той беше твърде оживен и весел. Високата му фигура величаво стърчеше между лъскавите униформи там. Когато зърна Гороломова, той се намръщи с отвращение и бързо пошушна на адютанта си:

Qui me l'a fait entrer cette canaille là?

Но в него се възмути аристократът, а не господарят: той се пресили прочее, придоби любезен вид и се ръкува крепко с Гороломова.

Гороломов свали шапката и произнесе разпалена реч, която се зафана с думите, на мода тогава: „Анибал е пред портите“... (по подражание на Френската революция) и се завърши със следващото обръщение към княза, пародия от рефрена на *Шуми Марица*.

Марш, марш! Цариград е наш!

Княз Александър, който не беше глупав, се усмихна под мустак. Може би затова, че по фатална нужда, вместо да тикне българската граница до Цариград, щеше да приближи турската до Пловдив.

Ноцта беше звездна и тиха. Улиците съвсем пусти. Тържествуващите пияни тълпи бяха се прибрали. Сегиз-тогиз изскачаха на талази весели отдалечени звукове от балната музика. Гороломов се изгуби из тъмните улици. Най-последно почука на една вратня.

Това беше III полицейски участък, който пловдивчани никога няма да забравят.

— Пазите ли го? — попита той някаква тъмна фигура, която му отговори.

— В затвора е.

— А ония „предатели“?

— Докарахме ги.

То бяха някои членове от редакцията, която му бе отфърлила романа.

Гороломов влезе в единия затвор. Фенерчето осветли мъжделиво фигурата на един човек, вързан до стълпа. Той беше опълченецът Неделков.

Гороломов неволно потръпна, като че изгуби кураж пред лицето на своя страшен обвинител. Той действително се боеше от опълченеца. Откак бе дошъл в Пловдив, той постоянно излазяше придружен с няколко члена от „Марково коляно“ въоръжени. При всичкото му растящо значение и сила, Гороломову не даваше мир тоя отмъстителен образ и смущаваше тържеството му. Днес заповяда на полицията да арестува Неделков под какъвто ще предлог.

Кога видя и позна Гороломова, гой не удържа гнева си:

— Защо идеш тука, проклети сине!

Гороломов почти изтрезня. Той се спря на почтително разстояние и каза:

— Неделков, дай да се опростим и да забравим всичко.

— С тебе ли? За това ли ме доведе и върза тука?

Грубият глас на Неделков трепереше.

— Смисли, байно, какво приказваш. Ти знаеш кой е Гороломов. Един Гороломов ти иска пардон, не приемаш ли? — И той пристъпи към него.

— Махни се да те не гледам!

— Виж, аз ще те освободя тозчас само под едно условие: ето, дай ми на подпис тука, че нямаш никакво оплакване против мене по въпроса за Марийка, аз бих я зел, но революцията, видиш, ми свързва ръцете... Аз не принадлежа на себе си вече... А сега да се цалуваме братски.

В ответ Неделков го заплю.

Той се отри мълчешком и изскокна навън.

Там се изпречиха четворица души с начернени със сажди лица и с дълги дрехи като попски. Те държаха големи сопи.

— Какво? Призна ли се предателят? — попитаха ниско якобинците.

— Не, продължава да ругае негово височество...

— А за рублите?

— Той се опита и мене да подкупи с тях, за да го освободя...

Хай, влезте — заповяда Гороломов; — после пък идете при *ония*...

После прибави по-ниско:

— И повече в гърдите, чувате ли?...

Кога дойде до вратнята, той се послуша. Скоро се раздаде някакъв глух човешки рев... Гороломов тогава тръгна към дома си. На улицата беше черна нощ, но до слуха му пристигнаха екове от „Марково коляно“:

*Ний летим на Румелия
помощ да дадем...*

Преди да си легне, той надраска и изпрати следващата депеша до някои европейски вестници:

„Днес князът прие твърде любезно народната депутация, предводима от знаменития революционер Гороломова. Размениха се политически тостове между двамата. Възхищение всеобщо. Спокойствие пълно.“ Депешите на Гороломова се приемаха безплатно от телеграфа.

Сутринта рано, по зори, когато градът още спеше, една кола изкарваше из III полицейски участък към гробищата едно кърваво тяло; то още дъхаше. Той беше опълченецът Неделков.

Гороломов си отдъхна свободно.

Сръбската война се обяви. Война безумна и проклета!

Но тя беше един гръмоотвод за Румелия, като я избави от турска — сиреч от ново разорение, и частно за Пловдив, като отвлече легиона.

Той трябваше поне от кумова срама да покаже вид, че е храбър не само против безоръжни и мирни граждани. Той се пръсна. Едни се присъединиха към разни части на войската като канцеларски писари, други съставиха доброволческа дружина, която с голям алай остави

Пловдив и се изпари, доде иде до Сливница; а най-многого минаха и останаха в София, в качеството на политици и новинари. Гороломов се записа доброволец в кавалерията с неколцина бивши другаригимназисти, между които и Спасов — учител вече. Летящият отряд, в който бяха те, се намираще в сръбските предели къде Тимок нейде. Той имаше назначение да безпокои Лешанина и да отвлече част от силите му. Но сериозна среща с неприятеля не бе имал още.

Гороломов, произведен вече офицерин в награда на политически заслуги, роптаеше против съдбата:

— Решително, ние сме нещастни. Войната се свърши почти, а ние ще бъдем принудени да се върнем позорно у дома си, без да сме разменили поне един куршум със сръбите. Аз особено, който щях да си сломя врата да тичам от Цюрих... Война ли е това? Скандал!

— Скандалът се състои не в това, Гороломов — отговори Спасов, като се уравни с коня на приятеля си, — а в самата война между два братски народа. Ето аз кое жалея.

Гороломов го погледна надменно-презрително.

— Тия евангелски разсъждения миришат малко на страшец — забеляза той усмихнато.

— Никак не страх; аз скърбя за безполезните кръвопролития като човек, но като патриот аз съм готов да изпълня длъжността си и да забраня отечеството си. Ако сръбите се оттеглиха доброволно от земята ни, аз бих се радвал, че не са ми дали случай да изпразня един патрон, но ако ги срещна, ще ги бия като врагове.

— Фразички са това... Кажу си правичката: не ми се мре, па да се разберем — каза Гороломов.

Спасов се докачи:

— Ако да беше това вярно, аз не бих вървял с тебе, Гороломов. После, и аз мога да кажа, че и твоята войнственост е...

— Не се докачай де... делата ще покажат... а моята природа, батенка Спасов, е друга... аз казвам *à la guerre comme à la guerre*... Който тръгва на бой, а мисли за мир, той не е солдатин. Аз искам да видя кръвчица. Песента на куршумите е за мене по-сладка от музиката на Бетховена...

Надвечер малкият отряд пристигна до подножието на едно скалисто бърдо. Мястото беше пусто и диво. Никакви признаци от близък неприятел нямаше.

— Това война ли е? Разходка, скандал! — бърбеше високо Гороломов, за да го чуят другите.

Началникът на отряда обяви, че ще пренощуват в тоя дол, в запустелия хан. Разседлаха конете, вързаха ги, поставиха стражата и се събраха под сушината да почиват.

Гороломов имаше вид на отчаян човек: тая жажда за борба и опасност вдъхваше неволно уважение у другарите му и ги ободряваше.

Изведнаж началникът, който бе обикалял наоколо, на препусканица дойде и обяви, че приел от някои селяни сведения, какво един малък сръбски отряд пешаци влезнал в близкото село да нощува, оттатък бърдото.

— Момчета — продължи той, — ето един случай да опитате сърцата си... Ще починем тук до полунощ, па ще потеглим към селото.

После даде нужните разпореждания и пак бодна коня си нататък.

Конниците се развълнуваха и оживиха. Гороломов ходеше бледен и не знаеше какво става около му. Известието за една близка битка силно смути душата му. Той подири началника и го достигна.

— Що има, Гороломов? — попита го фамилиарно офицерът, човек енергичен, но благоволящ към Гороломова.

— Господин Радинов, сериозно ли сте решили да атакувате?

— Не чу ли, гълъбче? Разпореди ли се?

— Но има явна опасност за отряда.

Капитанът го погледна безпокойно...

— Господин Радинов, отрядът се състои повече от гимназисти, и то доброволци... Аз мисля, че не трябва да ги излагаме.

— Какво ми пееш, Гороломов?

— Те не са обикновени солдати.

— А простите солдати с две души ли са?

— Но това е интелигенцията на България!

— Толкоз по-добре. Интелигенцията ще се бие с повече ентузиазъм. Аз мисля, че и затова сме дошли тук.

— Но интелигенцията... — подзе Гороломов по-упорито.

— Поручик Гороломов! Тук се не разсъждава, а се слуша... — пресече го офицеринът... — Интелигенция, интелигенция!... Па то е въпрос още дали сте вие интелигенцията на България. В редовете на войската има хиляди още интелигентни, като включим и стотина

офицери с високо образование. Те отиват в огъня и не се оплакват. Срамота!

— Радинов, мисли каква тежка отговорност земаш!... — каза Гороломов със заплашителен тон.

Началникът съвсем изгуби търпение.

— Поручик Гороломов! Заповядвам ти да изпълниш длъжността си или ще заповядам да те разстрелят, ако деморализираш момчетата! — извика офицеринът и отмина.

Гороломов остана като треснат.

След полунощ отрядът потегли тихо в тъмнината. Той измина дола, зави на запад около бърдото и излезе на едно равнище, пресечено със сухи долове и изринато от порои... На изток побеля малко небето, но мрачината на земята беше още гъста. Конниците приличаха на призраци, никой глас се не издаваше. Само конското туптене, умъртвено от размекналата земя, нарушаваше тишината. Селото, което нападаха, не бе далеко. Ставаше дрезгаво. Сърцето на Гороломова премираще. Подир не дълго време той може би щеше да се гътне от коня, устрелен от неприятелски куршум... Всяка стъпка, която правеше напреж, решаваше съдбата му. Той се усещаше, че трябва да има мъртвешко-бледно лице сега и подир половин час не ще може ни страха си да скрие, ни живота си да запази от опасност; бягането беше немислимо почти. Всяка минута беше скъпа сега и невъзвратна. Отрядът навали пак в един дол, зад който трябваше да се устрои за нападение. Мракът беше тука доста гъст още. Гороломов повече не мисли: той поизостана надире, чака да се изгубят конниците по другия бряг и бързо потегли из дола надолу. Той дезертиреше.

Той приличаше на човек, който ходи на съня си без път и без съзнание. Той доста вървя тъй, без да знае къде. Небето се изясняваше, върховете на храсталаците и на шубраците по бреговете се очъртаваха по-явно. Гороломов усещаше, че отива в някоя бездна. Той се разделяше от другари и не знаеше какво ще срещне напреде си. Развидели се. Една гора се зачерня отпреде му. Той се упъти към нея. Когато се потули в гъстака, той си малко отдъхна. Слезна от коня, върза го и седна да размишлява какво да прави. Как той жалеше за „Марково коляно“. Но то е далеко, далеко... Той разбра, че сглупи,

дето рискува живота си... Отдалечени пушечни гърмежи разцепиха въздуха... Отрядът навярно нападаше. Завръзваше се битката. Гороломов стоя без дихание. Престрелката, ту по-силна, ту по-слаба, трая около половина час, па престана. Гороломов се разпусна. Той усети сладко удовлетворение, че бе далеко от примеждията. Никакво друго чувство го не движеше. Виделината бързо се възцаряваше и под клоните на гората. Той се озърташе безпокойно. Нищо още не беше нарушило глухотата наоколо. Той пропълзя напред, погледна през дънерите на обезлистените дървета и позна, че от гората нататък е равнище, дето се мерджелееше село. Дълги часове мисли какво да прави: да остане да пренощува тука в гората, безсмислено беше; той пак трябваше да я остави утре; после, гладът немилостиво дращеше жельдъка му с ноктите си. Да се метне на коня и да върви на изток, към българската граница, беше крайно примеждливо. Добре, ако сполучеше да мине в България: там бе уверен в своята безнаказаност. Но ако паднеше в ръцете на сърбите, което бе най-вероятно, щяха тозчас да го застрелят като злосторник: те отказваха на нашите доброволци качеството на военни люде. Тогава му дойде едно вдъхновение: той реши да се предаде доброволно на каквото сръбско началство намереше в селото. Като пленник животът му, па даже и честта му, бяха спасени. Той знаеше с каква басня да обясни после изчезването си от отряда, при самото начало на битката. Той одра прочее от дрехите си знаковете, които можеха да го издадат като конник-доброволец, зафърли всичкото си оръжие, прекръсти се (той сега вярваше в бога) и излезе из гората. Равнището беше безлюдно. Той се напъти смело към селото из дола, който го пресичаше, с бяла кърпа в ръка.

Войната се прекрати с пиротското примирие.

Нашите победоносни войски се завръщаха в окичената столица с китки и благословии.

Но най-тържествуващ беше капитан Гороломов. Когато той мина на парада пред двореца, яхнал на вран кон, с униформа лъснала от ордени и златни еполети, с лице надменно, с горда усмивка на венчан победоносец, всички погледи се устремиха към него. Князът му клюмна благоволително с глава.

Какво се беше случило с бежанеца?

Ето какво:

Кога влезе в сръбското село Живановац с високо дигната бяла кърпа, той намери силно смущение там: слухът за близостта на някакво българско военно тяло беше внесъл паника в селото: под нейното влияние трима солдати излязоха от една кръчма и се предадоха Гороломову с пушките си, мислейки, че неприятелят е вече в селото. Гороломов падаше от небето. Но за час той догади каква е работата... След половина час той с коня си изтупуркваше при своя отряд с известие, че превзел сам селото със солдатите и с оръжието! След малко доброволците завземаха Живановац. Гороломов беше обсипан с поздравления и с пофали от другарите си. Той им разказа покъртен как се заблудил в дола, как дирил напразно отряда, как в отчаянието си, че ще помислят, че е дезертирал, той решил да умре геройски и с гол нож се фърлил въз сърбите в селото; как по-явяването му причинило панически страх и прочее. И ето ти награди, повишения, слава... Тоя път сляпото щастие се наръгна на него и подпомогнато от ловкостта му, превръщаше позорното му бягство на победоносен триумф.

В това време на могилите около Сливница още пресни се чернееха гробовете на други герои, които бяха отивали към неприятеля не с бели кърпи, а с щикове и ура.

Но чест тям, те и не бяха се борили за слава, а за да изпълнят една длъжност към отечеството. Тоя висок морал е едничката светла и благородна луча във войните, които инък са отвратителни и гнусни, като плод на честолюбивия бяс на ония, които ги правят необходими или експлоатират.

.....

Непрестанни ура цепеха ликуващия въздух.

А в тоя същия час, на други места в столицата, бяха въздишки и охкания. Болниците отговаряха на улиците. Това приличаше на един протест.

Спасов лежеше в болницата, устроена в Народното събрание. Около му пъшкаха петдесетина легла с ранени войници. Въздухът беше наситен с йод и други миризми от лекарства; често остри стонове, изпущани от нетърпими страдания, цепеха странната тишина. Върволици доктори, фелдшери и сестри-милосердни мълчаливо

забикаляха страдалците и привързваха раните им. Нямаше нищо триумфално в тая сграда, дето се пренасяха болки с геройско търпение, дето душите се каляваха тайно в горнилото на страданията и дето капеше кървавият пот от челото на България, което на улиците лаврите не оставяха да се види.

Спасов беше ранен от куршум в лявата ръка в едно успешно сблъскване с неприятеля, дето показва голямо хладнокръвие и безстрашливост. Два пъти трябва да я рови инструмента, за да ѝ земе опасния характер: той не беше въздъхнал дори. Той беше забравен тука, никой знак на внимание от правителството не беше го ободрил нравствено, а той беше заслужил наградата на един доблестен войник. Наградите и милостите партийни вятър сега ги отвяваше на друга страна... Спасов обаче се не оплакваше. Истинските героизми са смирени. Един ден видя, че се зададе Гороломов със сияещи гърди и лице. Той идеше да навести приятеля си, не толкоз с цел да му изяви съболезнования — от такова просто човеческо чувство сърцето му не беше способно да затупа — колкото да му покаже своя нагъл напредък във военното поприще. Спасов се намръщи неволно. Той бе узнал тука за утрепването на Неделкова и Гороломов му вдъхваше непреодолимо отвращение.

— Добър ден, батенка мой — каза Гороломов с фамилиарно-благоволителен тон, като му подаваше отдалеко ръка.

Спасов не подаде своята и прибъбра глухо:

— Извинете, не мога да се мърдам.

— Ах, пардон, забравих... Е, как отива работата? Слава богу, добре?

Спасов само клюмна с глава.

Гороломов, занят със себе си, не забеляза студеното изражение на Спасовото лице. Той подзе, като седна на края на леглото.

— Както и да е, Спасов, оживяхме, то е главното... А колко чудеса в малко време! Война, батенка мой... Е, поздрави ме де — каза той усмихнат, като си изпъчи гърдите глезено.

— Честито — повече изпъшка, отколкото издума раненият и фърли бърз поглед на емайловия кръст.

Гороломов се позачуди за малкото участие, което Спасов земаше в радостта му. Той го изгледа внимателно.

— Ти, види се, да страдаш силно още... Ах, драги приятелю, аз бих се задоволил с половината от успехите си, за да бъдеш ти само здрав.

Спасовото лице се изчерви от негодувание, което Гороломов не разбра. Той си поизправи главата, за да поеме по-свободно, и каза нервно:

— Благодаря за такова великодушие, Гороломов.

— Да — продължи Гороломов, — а представи си какво разочарование! Примирие! Едвам се почна войната и ето, озовава се тоя мерзавец Кевенхюлер и князът като баба подписва примирие... Аз лично му изказах възмущението си, представи си, той призна... Това е позор! Ние трябваше да продиктуваме Милану мира в Белград... Нашият поход се свърши по крастав начин, нали? Но това не е главното. После, представи си, и аз останах наред пътя: ни риба, ни месо, както казват русите... Капитан, и баста. И има още хора, които ми завиждат. А аз едвам познах истинското си призвание, едвам напипах жилата на рудата си... Ей богу, мене ме преследва съдбата ми... Та и какво беше делото ми в Живановац?... Враговете бягат пред тебе като подплашено стадо; трима келяви сърби, които идат и ти казват: „Предамо се, брачо!“ Ха, ха, ха, още „брачо!“ Вотъ подлещи!... И няколко пушки с тесащи... То си не струваше трудът само... Герой, рекли всички, герой! Да, ще речеш, „на безрибие и рак риба“... Това е така. Но съгласи се какви велики военни дарования умряха в тоя глупав мир... Тщета, голяма тщета, батенка мой, Спасов.

Спасов нетърпеливо слушаше тая безсърдечна и безочлива фанфаронада. Той поглеждаше кога ще дойде фелдшерът да съкрати нравствените му мъчения. Гороломов се обърна пак:

— Спасов, ти не си видял образа ми в илюстрацията? Да ти го донеса.

— Не правете труд.

— И какви нахали, представи си, турили отдолу: „Гороломов — герой от сръбската война!“

— Радвам се за това, защото инък щях да мисля, че си само герой в пловдивските полицейски участъци — каза Спасов, като го устреми със запален от гняв поглед.

Гороломов го изгледа смаян.

— Не те разбирам, Спасов!

— А аз те разбрах добре!

— Тоест, накъде бият тия думи? — И Гороломов стана.

На Спасов притъмня пред очите, той не отговори. Яростта го задушаваше. По симпатия и раната му го заболя силно. Той замижа с болезнено набърчено лице, за да не види Гороломова.

Гороломов, вдървен, очакваше Спасова да отвори очи и да му отговори. Но той мязаше на един осъден пред това страдалческо легло. Той се отстрани, за да даде път на една сестра милосердна. Тя се спря при леглото и попита ласкаво:

— Спасов, спите ли?

При тоя приветлив глас Спасов откри очите си. Благодатно спокойствие се разля по лицето му. Гороломов с офицерска кокетливост се наведе да види сестрата право в лицето. И той потръпна: видя Марийка Неделкова.

Тя беше прилична, черноока, напета мома, с детски нежен, добър, но меланхолически поглед, който скриваха дълги клепачи. Червеният кръст на бяло, зашит на гърдите ѝ, придаваше ѝ вид на жрица. Присъствието на младата девойка в това място на въздишките осветляваше го с лъчите на упованието и надеждата. Тя чувствуваше на себе си погледите на толкова страдалци и лъчезарната усмивка се не губеше от печалното ѝ лице. Тя разпита Спасова как се чувства, пригответи ловко потребните неща за превързване раната му, без да фърли поне един поглед на Гороломова. Спасов избягваше също погледа му. Той видя, че е съвсем излишен тука, и си отиде, пламнал до ушите, като изскърца със зъби.

Той се завърна у тях си разярен. Той се не побираше в кожата си и не можеше да си прости унижението, в което се постави пред тоя нищожен Спасов и пред тая загубена мома. Храчката на баща ѝ не го възмути толкова — тя нямаше свидетели, — колкото гордото пренебрежение на тия две болнични същества... Но горчивите му мисли бидоха прекъснати от денщика, който му връчи приглашение за вечеря в двореца.

Мина се няколко време. Гороломов играеше видна роля вече в съветите, дето се решаваха съдбините на страната. Готвеха го за един висок държавен пост. Една заран, когато си бе облякъл вече блестящия

мундир и възсукал черните мустаки с маджарска помада, денщикът му доложи, че някаква млада госпожа пита за него.

Лицето му светна победоносно.

— Мария е — каза си той, — вчерашното ѝ разсърдване беше само женско кокетство, разбрах я... Пак ще ми дойде под ботуша.

— Помоли я да влезе — заповяда той на денщика и фърли бръз поглед на огледалото.

Влезе Зинаида Матвеевна!

Тя беше току-що пристигнала като сестра милосердна при амбулантата на швейцарския Червен кръст.

— Ах, скъпи Панайот Петрович! — извика тя възторжено и се спусна към него.

Гороломов прие поздравленията ѝ крайно смутен.

— Здравствуй, любезна Зино — отговори той с пресилена любезност. Очевидно, нейното дохаждане в София го изуми неприятно.

Тя не забеляза това.

— Как, ти се не надяваше да ме видиш тука, нали? Признай се: сюрприз! — смееше се тя щастливо — какво, трябваше и ние да помогнем на човеческите бедствия... Ну, поздравлявам те, гълъбче, със славата ти. С чин и ордени. Вот моят Панайот Петрович е герой!... Но, не се конфузи де, дай да те цалуна пак, но по лаврите тоя път — и тя го цалуна звънливо по челото. После зафърли небрежно връхната си дреха и прибави: — Но по-после ще ми опишеш военните си подвизи един по един, а сега кажи ми намираш ли ме по-хубава?

И тя го загледа в очите разгалено. Студът на улицата беше изкарал пресен румянец на бузата ѝ; светлите ѝ умни очи играеха жизнерадостно.

— Прекрасно, Зинаида Матвеевна — отговори принудено Гороломов и със зъби пришушна: — Кой бяс те доведе тука! — Защото в упоението на успехите си той беше съвсем забравил госпожица Берендеева и обещанието си, както забравяше всичко, което не влазяше в областта на неговото себелюбиво тщеславие.

Той не можа да се стърпи и ѝ каза:

— Ах, Зинаида Матвеевна, каква охота да бягаш тука от Швейцария посред зима? Това е лудост.

— Обязаност човеческа, Панаша, вижд тия проклети войни какви жертви, какви страдания...

— Защо проклети войни? — пресече я Гороломов... — Войните са закон природен.

— Ну, над природния закон има по-висок закон на съвестта: той ни заповяда да облекчаваме поне злините, които не могат да се избягнат.

— Ох, тия сантименталности...

— Как? Панайот Петрович? Да не подаваме ръка за помощ на страдащото човечество! Пак чудак! — каза поудивена курсистката.

— Оставете се от тия човечества, от тия гръмки думи... Аз се убедих вече от опита на живота, че нашите принципи и идеали не са друго освен празни мехури... Животът е хазартна игра, Зинаида Матвеевна. Който има силно чело, той разбива стената. Щастливият — щастлив, а нещастният — зарежи го; нищо няма да го спаси: той трябва да загине.

Зинаида го изгледа поразена.

— Панайот Петрович, какъв е тоя език у тебе? Пак крайности, пак чудачества! — После прибави добродушно: — Любопитно е сега щеш ли да се върнеш да продължаваш в Цюрих, като вкуси от тия работици — и тя бараше сребърния и емайловия кръстове на гърдите му.

— Невъзможно, Зинаида Матвеевна.

Зинаида го изгледа въпросително.

— Отечеството... Зинаида Матвеевна... Момент велик сега... Трябват сили...

— Значи, прегръщаш военната кариера?

— О не, да беше траяла войната — друго: кариера велика... Но тоя проклет мир, който насила ни навръзват... Не, господарствена кариера и блестяща.

— Що, министър може би?

Гороломов само климна и се усмихна.

Девојката се позамисли на миг.

— А нашите високи мечти? А *Ураган*? Значи, напущаш! — каза тя удивена.

— *Ураган*? Ах, Зинаида Матвеевна, защо не кажеш: „Нашите детински глупости?“ Аз изтрезнях вече от пиянството на смешния

хуманизъм и на разни урагани. Светът е такъв, какъвто си е. Никой не може да го управи... най-умното е да се ползуваш от обстоятелствата. Смях е да гониш дивото, когато си уловил питомното.

— Странно впрочем... Отдавна ли беше, когато ти се възмущаваше от народни паразити и вярваше в доброто и в прогреса? Какъв прелом, Панайот Петрович, стидно! — каза девойката живо...

— Да, отдавна, отдавна, много отдавна беше! — когато господ ходеше по бели гащи, Зинаида Матвеевна!... Но аз изтрезнях! Днес познавам само един бог, само един прогрес: личното щастие и баста!

Гороломов произнесе това цинично признание с раздражен глас, защото той чувствуваше, че разговорът непобедимо водеше към неприятна тема... Ставаше му неловко. Зинаида Матвеевна помнеше, навярно, по-добре словото му, отколкото сам той, и му го наумяваше с присъствието си. Тя му се навръзваше на врата сега, когато той имаше желание да бъде свободен. Но той трябваше по-скоро и веднаж завинаги да се разчисти с нея. Той имаше един куп способности, или жестоки, или низки — той избра последните: те го отговаряха на природата му. Той си направи печално лице и въздъхна дълбоко.

— Защо въздишаш, Панайот Петрович? Напразно, ти трябва да се радваш, ако не за друго, поне задето виждаш своята Зинаида — и тя го гледаше нежно.

— Ах, именно за това скърбя, драга Зинаидо.

Девойката изгуби цвета си. Тя го погледна неспокойно и попита бързо:

— Що има, Панайот Петрович?

— Зинаида Матвеевна, аз съм голям престъпник пред вас. Аз съм жертва на съдбата си и най-нещастния човек — каза той с трагически вид.

— Що е, за бога?

Той наведе глава и я фана за ръцете.

— Слушай моята изповед като честен човек, па презирай ме или прости ме.

Гороломов с убито лице, с разтроган глас й разказа либенето си преди три години с Марийка, клетвата, която й бе дал, нещастията, които донесе тая любовна връзка на момата и които, по своята непростителна ветреност, не предотврати тогава, макар че би можал; товарът, който тежеше на съвестта му за тая жестокост към една

любяща девойка; после, новото си увлечение в Швейцария в Зинаида, от която бе опленен и тогава, и сега, заблуждението, в което я бе държал против волята си, като ѝ скри священото си задължение към Мария; после — срещането с Мария — жертвата си, раздирателната сцена, която последва, страшната борба между дългът от една страна и сърцето от друга — борба, която потресе цялото му същество и в която той просеше помощта я съветите на Зинаида, за да излезе честно из нея.

Лицето на курсистката беше помрачено. Тая горка изповед, която нанасяше смъртен удар на надеждите ѝ, я прободеше и покърти.

— Панайот Петрович — продума тя, — ти постъпваш като благороден човек... Аз се отказвам доброволно от щастието си; направи щастлива девицата, която има повече право на твоята привязаност.

Гороломов ѝ зе ръката и я цалуна от благодарност... Той едвам скриваше радостта си.

Но след тия думи страданията внезапно победиха твърдостта на младата руския. Сълзи бликнаха по очите ѝ... Тя бързо облече дрехата си и преди да иде към вратата, обърна се към Гороломова:

— Бъдете уверени, мосъе Гороломов, че ви се не сърдя. — Но гласът на бедната девойка отслабна задавен.

В това време вратата се отвориха възло и влезе Спасов. Той беше в граждански дрехи и твърде приbledнял. Лявата му ръка висеше на подвезка.

— Здравствуй, Спасов! — каза неволно Гороломов.

— Курудимов! Ти си един безчестен човек! — повтори натъртено Спасов. — Не ти стигна, дето опозори и уби нравствено Мария; не ти стигна, че уби зверски баща ѝ в тъмницата, а сега си си позволил да се гавриш пак с жертвата си, безсъвестнико!

— Не те разбирам!

— Не ме разбираш? — изрева въвн от себе си Спасов. — Вчера си ходил при Марийка, та си ѝ нанесъл гнусни оскърбления и ѝ си предлагал мерзости, за каквито само ти си способен... У тебе няма капка човещина!

— То е моя работа... Тебе каква ти е Мария, та се грижиш?...

— Годеница ми е, лъжливи герою!

И с едно силно дръпане Спасов отпра еполета му и махна да то перне с него по лицето.

Гороломов се отдръпна в ужас, като викаше към рускията:

— Сумасшедший! Сумасшедший!

Спасов го погледа разтреперан, па излезе полека.

Курсистката присъствува немешката на тази сцена. Но тя разбра почти всичко. Нейната женска догадливост позна, че тука беше въпроса за същата Мария, за която одеве ѝ говори Гороломов тъй трогателно. По неговото страшно смущение тя позна, че са истински калните дела, в които го избличаваше гостът, и че одеве е слушала лъжи, а по позорното и безответно приемане оскръблението, и още с еполета, тя видя пред себе си подлец.

Тя го изгори с презрителния си поглед и изскокна.

Гороломов дълго оста като слисан. От прехласнатост той даже не можеше да прочете визитните картички на двама кореспонденти, които чакаха на вратата му.

.....

Мирът се склучи, но господ не даде мир на България. Трусове продължаваха да я разклащат от основи. Черни облаци затуляха от нея слънцето на правдата и милосердието... Гороломов следваше да става велик. Из литературата, из науката, из идеологията, из армията и човещината той излезе банкрот. Животът му оставяше една врата отворена: политиката. Той плуваше сега в мътните талази на стихията си. Стана публицист и извика на живот най-зверските инстинкти на сганта, писа кръвнишки членове, посипани с барут и петрол, които разнасяха из въздуха шумът от костоломието и миризмата на гробищата и салханите... И славата на името му растеше!

* * *

Мина се още време. В събранието у един министър, дето случайно присъствуваше и Китеров, дошъл наскоро от Русия, ставаше дума за запразнянето един твърде важен господарствен пост, останал сега вакантен. Гороломовото име падна от всичките уста.

— Та вие знаете ли кой е Гороломов? — каза Китеров очуден. — Той биде изгонен позорно от университета?

— За убежденията си, да — възрази министърът.

— За убеждения? Не, той открадна едно брилянтново перо из един магазин, затова бе изключен.

Всичките зяпнаха в недоумение и недоверчиво.

— Аз не ви говоря и за тукашната му репутация...

Събранието се пошушука една минута.

— Гороломов е една сила — каза внушително един министър.

— Сила е — потвърди друг министър.

— Сила, сила — отзоваха се важно и другите.

Разговорът мина на друг предмет...

1888

**СЛАДКОДУМЕН ГОСТ НА ДЪРЖАВНАТА
ТРАПЕЗА
ОЧЕРК**

*„Името ми е легион,
защото сме мнозина.“*

(Евангелие от Марка
— 9)

I

Бирарията „Червен рак“ беше пълна с народ и тая вечер. Около всичките маси седяха гости, пиеха бира или коняк, гълчеха, смееха се сред една гъста атмосфера от цигарев дим. Малцина само четяха вестници на мътната светлина, която даваха ламбите от потона. На всяка минута шумът, възклицанията „гарсон“, „цал“, „плати“, удрянията с чаши по масите се увеличаваха, както и числото на гостите. Защото часът беше дошел вече, в който министерствата и всички присъствени места се затваряха и канцеларският народ като една недисциплинирана армия хукваше из улиците, разливаше се на четири страни и след малко изчезваше в кафенета, бирарии, гостилници, кръчми, кафе-шантани и прочие Данаеви делви в столицата, които гълтат една осма от българския държавен бюджет.

Шумът и навалицата растяха и за това още, че студът се усилваше навън; един остър вятър гонеше немилостиво всекиго и обезлюдяваше улицата.

Вратата, която постоянно се отваряше и затваряше, пропусна и един висок, прилично облечен господин с дългнесто, гойно и червено лице, с твърде самодоволно изражение, с черна брада, модно подстригана. Той се спря настрана от вратата и оттам внимателно хвана да се вгледва в бирарията и да рови с поглед из публиката, която се теснеше около масите, като си вадеше полека черната ръкавица от дясната ръка. Вероятно той диреше или празно място някъде, или някого — при масите. И по нехайното му и непринудено държание, и по самоуверения му поглед познаваше се, че той е вещь в това място и стар гост на заведението, дето всяка вечер намираше същия дим и шум и същото общество, и нищо не може да го учуди или стесни.

След половина минута назъртане тоя господин остави своя наблюдателен пост и бързо се запъти през масите към противоположната страна, като раздаваше пътьом другарски климания и ръкостискания на приятелите. Той се спря при една маса в ъгъла, дето седяха двама души. Единият от тях, по-старият, беше човек

мурголик, сухичък, с брада а la Batemberg и с поглед спокоен и полуиронически. Той беше облечен изящно и крепеше на коленете си един чер портфейл, каквито носят адвокатите. Другарят му, млад момък с живо лице, в сиви шаячеви дрехи, но със свенливо учуден и любопитен поглед, познаваше се, че не е тукашен, а е дошъл от провинцията.

— Здравствуй, Балтов! — извика той към мурголикя.

— О, Жоржо! — И Балтов постана и подаде ръка на новия гост, който закачаше палтото си на стената. — Какво искаш?

— Мерси, мерси... аз ще пия един коняк: вкочаняха — каза Жоржу и притегли един стол и седна тежко на него. После изгледа другаря на Балтова, който машинално бе взел да гледа в един немски вестник, вероятно да се избави от неловкото положение, защото Балтов забрави да ги запознае.

— Ах, да ви запозная: Аврамов, учител от Добрич.

— Аврамов? Брат на нашия архивар Аврамов? И той е от Добрич. Радвам се — извика Жоржу, като пресече Балтова и не го остави да произнесе и неговото фамилиарно име. — Аврамов, чуден човек, колеги сме... та ваша милост сте му брат!

— Не сме братя; има Аврамови други в Добрич — отговори стеснено провинциалният учител, като се изчерви.

— Все едно... Драго ми е. Вие отдавна ли сте тука?

— Завчера пристигна — отговори Балтов... — Гарсон!!... Още две бири и един коняк...

— Пръв път ли ваша милост дохождате в столицата?

— Пръв път.

— И то сред зима?

— Тъй ми се случи.

— Е, какво впечатление ви прави София? — попита равнодушно, почти машинално Жоржу, като разглеждаше някакви фигури в обявленията на немския вестник.

— Много добро впечатление — отговори Аврамов със сърце.

— Тоест как добро впечатление? За какво? — попита малко сопнато и наставнически Жоржу, като сложи вестника на стола.

Аврамов се посмути малко, па отговори:

— Как? Напредък, улици, здания хубави, богати магазини... Прилича вече на столица...

— И цивилизация, нали? — изсмя се Жоржу.

Аврамов го погледна позачудено.

— Защо? И цивилизация! — отзова се Балтов, за да помогне на провинциала. — Де ще бъде цивилизацията, ако не в столицата — в Бейлерчифлик ли?

Жоржу гаврътна буйно коняка си, устрели с решителен и войнствен поглед Балтова и каза ниско:

— Цивилизация? Кажете еврейщина, немщина, глупави моди и съсипия, а никак не цивилизация! Ни сянка от нея няма... Трябва човек да е сляп, за да не разбере истинския характер на нашата цивилизация... Разбирам, господството му иде от провинцията и всичко го омайва и той е във възхищение... Но който вникне в основата и на какво се гради всичката тая столична декорация, ще види, че всичко е фалш, калайма и опропастяване... Господин... извинете, забравих ви името.

— Аврамов.

— Господин Аврамов, разберете, тия украшавания не се правят с молитва, а с милиони левове; имате ли ги? Нямаме ги. Кой ги дава? Немците! Сиреч дългове и дългове... Да, всяка една нова улица, къща, богата магазия е една халка на нашето икономическо робство под немци и евреи; всяка дреха, мобил, джунджурия, иглица, с които ни снабдяват безчислените гешефтари, е един комат, който чуждата експлоатация изтръгва из ръцете на бедния български занаятчия и търговец, е последният смъртоносен удар на нашата умираща индустрия. Па и тия разкошни балове и празници, които са на мода днес и разоряват нашата аристокрация — айлъкчийската аристокрация, — действуват като епидемия за българската кесия... И всичко, всичко, що виждаме, що вършим и що наричаме напредък, е само маймунско подреждане, свежда се само към икономическото ни и нравствено подчинение на чужди... Ето, господин Балтов, каква е работата... Покорно благодаря за твоята цивилизация... Аз по бих желал столицата ни да приличаше на Бейлерчифлик, но българските милиони да останеха в България... Нека се цивилизуваме по-късно. Голтаци сме...

Подир тая въодушевена реч Жоржу отхлупи назад шапката си и гневно почука с бастуня си по масата, за да дойде келнерът.

Аврамов беше зяпнал още в устата му, учуден и смаян от това, което чуваше.

Балтов пое спокойно:

— Жоржо, пардон, ти, както винаги, се екзалтираш и всичко преувеличаваш или изопачаваш... Говориш ми все крайности.

— Говоря правото, Балтов! Аз не съм адвокат!

— Говориш парадокси, подмесени с малко право...

— Цяла истина говоря и само истина говоря, опровергай ме... Zwei Gläser Bier^[1]... и един коняк още със закуски — обърна се Жоржу към слугата, който се яви на зова му.

— Да предположим, че е истина, но много стара истина, допотопна истина казваш и ти не си Колумбът на тая истина — отговори живо Балтов. — Работата е не красноречие да ми продаваш — каква полза от думи? — а да помогнеш на злото... да изнамериш лека... Аз ще ти целувам ръка, ако направиш това велико откритие... Само ми се чини, че това, което става у нас, фатално трябва да стане: ще подражаваме на европейците, ще заемаме модите и парите им, докато стъпим на собствена нога... Никой не е устоял на напора на времето — нито Китай — и ние няма да устоим... Всички знаем това, че е така... Е добре, лека, лека кажи ми.

— Дай ми власт, дай ми сила и лекът е готов.

— Добре, предположи, че в твои ръце е законодателната и изпълнителната власт на страната. Всесилен си. Как ще попречиш на разпространението на немските боклуци? Ама не забравяй капитулациите.

— Капитулациите не закачам... Ще издам закон: всеки държавен службаш, граждански бил, военен бил, от разсилен до министър, с една реч, всички ония, които веднаж в месеца бъркат в хазната, па и семействата им задължават се да носят дрехи от български платове. Включвам тук и войската. Без това условие никой не може да бъде на държавна служба. Разбираш ме. Предположи сега, Балтов, че се туря строго в действие законът ми. Какво излиза? Ето: сто хиляди хора, най на малка страна, като харчат на година едно на друго по двеста лева всеки за *насърчаване на българската индустрия*, ще оставят в България годишно двайсет милиона лева само от тоя артикул — платовете! А тия милиони сега отиват в чужди джобове... След пет години България ще бъде цветуща и богата, многобройни градове и

паланки ще се съвземат и съживят; хурката, станът, машините, фабриките ще дадат работа и хляб на хиляди и хиляди честни семейства... Благодат божия ще настане... Да?

... А твоите капитулации нека си цъфтят... Даже повече, за да се не сърдят виенските и пещенските дипломати, аз ще отпускам платовете им без всякакво мито в столицата... Нека им бъдат купувачи боянските шопи, изпъдените чиновници, които гладуват по цял ден над вестниците в кафенетата, и деветстотинте софийски метачи, вечните викачи на „ура“.

Жоржу млъкна, очите му се устремиха победоносно в Балтова, като че чакаха някое възражение, което той се готвеше да направи на прах. Балтов не отговори, той продължаваше да мълчи иронически и да пуши цигарата си, стисната между зъбите му. Той се щасаше всичката непрактичност на Жоржовото учение, но не пожела да му възразява. Може би той и друг път беше слушал и от него, и от други същите филипики против злото и същите противодействени мерки, невъзможни и немислими на тая минута. Аврамов обаче не удържа възхищението си от тая чудесна идея и се обади:

— Но тогава защо у нас не сторят това умно и законно нещо? Това ще спаси отечеството. Няма ли толкова патриотизъм? Народното събрание например...

Жоржу се намръщи и каза:

— Народното събрание, бай Аврамов?... Ако Народното събрание в последната си сесия вместо сумата празни решения би издало тоя закон, то би спасило България... България щеше да е длъжна да въздигне приживе паметник на всеки един депутат... Но работата е, че Народното събрание... Нейсе, не — да спи куче под камъче... Казваш, патриотизъм, отечество... Ах, бай Аврамов, познава се, че из провинцията идете. Там още може да минува такава стока като патриотизъм, отечество, в Добрич; а в София и вехтарите-евреи нищо не дават за тях. Провинциал, провинциал си ти... Тука всеки, който може, скуби, ползува се от положението, пълни джоба... Все за народното добро... Разбираш?

Жоржу спря внезапно, защото от съседната маса стана и се обърна насам един господин с твърде важно лице, с бакембарди и с дебел чер бастун.

Тоя господин очевидно ставаше да си отива; като погледна Жоржа, подаде му ръката си.

— Жоржо, четете ли нотата? — попита той ухилено-лукаво.

— Да, московецът пак лае на хаба... Елате, заповядайте... Един пилзнер? — каза Жоржу твърде любезно, като притегляше един стол за него.

— Благодаря, Жоржо, отивам си вече за вечеря. А прогос, прие ли и ти билет за утре вечер?

— Приех го, ще бъда... Пий поне един коняк...

— Мерси, мерси, бързам...

И господинът с бакембардите се промъкна между масите, около които публиката се разреждаше вече, и си излезе.

Жоржовото лице внезапно бе добило безпокойно изражение. Той пошушна Балтову:

— Балтов, как не сме го видели одеде? Той бил зад нас!

— Даскаров ли? Аз го видях, мислех, че и ти го видя — отговори равнодушно Балтов. Като произнесе тия думи, погледна часовника си и стана.

— Къде? — запита го Жоржу.

— Отивам да вечерям.

— Стой, заедно ще си вървим.

— Да, да, да си вървим — продума и Аврамов, но познаваше се, че той предпочиташе Жоржовите приказки от вечерята, защото едвам се помръдна и пак остана на мястото си.

— Та вам пътят е съвсем на друга страна, а аз отивам на „Родопи“ и ние още от вратата ще се разделим — каза Балтов, като чукна на келнера.

— Какво, ще плащаш ли? Остави, то е моя работа! — И Жоржу задържа ръката му, която бъркаше в джоба, да извади портмонето.

— Не, не приемам... По немски е моето правило: пил — платил — възрази Балтов.

— Дявол да ти вземе тебе немското правило и немците ти! Ти знаеш... че не мога да ги търпя тия гешефтари! А аз държа за славянското гостолубие! — извика Жоржу и го отстрани грубо от келнера, дошел на викането. Балтов го изгледа полунедоволно, полуучудено.

— Сбогом... Сбогом, Аврамов. Оставям те на попечението на
тоя „сладкодугмен гост на държавната трапеза“.
И Балтов ухилен се запъти към вратата.

[1] Zwei Gläser Bier — Две чаши бира. (нем.) ↑

II

Бирарията беше доста опустяла през това време. Чиновниците бяха се разотишли да вечерят. Шумът бе поотслабнал; мътните облаци дим на гъсти пластове свободно и мудно плаваха над масите и над главите на петнайсетината руменолици чехи и немци, които храбро стояха на поста си пред една батарея пълни и празни чаши. По-близо до ламбите няколко български дипломати бяха се углъбочили над вестниците и четяха между редовете на „Нойе Фрайе Прессе“, за да отгатнат какво ще произлезе от руската нота за нихилистите. Оставаха още десетина души българи, които нито пиеха, нито четяха: разговорът им се въртеше около баловете и други дневни въпроси.

Жоржу запали нова цигара, изхвърли дълга струя дим из устата си, но лицето му пазеше вече някаква угриженост, която Аврамов забеляза.

— Кой беше негова милост, одевешният господин? — попита той. Жоржу се намръщи, па му разправи ниско видния служебен чин на Даскарова и учреждението, в което служеха и двамата.

— Опасно животно е — продължи той, — дойде ли му нещо до ухото, тозчас при началството, а аз загълчах високо... Представи си, отвращение ми вдъхва, когато му подавам ръката си... Утре, представи си, например една интрига, един донос... и ти се чудиш и се маеш... Да! Вие сте честити, бай Аврамов, в благословената провинция... там такива неща не съществуват.

— Ба, и по нас ги има, само че там може би по-лесно знаеш кой ти е враг и кой приятел — отговори Аврамов.

— Да, да — пое горещо Жоржу, — тук е разврат и лицемерие навсякъде... Не търси характер у тукашните чиновници, тия „солидни винтове на правителствената машина“, както ги наричат някои, те са на онова убеждение, на което им кажат да бъдат, и на оня бог се покланят, когото им посочат. За да запазят топличкото си местце, готови са да жертвуват всичко онова, което им дава човешка физиономия. Чиновник ме виждате и мен, но убежденията си не отричам...

Опозиция съм... На черното, да ме убиеш, не казвам бяло... такава ми е натурата. Истина, не отивам по мегданите да се провиквам... Има много пък, които мислят като мене и така гледат на работите, но заравят мисълта си дълбоко като в кладенец и както щеш ги души, не можеш позна косъма им. Има и стотици такива политически хамелеони, на които те е срам да подадеш ръка, разбираш? И сега са важни птици, влиятелни чиновници, и къщи си направили, и земното си благополучие устроили... А честните, независимите натури гладуват по улиците или подсмърчат в къшетата, забравени и презрени. Например Аврамов... ах, какъв честен човек, какъв добросъвестен службаш, рядкост, ви казвам. Вие можете да се гордеете с такъв един брат...

— Не, той ми не е брат.

— Да, пардон, сетих се... едноименник. Все едно, прекрасен чиновник, а ще си умре на тоя скромнен пост — архивар... Да? Майка му не се е потрудила, когато го е родила, да му претроши гръбнака, за да може да се кланя — ето неговия важен недостатък, разбираш? Просто ужас...

Жоржу заръча още две чаши. Той се разпалеше от собствените си думи: осъждането на обществените пороци усилваше възбуждението му заедно със словоизвергателството му — защото критиката е най-благодарната почва за красноречието: тя го питае и дразни. Еднаж минал на тая трепещуца тема, Жоржу не искаше да я остави. Внимателното слушане пък на Аврамова го насърчаваше. Той пое пак:

— Да, такава е обществото ни, любезни Аврамов, нашата столична, чиновническа интелигенция — мъжката... А женската — съвсем зарежи я! Тоест как? Кукли... Само за моди мислят... На всеки час модните магазини са натъпкани с госпожи нашенски... Една рокля не знаят да ушият, а вече знаят названието и качествата на всичките скъпи щофове и дрехи: и плюш, и брокер, и сатен де лион, и сорти де бал, и резен-мантел, и сатен-мервельо, и всякаква парижка попара... Писарските жени ламтят да бъдат облечени като началническите, началническите — като министерските, министерските — като майорските, а майорските си докарват рокли от Берлин, също, каквито носи германската императрица... Скандал цял! Възмущаваш се... Особено баловете, там вече, въображаваш си, жените в елемента си...

Там можеш най-нагледно да се увериш колко е смешно това женско същество, което може да диша само под товара на разни фльонги, флинтифлюшки, турнюрчета, шарени дрипелчета, дантелки и корделки, и джунджурии, и безименни глупости. Най-ограничената, най-празната женска главичка у нас може да не знае хиляди работи, които трябва да знае всяка една жена, но знае всичките танцове, що са играли при дворовете на Лудвика XIV, XV и XVI: и полките, и кадрил-монстр, и лансието със смешното му кълчене, което наричат „реверанс“, и това всичкото господин Балтов също ще нарече напредък и цивилизация?... Обяснявам си обаче пустотата на жените: жената е една смес от суетност, капризи и глупост... Тя не е съвършен човек, както е казал един учен. Но мъжете, мъжете със своите фракове и клакове, с които се маскират на баловете... бедни кавалери, просто срам! И всичко това е напредъкът, цивилизацията, българската столица!

И Жоржу яростно тупна с ръка по масата и отхлупи съвсем шапката си назад.

— Какво имаш да кажеш ти! — попита той внезапно Аврамова със сърдито устремен поглед на него.

Аврамов се поизчерви, изненадан от това питане, па зина да каже нещо, нещо напосока, защото той никак не мислеше да говори, а, напротив, беше решен да слуша още. Жоржу обаче го избави от мъчното положение, защото тутакси нов поток от мисли нахлу във възбудения му мозък и той пак почна: той пренесе атаките си в други сфери на българския живот; но фразата му ставаше вече уморена, мислите му излизаха на парцали, без яка свързка, а ненавистта, която гореше в гърдите му, против всичко лошо и пошло се изказваше без въодушевление... Разговорът, или по-право, монологът на Жоржа губеше бързо живостта си, завяхваше... И най-после с една голяма прозявка той тури край на красноречието си и стана да се разплаща. Това действие предизвика пак препирня, сега с Аврамова, но Жоржу и тоя път остана победител.

Когато двамата другари излязоха из „Червен рак“, на улицата беше съвършено тъмно. Студено беше, но вятърът бе престанал и мек снежец сипеше. Няколко минути те вървяха мълчешката, всеки под впечатлението на чувствата и мислите, които разговорът у бирарията беше събудил в душата му. Аврамов беше още цял развълнуван; пред

взора му се откриваше един нов кръгзор; той гледаше сега с други очи на онова, което днес още го възхищаваше. Ето какво значи да оставиш провинциалното си задушено гнездце и да се прахосаш по столицата... Ето, човек се среща тука с хора като Жоржа, хора просветени, които умеят да съдят и критически да се отнасят към всичко, което лъщи отвън. Тоя Жоржу каза златни думи. Той още повече се издигаше пред очите му. Скоро и двамата се изгубиха в мрака на Александровската площад, пред двореца.

III

Сутринта, точно в девет часа, Жоржу се намираше в канцеларията при писмения стол. Който видеше Жоржа в „Червен рак“ или на улицата, не би повярвал очите си, че е същият, когато го видеше на работа при ореховата маса със зелено сукно. Лицето му беше пак така пълно, румено, доволно, но как беше сега съсредоточено и осериозничало над купа канцеларски книжа! Една маска от студена замисленост бе метната въз него; очите му имаха строг и безстрастен поглед с отпечатъка на съзнанието на дълга, погледа на един човек, комуто службата е едно свещенодействие. Би казал човек, че тоя поглед никога не е знаял що е веселост и усмивка, а човекът, на когото принадлежеше — че си е израсъл на тоя писмен стол и че си е слял съществуването с книжата на него.

С една реч, Жоржу съвсем не приличаше на Жоржа.

Внезапно лицето на Жоржа се замрачи. При деловата, служебната сериозност сега се присъедини и друга грижа, вътрешна и лична. Защото току-що му дойде на ума за снощната непредпазливост, която можеше да има фатални сетнини за него.

И едно неодолимо желание се появи в него да се види с Даскарова, да разбере как е работата, да се успокои.

„Ах, тоя Даскаров, ако ме е чул“!

Той попита един разсилен ниско за Даскарова.

— Дойде и влезе у господин министъра.

Жоржу трепна.

— У господин министъра влезе?

— Да.

— И щом дойде?

— Щом дойде.

— И още е там?

— Още е там.

Лошо предчувствие го обзе. "Защо така бързо е отишъл Даскаров при министъра? — помисли си той. — Навярно да направи доклада за

онова...? И други път Даскаров тъй скоро влазяше у министъра и стоеше при него по цели часове, но на Жоржа се чинеше, че пръв път днес това става и именно за него, за Жоржовата гибел. При тия мрачни мисли Жоржу остави перото и се облегна отпаднал на стола си. Погледът му се устреми разсеяно на срещната страна, но тая разсеяност изразяваше силна грижа и безпокойство; устните му машинално и нечуто шушнеха: „Уволнен, уволнен, уволнен!“ Червенината съвсем изчезна от бузите му и гаче и те внезапно се слепиха. „Уволнен, уволнен, уволнен“ — шушнеше му нещо на ухото.

Вратата се отвори, влезе един друг разсилен.

— Господин министърът ви вика — каза той смирено на Жоржа и чака солдатски изправен отговор.

Жоржу попита със схванат глас:

— Мене вика? — И той втренчи очи в разсилния, като че искаше в лицето му да открие някой страшен секрет.

— Да — отговори слугата.

Жоржу скокна изведнаж, поправи с ръка вратовръзката, хвърли поглед на облеклото си и излезе,

Жоржу влезе в стаята на министъра доста пребледнял.

Министърът пишеше при голямото си писалище в ъгъла на широката, постлана с цветни и скъпи ковъори стая. Една голяма венска соба весело бумтеше.

До писалището стоеше Даскаров.

Жоржу се поклони ниско.

Въпреки всяко ожидание началникът му го погледна благосклонно и му поиска някакви сведения по едно служебно дело. Жоржу му ги даде и с облекчена душа се приготви да си иде.

— Ха, почакайте — обърна се пак министърът.

Жоржу наостри уши.

— Аврамов как ви се види? — попита министърът.

— Архиварят?

— Да, той. — И министърът пак се наведе.

— Добросъвестно се занимава, господин министре, добър чиновник — отговори Жоржу. В тоя миг той срещна недоволния поглед на Даскарова.

И министърът се понавъси.

— Да, занимава се добросъвестно, обаче повече с партизанство — забележи натъртено и пораздражен Даскаров, като хвърли строг, почти злобен поглед на колегата си. От вида на лицето и от отзива на Даскарова Жоржу сега напълно се убеди, че той е във всяка опасност и че всичко се касае до кожата на бедния Аврамов. Тая увереност изведнаж го охрабри и той дойде на себе си. Мина му през ума даже да се застъпи за приятеля си, да протестува против уверенията на Даскарова, но тая мисъл изчезна като мълния из главата му; чувството на самосъхранение преоблада над всички други душевни движения и той не зина нищо да възрази.

„И да кажа нещо, какво ще помогна?... Само ще въоръжа Даскарова против мене“ -помисли си той.

— В партизанство не меси ли се? — попита министърът.

— Господин министре, нищо положително не мога да ви кажа... В канцеларията... гледам го... върши си работата... Какво прави обаче повън, нищо положително не зная, не гарантирам нищо...

Тоя уклончив отговор косвено потвърди клеветата на Даскарова. Той беше подписване смъртната присъда на бедния архивар.

Министърът поклати глава знаменателно и погледна Даскарова, комуто лицето сдоби самодоволно изражение.

Министърът кимна благоволително на Жоржа и се наведе пак над работата си. Жоржу се поклони и отиде в канцеларията си. Погледът му светеше; лицето му веднага сдоби прежнната си самодоволна гладкост, закръгленост и симпатичност. Подир страшното стряскане и уплашване идеше пълнейше успокоение. И пак заработи строго над книгата си.

На дванайсет часа Жоржу излезе из министерството. Той се запъти към тях си, като се здрависваше усмихнато с тогова и оногова. Маската на канцеларската сериозност пак остави лицето му изново благо и щастливо.

Когато се озова на „Дондуков“ булевард, той забележи на един ъгъл залепено траурно известие. Той приближи и прочете името на умрелия.

— Рачев — избъбра той поразен. После прочете няколко реда под името на покойника.

— В три часа ще го погребват... Трябва да поискам отпуск за следобед — каза си той. И продължи пътя за към тях си.

Внезапно го извикаха от една бакалница. Той се извърна и видя Балтова.

— Здравствуй, Балтия!

— Здравствуй, какво ново?

— Нищо... Да, нашия Аврамов го постигна нещастие: отчислиха го.

И Жоржу ниско му разправи обстоятелството.

— И знаеш ли? Назначи се на мястото му Ходжов, братовчед на Даскарова... разбираш интригата?

— Клетият Аврамов! — издума състрадателно Балтов.

— И аз ужасно скърбя... И сторих длъжността си... Но... какво купуваш? Швейцарски салам ли? Я отрежи и на мене бе, да занеса закусчица за обяд — поръча Жоржу на бакалина.

IV

Балът беше в разгара си. Широката зала, прекрасно осветена от множество ламби и от един кристален полилей, гърмеше от звуковете на оркестъра; един ред дами в леки бални тоалети, някои от тях в grand и petit деколте, грациозно се въртяха със своите кавалери в черни фракове и със свит клак в лявата ръка; а когато те заставаха пак до стената, друг ред от танцуващи двойки се завъртяваше и захлъзгваше по гладкия лъскав паркет, който издаваше глух приятен шум от лекото прикосновение на крачетата, обути в атлазени ботинки. После танцът приемаше безбройни още фигури и еволюции по гърмогласната команда на елегантния дирижор.

Играеха кадрил-monstre.

Аврамов, сгущен между зрителите, не сваляше очи от това възхитително зрелище; той пръв път в живота си присъствуваше на такъв празник. Всичко: звуковете на музиката, бляскавата светлина, скъпите цветни тоалети, голите гърди и рамене, миризмите, изтънчените маниери и грациозните движения на дами и кавалери, всичкият този столичен блясък зашеметяваше до немай-къде неговата провинциална душа. Всичко това беше така ново и лъскаво за него, така не българско, така поразително... Но дойдоха му на ума снощните думи на Жоржа и горчив песимизъм отрови впечатленията му. Той се намръщи и обърна към Балтова.

— Е, харесва ли ти се? — попита го усмихнато приятелят му.

— Аз ти много благодаря, дето ме доведе да видя бал в столицата... Чудесни работи... Но твоят Жоржу имаше право. Тая „цивилизация“ не е за България...

Балтов го погледна насмешливо.

— Заразиха ли те неговите проповеди?

Аврамов го погледна сериозно, па отговори убеждено:

— Да, заразиха ме, защото виждам, че всичко истина говори, че е право... Трябва всеки патриот да има Жоржовите идеи и да се обяви

против тия разорителни моди... Трябва страшна война да обявим на тая зараза.

— Много се разочарова ти, Аврамов: Жоржу е парадоксален, не слушай го... После, ние не можем да се повърнем към старото.

— Все едно ми е: не харесвам новото.

— Питай Жоржа тая вечер. Жално, че го няма...

Тоя разговор стана през кратката почивка, която делеше кадрил-монстра от лансието. Изведнаж оркестърът гръмна пак и в залата се образуваха десетина карета от танцуващи двойки... При всичкото му лошо настроение Аврамов се захласна в тая нова игра с изящните й дамски реверанси. Когато тя се свърши, разговорът се поднови между нашите приятели.

— Маймунства, български маймунства, нищо повече... Право казваше Жоржу — каза Аврамов.

— Срегнахте ли се и днес? — попита Балтов.

— Не; но снощи, подир тебе, дълго продължавахме разговора за софийските чиновници и балове... Това, което ми той описа, аз го виждам сега с очите си. Да, да, видях го днес, подир обяд, Жоржа, забравих — той вървеше с едно погребение.

— Да, Рачев е умрял... Те бяха най-големи приятели, от детински години приятели.

В тоя миг дирижорът на танцовете даде знак на музиката. Тя засвири пак.

Една вихрушка от черни фракове и полувъздушни свилени рокли се завъртя по гладкия под.

— Това е валс, най-изкусните играчи тука излизат — пошушна менторски Балтов на Аврамова.

— Има ли още много игри?

Балтов извади из външния джоб на редингота си една зелена хартийка.

— Подир валса следва котилйонът, а с него се изчерпва програмата.

— Какво нещо е котилйонът? — любопитствува Аврамов. Балтов му обясни.

— Ордените и подарките са донесени от Вена нарочно — завърши той.

— А ти защо не игра досега?

— На котилъона ще играя... Видиш ли оная госпожица с небесната рокля? Нея съм ангажирал.

Но Аврамов внезапно го бутна силно и извика, като гледаше към вратата:

— Виж, виж!

— Какво има?

В този миг влазяше една богато накичена дама подръка с един кавалер, който имаше на гърдите трицветен знак от кордели.

Тозчас подир тях идеше един висок, елегантен кавалер във фрак, с бяла връзка и ръкавици. Той беше Жоржу.

Преди Аврамов да се съвземе от изстъплението си, като виждаше Жоржа тука и в такъв вид, Жоржу го видя и се спусна към тях...

— Ах, и вие ли тука?... Много хубаво!... Добро, добро... Представете си, днеска закъснях — и то по причина... Както и да е, успяхме пак с жената... А? Балът, кажи му здраве... А кое, Балтов, котилъонът още не е игран?

— Сега подир валса ще се играе...

— Слава богу — каза радостно и бързо Жоржу; — а то насмалко щях да изляза на лъжа: още на съботашната вечеринка ангажирах госпожа Н. за котилъона днес... Ето я, чакай да ида да ѝ се поклоня, да види, че съм точен.

И Жоржу се завтече леко, спря се с нисък поклон пред една дама в деколте.

V

Аврамов потегли Балтова за ръка и излязоха в буфетя. Аврамов отведе приятеля си в един празен ъгъл.

— Обясни ми, за бога, каква е тая работа?... Аз нищо не мога да проумея — извика той, като разгърна ръце в недоумение.

Балтов разбра причината на смайването на приятеля си.

— Дето виждаш Жоржа ли тука? — каза той спокойно усмихнат.

— Та той е един чуден човек? Снощи се възмуцаваше от тая комедия и маймунства, а сега ги прави сам. Забравил, каквото говорил: ни лук ял, ни лук мирисал. Одеве закопал най-добрия си приятел — сега иде да си изиграе котилъона... Съгласи се, това е грозно, безхарактерност. Аз се чудя едно: как можеш да имаш тясно приятелство с такава личност...

Лицето на Аврамов се изчерви от негодувание.

— Напротив, Жоржу е добър човек.

— Ти се подиграваш? Аз сега си спомням и снощи как се примилкваше той пред оня Даскарова! И пак казваше, че е опозиция!

— Аврамов, ти си наистина от главата до краката провинциал, чистокръвен провинциал. Съставяш си окончателно мнение по първото впечатление, а после падаш от облаците на земята и се чудиш и зяпаш... Жоржу е добър човек, казвам ти, той не е нито низък, нито безсъвестен и в нищо не е по-лош от другите добри хора... Той е само по-умен и по-съобразителен от много други... Че Жоржу е опозиция в душата си, това е вярно, но Жоржу не отива да се удари и разбие в скалата... От такова безумие каква полза?... Няколкото любоугодливи думи към Даскарова или към началника си не му костват нищо, но те са един як щит, с който той закриля положението си, къщата си, жената си, покоя си... Геометрическата праволинейност скоро извожда насред улицата... Криволенето между морските камъни — ето в какво се състои философията. Жоржу напада чиновниците, нали? И как още? А Жоржу е немаловажен чиновник и трябва да ти кажа, че е чиновник, откак е пукнал руски топ в България... и настоящи чиновник. Той има

два ордена вече и е представен за трети. Под всичките правителства е служил и всичките правителства са го знаели за свой човек... Той е мислил, че сявга ще бъде по-полезен на отечеството си, ако му служи, отколкото ако се остави да го изгонят от служба и да бездействува. И той съобразява всичките си действия с този практически принцип... Каква полза да рита с бос крак ръжена, да донкихотствува, па като го смачкат, да си прави *рожа* на страдалец, да квичи и да души по телеграмите на вестниците, дано се някак *размъти водата*, та да се поправи и неговото положение... Това е глупаво наистина... Знаеш ли Аврамова, архиваря? Днес го отчислили!

— Как? Той го толкова хвалеше!

— Да, отчислен е, за да се настани на мястото му някой си роднина на Даскарова. Той е жертва на една Даскарова интрига... Жоржу се възхищаваше от Аврамова, но не е посмеял, уверен съм, да го защити, защото е знаел, че няма да го спаси — щом министърът е решил да го изпъди. А Аврамов, знаеш, е малко остричък и съвършено противоположен характер на Жоржа... Защо да рискува и себе си... Па, знаеш, „моята риза е по-близо до тялото ми...“. Но Жоржу страшно и искрено за Аврамова скърби... Днес се видяхме.

— Скърби? — каза иронически Аврамов. — Както скърби и за днешния си приятел... та от голяма жалост не може да забрави котилъона си... Остави ме, Балтов!...

И Аврамов извърна лицето си с отвращение, като че искаше да не види някой неприятен образ.

Балтов почака, за да се извърне, и продължи:

— И това му поведение не трябва да те учудва; то хармонира с принципите на неговата житейска философия... Каква полза да се косим и да се убиваме за едно непоправимо зло? Аврамова, другаря му, извадили, Рачева, приятеля му, закопаха днес... Но Жоржу е изпълнил човешките си длъжности: Аврамова съжالياва в душата си, Рачева изпрати до вечното му жилище, а сега изпълнява длъжността си към живота: яде, пие, работи, танцува, защото от тия противоположности се състоят халките на веригата на човеческия живот... Кратък е той, защо да не се възползуваме от него?

Аврамов гледаше с растяще изумление другаря си; той не можеше даразбере: сериозно ли Балтов говори и иска да оправдае пред очите му поведението на Жоржа, или това всичко, което говори за него,

е ирония? Погледът на Балтова продължаваше да пази своето обикновено спокойно насмешливо изражение. Това раздразни Аврамова, той каза ядовито:

— А какво ще ми кажеш: тоя Жоржу вчера бълваше змии и гущери върху Австрия и немците, и модите, а сега влачи жена си, облечена като херцогиня в немски дрипи, на бал, а сам се ококорил във фрак и с клак? Ругае чуждата експлоатация, а той сам я поддържа!... Според коя логика е това?

— Пак най-просто нещо — отговори Балтов. — Той говори онова, което е правото, и се възмуцава от злото като човек с чувство, а живее, както всичките хора. Той няма да преправи света... Той е такъв, какъвто си е... Който е против обществото, той бяга от него и отива в планините... А Жоржу не е ексцентрик, нито е дивак. Той обича да живее, епикуреец е и ползува се от развлеченията, които му дава обществото... Щем не щем, ще му се покоряваме на законите, ще му снасяме тиранията, ще си изпразняме кесииите за австрийските гнилости и боклуци, като си запазваме пълното право да псуваме до бога и тях, и немците, и модите му, и обществото му... Какво искаш? Жоржу живее в столицата и като столичан живее столично. Това му е средата, това му е въздухът. Какво да прави? Па ако питаш, и твоят покорен слуга е такава птица.

— Да, но ти не държиш проповед в „Червен рак“. Балтов, ти си поне последователен.

Балтов се втрени в него, сложи си ръцете на рамената му и каза:

— И той е последователен, казвам ти: той прави като всички свят и не се дели от стадото. Той стои здраво на принципа си: опозиционствува, когато му прилегне, клатишапничествува, когато трябва, мижи и втелява се, когато е умно, ругае Австрия, защото всеки българин я мрази, ораторствува горещо против модите, защото това е на мода, следва ги — пак по същата причина... С кратки думи да ти кажа, Жоржу е човек от деветнайсети век. *Български* опортюнист, с всекиго добър, всекиму приятел, всякога доволен. С една реч, твърде умен и прелестен човек!...

Аврамов гледаше втрещен на Балтова. Той не хващаше в чертите на лицето му нито подигравка, нито негодувание, то пазеше неизменно своята ехидно-спокойна маска Възможно ли е пък, щото Балтов

наистина да намира така естествено, правилно и даже почтено поведението на тоя необясним, безцветен и безпринципен човек.

— Как му е името на тоя Жоржу, да го помня? — попита Аврамов.

— Нали ви запознах снощи?

— Да, но той те пресече, бърлицата, и аз не узнах фамилното му име. А после ти все Жоржу му викаше... Как е същото име на тая антика чиновник?...

— Името му е *легион*! — каза усмихнат Балтов.

И се завтече в балната зала, дето засвири музиката котильона, като остави другаря си дълбоко замислен в буфетя.

Март 1891 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.